

ЛУК'ЯНОВА В.В., ШУТЯК Ю.В.

**ДІАГНОСТИКА
ЕКОНОЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Хмельницький 2014

УДК 658.14.011.1:338.45 (477)

ББК 65.9(2)29

Л84

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Хмельницького національного університету,
протокол № 11 від 26.06.2013 р.*

Рецензенти:

- М.П. Войнаренко д.е.н. проф., перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач кафедри обліку і аудиту Хмельницького національного університету
- І.П. Отенко д.е.н. проф., завідувач кафедри економічного аналізу Харківського національного економічного університету
- І.В. Петенко д.е.н. проф., завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці Донецького державного університету управління

Матеріали подані в авторській редакції

Лук'янова В.В., Шутяк Ю.В.

Л84 Діагностика економічної безпеки підприємства: монографія / В.В. Лук'янова, Ю.В. Шутяк. – Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2013. – 165с.

ISBN 978-966-330-197-6

У монографії розглянуто теоретичні положення щодо діагностики економічної безпеки на прикладі машинобудівного підприємства, уточнено понятійний апарат, розглянуто методи діагностики економічної безпеки, запропонована авторська методика діагностики з позицій відтворювального підходу з врахуванням впливу економічних суперечностей на різних етапах процесу відтворення.

Для науковців, аспірантів, викладачів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, для фахівців з економіки, фінансових аналітиків та усіх тих, хто бажає ознайомитися з проблемами діагностики економічної безпеки підприємства.

УДК 658.14.011.1:338.45 (477)

ББК 65.9(2)29

ISBN 658.14.011.1:338.45 (477)

© Лук'янова В.В., Шутяк Ю.В., 2014

© ХНУ, оригінал-макет, 2014

ВСТУП

Необхідність вирішення проблем, з якими зіткнулися вітчизняні підприємства внаслідок впливу фінансової кризи, зробило забезпечення економічної безпеки як ніколи актуальним питанням. У зв'язку з цим перед економістами і менеджерами виникло завдання перегляду існуючих принципів і підходів до управління економічною безпекою та їх вдосконалення з урахуванням нових вимог, які висуває нестабільне зовнішнє середовище функціонування підприємств. Одними з таких вимог є оперативність і результативність управлінських рішень, що можна забезпечити використовуючи сучасні інструменти управління, до яких відноситься і діагностика.

Сьогодні в науковій літературі значна увага приділяється питанню економічної безпеки, в тому числі діагностики економічної безпеки. Вагомий вклад у дослідження, пов'язані з проблемами економічної безпеки, зробили такі вітчизняні і зарубіжні науковці: О.А. Грунін і С.О. Грунін, Я.А. Жаліло, А.В. Іванов, Р.С. Квасницька, А.В. Кірієнко, Р.М. Качалов, Г.Б. Клейнер, Г.В. Козаченко, Т.Б. Кузенко, В.А. Ліпкан, Н.О. Лоханова, А.П. Мамікіна, Є.О. Олейников, П.І. Орлов, І.П. Отенко, Г.А. Пастернак-Тарануценко, Н.О. Подлужна, В.П. Пономарьов, В.Я. Пригунов, А.С. Соснін, А.Г. Шаваєв, В.В. Шликов, В.І. Ярочкін, В.М. Ячменьова та інші.

Аналіз досягнень цих науковців у вирішенні теоретичних і практичних проблем з економічної безпеки підприємства дозволяють виділити невирішені питання і визначити нові напрямки подальших досліджень. Так, залишаються протиріччя щодо визначення поняття "економічна безпека підприємства" і його взаємозв'язку з іншими економічними категоріями і поняттями. Тут, зокрема, мова йде про пошук нового підходу до тлумачення економічної безпеки підприємства, який би дозволяв збагнути глибинну сутність і відкривав би перед науковцями нові сторони проблеми і нові варіанти її розв'язання.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених показують, що для підприємства більш важливим є не уникнення загрози взагалі, а вміння її вчасно і точно передбачити для того, щоб вжити необхідних заходів. Це стосується як підприємств, що знаходяться у кризовому стані, так і успішно працюючих підприємств. Тому необхідним є

створення системи управління економічною безпекою з безпервною діагностикою стану середовища та місця підприємства в ньому, оскільки метод прийняття управлінських рішень на основі лише інтуїції не може в умовах зростаючої конкуренції забезпечити максимально ефективне функціонування суб'єктів господарювання.

Необхідність узагальнення існуючих досліджень в сфері економічної безпеки підприємства з метою вдосконалення теоретичних положень і практичних підходів до діагностики економічної безпеки підприємства зумовили актуальність теми, мету і завдання дослідження.

Метою даного дослідження є розробка теоретичних положень, методичних та практичних рекомендацій щодо діагностики економічної безпеки машинобудівного підприємства. Об'єктом дослідження є процеси діагностики економічної безпеки в системі управління підприємствами. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних та прикладних аспектів діагностики економічної безпеки машинобудівних підприємств.

У першому розділі “Теоретичні аспекти діагностики економічної безпеки підприємства” розглянуто підходи до визначення поняття “економічна безпека підприємства” в сучасній науковій літературі; обґрунтовано необхідність врахування впливу економічних суперечностей на стан економічної безпеки підприємства та проведено їх систематизацію; запропоновано авторське визначення поняття “економічна безпека підприємства” з позиції відтворювального підходу з врахуванням впливу економічних суперечностей; розглянуто роль діагностики в системі управління економічною безпекою підприємства.

У другому розділі “Дослідження процесів формування економічної безпеки машинобудівних підприємств” проаналізовано загальні тенденції розвитку підприємств машинобудування України і Хмельницької області за етапами процесу відтворення; наведено результати якісного аналізу внутрішнього середовища машинобудівних підприємств; виділено основні переваги і недоліки існуючих підходів до діагностики економічної безпеки підприємства і на основі цього обґрунтовано необхідність поєднання декількох підходів для подальшої діагностики економічної безпеки машинобудівних підприємств з позиції відтворювального підходу.

У третьому розділі “Діагностика в системі управління економічною безпекою підприємства” обґрунтовано авторський підхід до діагностики економічної безпеки підприємства з використанням єдиного критерію відтворення, що дозволяє оцінити мінімальний

рівень фінансових ресурсів, необхідних для простого відтворення господарської діяльності підприємства з врахуванням залучення кредитних коштів; сформовано систему показників економічних суперечностей за етапами відтворення, дослідження взаємозв'язку яких з критерієм економічної безпеки підприємства, дозволяє виявити приховані економічні суперечності на окремих етапах процесу відтворення; запропоновано інструментарій управління економічною безпекою підприємства на основі врахування характеру економічних суперечностей на підприємстві і етапу процесу відтворення, на якому проявляються ці економічні суперечності; побудовано систему управління економічною безпекою підприємства з позиції відтворювального підходу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Сутність сучасного трактування поняття “економічна безпека підприємства”

Проблема безпеки для людини завжди займала важливе місце. Тому не випадково в піраміді потреб американські вчені А. Маслоу та Х. Муррей потребу безпеки визначили як відносно самостійну, яка стоїть на другому щаблі після головних фізіологічних потреб. В даній науковій роботі основна увага приділяється вивченню поняття “безпека” з точки зору економіки. Тому в першу чергу розглядаються ті праці, в яких висвітлюються проблемні питання саме економічної безпеки. Разом із тим, враховуючи, що поняття “безпека” використовується не лише в економіці, не варто відкидати результати досліджень інших наук в даному напрямку.

Огляд наукових робіт показав, що питаннями безпеки займаються представники політології, екології, психології, правознавства, соціології, економіки тощо. Мабуть така різноманітність сфер вивчення безпеки є однією з основних причин появи різних визначень терміну “безпека”, а також існування таких її видів, як військова, екологічна, економічна, політична, соціальна, інформаційна безпека тощо. Враховуючи це окремі науковці пропонують виділити окремо від інших науку про безпеку “безпекознавство” [86] або “сек’юритологію” [201] і поєднати досягнення різних наук у вивченні даного питання. Це, на думку вчених, сприяло б розробленню уніфікованої термінології, загальних принципів дослідження цього питання, формуванню єдиної точки зору на ключові проблеми.

Взагалі проблема термінології є однією з перших, яку мають розв’язувати науковці при проведенні досліджень, в тому числі тих досліджень, що стосуються економічної безпеки підприємства. Саме через визначення основних понять відбувається перехід від

теоретичних до методологічних основ і далі безпосередньо до практичних результатів дослідження. Тому аналогічні завдання, а саме вивчення і формулювання суті поняття “економічна безпека підприємства”, ставиться і в даній дисертації. З цією метою вважаємо за доцільне коротко ознайомитися з етимологією слова “безпека”, дослідити історію появи понять “економічна безпека” і “економічна безпека підприємства”, а також провести аналіз визначень економічної безпеки підприємства, які пропонує сучасна вітчизняна і зарубіжна наукова література. Такий підхід дозволить виявити фактори, що вплинули на появу в економіці поняття “безпека”, і, відповідно, допоможе розкрити суть концепції економічної безпеки підприємства.

Окремі наукові роботи з економічної безпеки підприємства містять дослідження історії походження терміну “економічна безпека”, які починаються з розгляду тлумачення слова “безпека”, запропонованого французькими словниками Робера. Згідно з цією працею французьке слово «sécurité» (безпека) походить від латинського «securitas», використовується з 1190 року і означало в ті часи в першу чергу спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки [172, с. 16].

Українське слово “безпека” перекликається з білоруським “бяспеку”, польським “bezpieczeństwo” і словацьким “bezpečnost”. Згідно з етимологічним словником української мови, це слово близьке до праслов’янського “bezrešьpъ(jь)”, утвореного від прийменника “bez” і основи слова “reša”, що означає “турботи, клопоти” [38]. На сьогоднішній день значення слова “безпека” дещо змінилося і означає не стільки відсутність турбот і клопоту, як стан, в якому кому- або чому-небудь нічого не загрожує [38]. Відповідно вже в російській мові аналогом українського “безпека” є не “беспечность”, а “безопасность”, яке походить із стародавнього руського слова “опась”, що означає “захист”, “обережність” [38].

В англійській мові український термін “безпека” може бути представлений у двох варіантах, як “security” та як “safety”. Слово “security”, крім значення “безпека”, ще перекладається наступним чином: охорона, захист, забезпечення, гарантія, застава, впевненість, запорука, органи безпеки. Тоді як “safety” – надійність, цілісність, недоторканість. Можна виділити одну з цікавих, на наш погляд, ознак в розмежуванні цих понять: “safety” – захист середовища від функціонування системи, тоді як “security” – захист системи від впливу середовища. Крім того, з поняттям “safety” найчастіше пов’язують слово “провина” і “помилка”, тоді як з терміном “security” – “атака” і “напад”. “Security” – більш широке комплексне поняття, яке

охоплює систему в цілому, тоді як “safety” може стосуватися лише однієї її частини, не торкаючись інших. У випадку, коли мова йде про безпеку соціальну, економічну, інформаційну, державну, національну, використовується саме перший термін “security”. В іншому випадку, коли говоримо про безпеку праці на виробництві, безпечність продукції для споживачів, експлуатаційну надійність певної будівельної конструкції тощо, то вживається “safety”. Існування двох термінів вносить більше чіткості і ясності в розуміння проблеми. В той же час це ще раз, на нашу думку, підкреслює з одного боку комплексність і системність поняття “економічна безпека”, а з іншого складність його визначення.

Повернемося до історії поняття “економічна безпека”. На початку ХХ ст. все частіше почали пов’язувати безпеку на державному рівні з економічними і політичними факторами. Наприклад, в США при головуванні Ф. Рузвельта був створений Комітет з економічної безпеки; у 1935 році виданий “Акт з питань економічної безпеки” [204]. Також ряд документів розглядали проблеми соціальної безпеки і національної безпеки [204]. Одночасно в липні 1934 року у Радянському Союзі був закріплений законодавчо термін “державна безпека” [116, с. 10]. Пізніше з середини 80-х років термін “економічна безпека” став офіційно використовуватися на міжнародному рівні, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція “Міжнародна економічна безпека”, а на 42-й сесії була проголошена Концепція міжнародної економічної безпеки [67, с. 8].

Наведемо, як приклад, деякі визначення безпеки і національної безпеки американських авторів, які послужили основою для формулювання визначення економічної безпеки в подальших дослідженнях [204, с. 5]:

– Волтер Ліпмен (1943 р.): “Нація знаходиться у безпеці, якщо вона не вимушена жертвувати своїми законними інтересами для уникнення війни, та в змозі, якщо прийдеться, підтримати їх у ході війни”;

– Арнольд Вольфер (1962 р.): “Безпека, в об’єктивному значенні, оцінює відсутність загроз головним цінностям, в суб’єктивному значенні, відсутність страху з приводу того, що на ці цінності хтось буде зазіхатися”;

– Міжнародна енциклопедія соціальних наук (1968): “Безпека – здатність нації захистити свої внутрішні цінності від зовнішніх загроз”;

– Амос Джордан та Уільям Тейлор (1981 р.): “Національна безпека, однак, має більш широке значення, ніж захист від можливої фізичної шкоди; це також включає захист в широкому значенні, життєво важливих економічних та політичних інтересів, втрата яких може зашкодити фундаментальним цінностям та життєздатності країни”;

– Річард Улман (1983 р.): “Загроза національній безпеці – це діяльність або послідовність подій, які загрожують істотно і через порівняно короткі проміжки часу для погіршення якості життя жителів країни або значно загрожують обмеженням у виборі політики урядом держави або приватними неурядовими структурами (особами, групами осіб, корпораціями) в межах держави”;

– Чарльз Майєр (1990 р.): “Національна безпека...найкращим чином визначається як здатність контролювати ті внутрішні та зовнішні умови, які на думку громадськості є необхідними для їх власного самовизначення або автономії, процвітання та благополуччя”.

Під впливом світової науки, а також політичних тенденцій в Україні в 1990–х роках з’являються роботи з проблем глобальної безпеки, національної безпеки і економічної безпеки держави, як складової національної безпеки. Ці перші наукові праці послужили поштовхом для розвитку концепції економічної безпеки підприємства. Цікавим фактом є те, що ця концепція набула популярності в наукових колах саме на терені країн пострадянського простору, тоді як в англомовній науковій літературі продовжується обговорення переважно проблем національної безпеки (national security), безпеки батьківщини (homeland security), економічної безпеки сім’ї (family economic security), а поняття “економічна безпека підприємства” чи “економічна безпека фірми” зустрічаються вкрай рідко і без належного роз’яснення.

Серед українських науковців, які досліджували і досліджують питання економічної безпеки як на макро-, так і на мікрорівні можна виділити таких як О.А. Грунін і С.О. Грунін, Л.І. Донець, Я.А. Жаліло, Р.С. Квасницька, А.В. Кірієнко, Г.В. Козаченко, Т.Б. Кузенко, В.А. Ліпкан, Н.О. Лоханова, О.М. Ляшенко, П.І. Орлов, І.П. Отенко, Г.А. Пастернак-Таранущенко, Н.О. Подлужна, В.П. Пономарьов, А.С. Соснін, В.Я. Пригунов, В.М. Ячменьова [25, 30, 41, 42, 57,58,61, 67, 81, 86, 88, 115, 117, 118,120, 125, 130, 147,203]. Також нами були розглянуті роботи вчених інших країн СНД, зокрема російських авторів Ю.В. Бабанової, А.В. Іванова, Р.М. Качалова, Г.Б. Клейнера, І.О. Кошкіної, А.П. Мамикіної, Є.О. Олейнікова, А.Г. Шавасєва,

В.В. Шликова, В.І. Ярочкіна [5, 48, 56, 62, 77, 94, 116, 173, 174, 178, 201, 202].

Напрямки, за якими розглядається концепція економічної безпеки в науковій літературі, пропонуємо згрупувати таким чином:

1) розробка єдиної термінології концепції економічної безпеки;

2) класифікація видів безпеки (або загроз безпеці);

3) розробка єдиної методики оцінки (діагностики) рівня економічної безпеки (визначення єдиного критерію економічної безпеки; формування системи показників економічної безпеки) та підприємства;

4) побудова системи економічної безпеки і управління нею;

5) формування нормативно-правової бази з питань економічної безпеки та інше.

Ключовим питанням наукових дебатів стало, в першу чергу, питання термінології. Тут погляди науковців розійшлися, що не дивно, оскільки "...коли говоримо про поняття, то кажемо не стільки про іманентні властивості, особливо, коли йдеться про речі не матеріальні, а про наше розуміння цього поняття" [86, с. 59], яке дуже часто має суб'єктивний відтінок. В результаті виникають декілька абсолютно різних трактувань одного і того ж поняття. Так сталося і при розробці концепції економічної безпеки підприємства, коли різні науковці пропонували різні підходи до визначення поняття "економічна безпека підприємства" і відповідно різні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства.

В 1990–х роках в роботах з економічної безпеки мова переважно йшла про комерційну таємницю і захист від так званого "рекету", що значно звужувало і спрощувало поставлену проблему [26, 31, 37, 178, 201, 202]. Слід відмітити, що і на сьогоднішній день досить поширена не тільки серед теоретиків, але й особливо серед практиків думка про те, що забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає в основному фізичне збереження майна підприємства та захист конфіденційної інформації [1, 47, 82, 179].

Збереження майна є важливою і необхідною умовою стабільної роботи підприємства. Проте, такий підхід надто звужує розуміння поняття "безпека" і, зокрема, "економічна безпека". Не дивним є і те, що економічну безпеку пов'язують з інформаційною безпекою і комерційною таємницею. Підприємство для досягнення поставлених цілей постійно взаємодіє з різними контрагентами. В даному випадку існує загроза асиметрії інформації, необхідної для укладення договорів, що характеризується нерівномірним її

розподілом між потенційними контрагентами. В такому випадку володіння конфіденційною інформацією дозволяє її власнику при існуючих або можливих обставинах збільшити доходи, уникнути невикористаних витрат, зберегти позицію на ринку товарів, робіт, послуг чи отримати іншу комерційну вигоду. На нашу думку, це і викликає підвищену увагу до необхідності захисту інформації і зумовлює ототожнення економічної безпеки з інформаційною.

Пізніше виникає один з найбільш розповсюджених підходів до визначення “економічної безпеки підприємства”, який одержав назву “ресурсно-функціональний підхід”. Його основною рисою є те, що економічну безпеку підприємства розглядають як стан найбільш ефективного використання його ресурсів (або потенціалу). Прикладами визначень, що відповідають даному підходу, є такі:

– “Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства тепер і в майбутньому” [116, с. 138];

– “Стан оптимального для підприємства рівня використання його економічного потенціалу, за якого діючі та/або можливі збитки виявляються нижчими за встановлені підприємством межі” [61, с. 3];

– “Стан ефективного використання ресурсів та наявних ринкових можливостей, що дозволяє підприємству уникнути внутрішніх і зовнішніх загроз і забезпечує йому стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії” [80, с. 15].

Перевагами цього підходу є його всеохоплюючий, комплексний характер. В той же час в літературі відмічається, що “ця перевага ресурсно-функціонального підходу одночасно є і його недоліком, оскільки економічна безпека розглядається дуже широко... При такому широкому підході втрачається саме бачення економічної безпеки і, по суті, вона ототожнюється з самою діяльністю підприємства і її ефективністю” [67, с. 72].

Інша група авторів дотримується конкурентного підходу. В його рамках під економічною безпекою розуміють “наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням” [67, с. 71].

На думку А.П. Мамикіної “економічна безпека представляє собою певний рівень самодостатності, конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, а також кількісних і якісних параметрів захищеності економічного простору від впливу несприятливих факторів та умов” [94, с. 22].

Іншим є системний підхід, орієнтований на розкриття властивостей стійкості підприємства як системи. Відповідно до нього економічна безпека є “станом об’єкта в системі його зв’язків з точки зору його стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, дій непередбачуваних та складно прогнозованих факторів” [88, с. 27]. Подлужна Н.О. стверджує, що економічна безпека – це “характеристика системи, що самоорганізовується й саморозвивається, стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз” [125, с. 15].

Також прихильником системного підходу є В.А. Ліпкан. У його роботі зазначається, що “найбільш прийнятним є розгляд безпеки з позицій синергетики” [86, с. 59]. Синергетика є наукою, яка досліджує різного роду системи і їх поведінку. Одним з аргументів на користь застосування такого підходу є те, що “за допомогою синергетики систему безпеки можна розглядати в якості відкритої системи, тобто такої системи, що може зазнавати впливу не лише зсередини, а й ззовні, змінювати напрями свого функціонування, зберігаючи при цьому елементний склад, обмінюючись із зовнішнім середовищем рідиною, енергією, інформацією” [86, с. 59].

Слід зауважити, що багато авторів трактують економічну безпеку, як захист від загроз факторів навколишнього середовища: “економічна безпека – захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, котрі не позначаються негативно на його діяльності” [63, с. 48]. Проте погоджуємося з В.А. Ліпканом в тому, що поняття “безпека” не можна розглядати лише як “захист” і “захищеність”. “Не можна зневажати і недоцільно відкидати та нехтувати і іншим напрямом у рамках концепції безпеки – нападом” [86, с. 61].

Однією із проблем в трактуванні поняття “економічна безпека”, виділяють розбіжності у трактуванні об’єкта безпеки. Так багато визначень пов’язують економічну безпеку з економічними інтересами підприємства. Це може бути “стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, який формується адміністрацією та персоналом шляхом реалізації системи заходів правового, організаційного і інженерно-технічного характеру” [54, с. 12]. “Єдиним критерієм безпеки (в тому числі і в економічній сфері) є сам факт наявності чи відсутності стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз” [132, с. 229]. Згідно з

Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьовим, О.М. Ляшенко економічна безпека підприємства – це “міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов’язаних з ним суб’єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства” [67, с. 87]. Цей підхід одержав ще назву прибутково-інвестиційного і послужив основою для подальших праць [139].

Крім того, ряд авторів зводить економічну безпеку до безпеки окремого аспекту діяльності підприємства. Такий підхід в літературі відомий як вузько функціональний [67, с. 73]. Найчастіше це стосується фінансової безпеки підприємства [24, 111, 136]. Окремі науковці навіть розглядають економічну безпеку, як складову фінансової стійкості [169]. Перевагою таких підходів є те, що вони дозволяють більш глибоко дослідити один з аспектів діяльності підприємства в контексті його економічної безпеки. Проте в даному випадку виникає загроза неврахування інших факторів, які є не менш важливими з точки зору їх впливу в цілому на стан економічної безпеки.

Як видно з наведених прикладів визначень поняття “економічна безпека”, серед науковців не існує однозначної думки з цього приводу. Кожне визначення має свої переваги і недоліки. В той же час, на наш погляд, вони не суперечать один одному, а навпаки доповнюють один одного. В роботі В.А. Ліпкана [86, с. 61], а також А.С. Сосніна та П.Я. Пригунова [147, с. 16] виділяються такі найбільш суттєві спільні елементи, характерні для більшості визначень:

- під безпекою розуміють стан об’єкта безпеки;
- безпека розглядається як здатність об’єкта, явища, процесу зберегти свою сутність і основну характеристику в умовах ціленаправленого, руйнівного впливу ззовні або в самому об’єкті, явищі, процесі;

- це системна категорія, яка визначає якість системи, побудована на принципах стійкості, саморегуляції, цілісності;

- безпека розглядається як вирішальна умова (гарант) життєдіяльності особи, суспільства, держави, що дозволяє їм зберігати та примножувати їх матеріальні та духовні цінності;

- безпека в абсолютному своєму вираженні – це відсутність небезпек та загроз матеріальній та духовній сфері.

Крім перелічених особливостей, варто окремо підкреслити те, що головним елементом науковці досить часто визначають загрозу, як реальну ознаку небезпеки.

Головним зауваженням, яке можна зробити, є те, що більшість визначень недостатньо розкривають як глибину поняття “безпека”, так

і похідного від нього “економічна безпека”. Як зазначає Г.В. Іващенко з приводу терміну “безпека”, через різноманітність класифікацій різних термінів “втрачається з поля зору необхідність розкрити суть” [49]. Крім того, досить часто йде посилення на прийняті закони, які “зовсім не є в даному випадку методологічною основою для теоретичної роботи” [49].

З наукової літератури відомо, що кожне визначення має свої межі застосування. І чим більше параметрів включені у визначення, тим, зазвичай, менше явищ і процесів можна охарактеризувати за допомогою нього. Тому, як вже говорилося вище, необхідно дати таке тлумачення терміну “економічна безпека”, яке б можна було використати у подальших наукових дослідженнях на рівні держави, регіону та підприємства.

Так, держава, регіон, підприємство, як об’єкти безпеки в економіці, є водночас економічними системами різних рівнів. Спільним для всіх цих систем є процес відтворення, тобто “безперервний рух і відновлення процесу виробництва життя будь-якої системи – біологічної або соціальної. Включає відтворення елементів системи, відносин між ними і взаємодій із зовнішнім середовищем” [52].

Відтворення – це “безперервне відновлення процесу виробництва товарів, послуг та духовних благ, на основі якого здійснюється відтворення всіх елементів економічної системи – продуктивних сил, техніко-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, виробничих відносин (або відносин економічної власності) та господарського механізму” [36, с. 223].

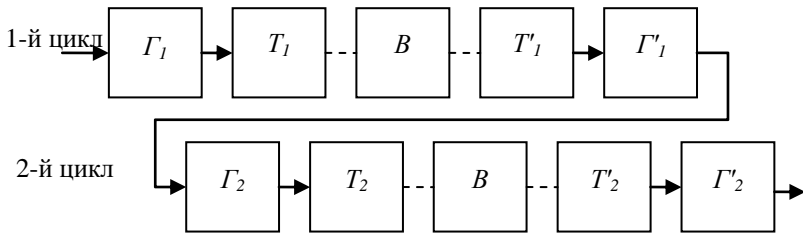
Узагальнений процес відтворення найчастіше представляють у вигляді ланцюжка [35, с. 155]:

$$G - T \dots B \dots T' - G', \quad (1.1)$$

де G – це грошові засоби, які формуються для подальшого їх вкладення у ресурси T , які, в свою чергу, використовуються у процесі виробництва B . Відповідно T' – це створений в процесі виробництва продукт чи послуга ($T' = T + \Delta T$), а G' – це отримані в результаті реалізації створеного продукту грошові засоби, які знову можна використати і таким чином розпочати новий цикл процесу відтворення на підприємстві ($G' = G + \Delta G$, ΔG – приріст чи зменшення грошових засобів, які вкладалися на вході циклу відтворення). На рівні підприємства цей ланцюжок може бути інтерпретований як п’ять етапів процесу відтворення, де:

- етап I – залучення підприємством фінансових ресурсів;
- етап II – забезпечення необхідними матеріально-технічними і трудовими ресурсами;
- етап III – виробництво продукції (робіт, послуг);
- етап IV – реалізація виготовленої продукції (робіт, послуг);
- етап V – одержання і розподіл прибутку.

Відтворення на підприємстві може мати три форми: просте, розширене і звужене відтворення. Просте відтворення означає, що обсяги факторів виробництва, які використовуються в процесі виробництва, залишаються незмінними. При простому відтворенні (рис. 1.1) підприємство в наступному циклі може виготовляти продукцію (T_2) або виконувати роботи чи надавати послуги в такому ж обсязі і незмінній якості, як і в попередньому циклі (T_1), але не має змоги розширити виробництво, тобто відбувається відтворення в незмінних масштабах ($T_1 = T_2 = \dots = T_i$).

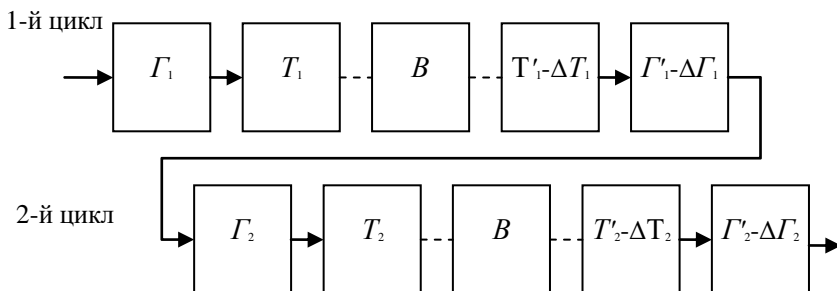

Рис. 1.1. Просте відтворення елементів економічної системи

*Розроблено авторами на основі опрацювання джерела [35, с. 155]

При звуженому типі відтворення на підприємстві відтворюється лише частина використаних в процесі виробництва ресурсів (рис. 1.2). Це не дозволяє підприємству в наступному циклі виробляти продукцію в тому ж обсязі і/або тієї ж якості, і змушує згорати виробництво до менших масштабів. Таке “згорання” характеризується тим, що при незмінній якості сировини, матеріалів, технології виробництва, незмінній якості продукції (робіт, послуг), які пропонує підприємство, ресурси, які вкладаються у виробництво і реалізацію продукції (робіт, послуг) на одному циклі відтворення, обсяг продукції (робіт, послуг) перевищують аналогічні показники наступного циклу відтворення ($G_1 > G_2 > \dots > G_i$; $T_1 > T_2 > \dots > T_i$). Те саме стосується фінансових ресурсів на вході циклу відтворення (G_i) та

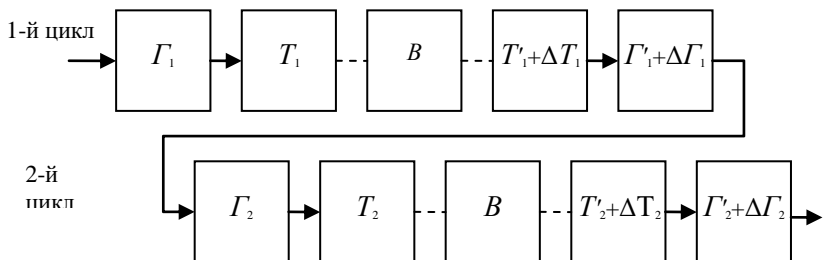
інших ресурсів (T_i), необхідних для процесу виробництва. Тобто, відносно цих елементів мають виконуватися умови $\Gamma_1 = \Gamma_2 = \dots = \Gamma_i$ та $T_1 = T_2 = \dots = T_i$.

Рис.1.2. Звужене відтворення елементів економічної системи

*Розроблено авторами на основі опрацювання джерела [35, с. 155]

При розширеному відтворенні (рис.1.3) виготовлена додана вартість дозволяє підприємству направити вільні кошти на закупівлю і встановлення додаткового обладнання, впровадження прогресивних технологій, проведення заходів з покращення якості продукції тощо.

Рис.1.3. Розширене відтворення елементів економічної системи

*Розроблено авторами на основі опрацювання джерела [35, с. 155]

Іншими словами, при розширеному відтворенні відбувається приріст одного чи декількох факторів виробництва. Це, в свою чергу, дозволяє підприємству розширювати масштаби виробництва і підвищувати

ефективність виробництва. В цьому випадку виконуються умови $G_1 < G_2 < \dots < G_i$, $T_1 < T_2 < \dots < T_i$.

Приймаючи до уваги вище викладене, можна висунути тезу, при якій нижньою межею економічної безпеки є ситуація, в якій економічна система забезпечує просте відтворення. Звужене відтворення вже свідчить про певну деградацію економічної системи, перехід на нижчий рівень розвитку, що характерно для стану небезпеки. Нарешті, найкращою ситуацією є та, в якій економічна система характеризується розширеним відтворенням. З цього слідує таке узагальнене визначення поняття “економічна безпека”:

Економічна безпека – це стан економічної системи, при якому забезпечується її розширене відтворення.

Просте відтворення може свідчити про те, що підприємство перебуває в стані економічної безпеки, але лише в короткостроковій перспективі. В довгостроковій перспективі підприємство повинно розвиватися. В першу чергу, виходячи з самого визначення розширеного відтворення, має відбуватися зміна факторів виробництва. Така зміна може бути кількісна, коли кількісно змінюється обсяг факторів виробництва; якісна, коли впроваджуються більш прогресивна техніка, технологія, більш якісна сировина і матеріали; і змішана, коли фактори виробництва змінюються і кількісно і якісно. Найкращими вважаються якісний варіант розвитку або змішаний, коли підприємство може не тільки збільшити обсяг виробництва продукції, але також покращити показники ефективності виробництва.

Наступним кроком у розробці більш вузьких визначень економічної безпеки держави, регіону, галузі, підприємства, необхідно визначитися з тим, що представляє собою процес відтворення для кожної з цих економічних систем. Проте в даному дослідженні зупинемося на вивченні процесу відтворення саме для економічної системи “підприємство”.

Відштовхуючись від цього визначення, можна проводити дослідження факторів, що впливають на функціонування даної системи, як позитивних (в сучасних працях більше відомих під назвою “переваги” та “можливості”), так і негативних (“недоліки” та “загрози”), співставляти поняття “безпека” з поняттями “конкуренція”, “економічні інтереси”, “ефективність” тощо.

Відтворювальний підхід не є новим в економічній науковій літературі з питань безпеки. Розуміння важливості процесу відтворення та зв'язок між ним та економічною безпекою можна зустріти в роботах різних науковців. Так, наприклад, Я.М. Жаліло

зазначає, що “враховуючи, що економічна безпека трактується як стан захищеності економічних інтересів, а основним життєво важливим інтересом в економічній сфері ... є відтворення джерела існування, визначення економічної безпеки, на нашу думку, має бути вдосконалене для врахування саме цієї категорії” [42]. Відповідно, науковець визначає економічну безпеку країни як “складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення...” [42]. В роботі [174] “інвестиційна безпека передбачає такий рівень інвестування, який забезпечує розширене відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки”. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко А.Н. підкреслюють “значення розширеного відтворення капіталу підприємства для дотримання його інтересів, їх узгодження з інтересами суб’єктів зовнішнього середовища” [67, с. 139].

Погоджуємося із твердженням Я.М. Жаліло в тому, що “принципова відмінність “відтворювального” трактування економічної безпеки полягає в тому, що в цьому разі відбувається перехід від поняття безпеки як забезпечення (тобто процесу, керованого ззовні) до поняття безпеки як спроможності (тобто наявності іманентних внутрішніх механізмів виробництва, розподілу, обміну та споживання), а також від протистояння загрозам, що мають певною мірою зовнішній щодо суб’єкта забезпечення безпеки характер, до забезпечення стійкості розвитку...” [42].

Таким чином, проведений огляд походження терміну “безпека” і основних підходів до трактування понять “економічна безпека” і “економічна безпека підприємства”, аналіз переваг і недоліків кожного з них дозволили визначити основний підхід до дослідження економічної безпеки в цій дисертації, а саме, відтворювальний. Як вже відмічалось, таке бачення не суперечить іншим підходам до трактування економічної безпеки підприємства і може служити узагальненням існуючих теоретичних розробок.

1.2. “Економічна суперечність” як базове поняття взаємозв’язку “безпеки”, “загрози”, “ризик” і “кризи”

З концепцією економічної безпеки дуже тісно пов’язане поняття “загроза”. Багато науковців сходяться на думці, що при вивченні економічної безпеки підприємства необхідно досліджувати загрози безпеці [42]. Водночас залишаються і прихильники більш відомих теорій: теорії економічних ризиків [22] і теорії криз в

діяльності підприємства [97, 104], які пов'язують економічну безпеку підприємства з впливом ризиків або ж з кризовим станом підприємства. Виникають питання стосовно того, що є причиною небезпеки підприємства: ризики, кризи чи загрози; і чи можна використовувати ці поняття як взаємозамінні.

Дійсно, поряд із словосполученням “економічна безпека” більш ніж часто використовуються поняття “загроза” і “небезпека”. Проте, як і у випадку з “безпекою” немає їх однозначного трактування. І цікаво те, що з такими більш відомими в теорії і практиці термінами, як “ризик” і “криза”, ситуація виглядає так само: не дивлячись на чисельні спроби і напрацювання, вчені не дійшли згоди у трактуванні цих термінів. В такому випадку важко не погодитися з думкою О.М. Бандурка, що “...причини багатоманітності визначень одного і того ж процесу чи явища пов'язані з базисними основами його вивчення. ...тому при їх аналізі і співставленні необхідно, перш за все, визначити, в якій мірі подібні системоутворюючі відносини, які складають даний предмет обговорення” [6, с. 76].

На сьогоднішній день існує значна кількість наукових праць, об'єктом дослідження яких є ризик, криза, загроза. Так, ризику присвячені роботи таких науковців, як В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко, П.І. Верченко, В.М. Гончаров, В.М. Гранатуров, В.Н. Кочетков, В.В. Лук'янова, Н.І. Машина, С.І. Наконечна, О.Л. Устенко, Е.А. Уткін, Н.В. Хохлов, А.С. Шапкін [19, 20, 24, 76, 90, 95, 163, 165, 167, 170, 174]. Також були розглянуті роботи, направлені на вивчення криз в економічних системах різних рівнів. В основному це роботи в області антикризового управління таких авторів, як Р.Н. Абрамчук, М.А. Бендіков, В.А. Богомолів, С.А. Бурий, В.О. Василенко, А.Г. Грязнова, М.О. Кизим, Е.М. Коротков, В.М. Крутько, Л.О. Лігоненко, Д.С. Мацеха, В.С. Пономаренко, О.В. Ткаченко, О.М. Тридід, Е.А. Уткін, А.Д. Чернявський, В.М. Шаповал [2, 9, 10, 13, 14, 70, 85, 129, 163, 166, 171, 175]. Для аналізу визначень поняття “загроза” використовувалися раніше розглянуті роботи з економічної безпеки підприємства, ризику, криз.

В першу чергу, був проведений аналіз того, як ці науковці трактують поняття “ризик”, “криза” і “загроза” (див. дод. А). Серед існуючих визначень є такі, де одне поняття пояснюється через інше. Так, наприклад, в словнику О.М. Азріліяна “загроза” трактується як можлива небезпека [11]. Під “ризиком” можуть розуміти загрозу несприятливого результату [95, с. 8]. На думку А.Д. Чернявського особливість кризи полягає в загрозі руйнації системи [168, с. 6]. За В.В. Вітлінським і Г.І. Великоіваненко ризик пов'язаний з

обтяжуючими загрозами і невикористаними можливостями [19, с. 5]. Такий підхід до визначення понять, на нашу думку, не тільки не формує базу для подальших досліджень, а навпаки додає плутанини. В той же час це може служити підтвердженням того, що між даними поняттями існує взаємозв'язок. Обґрунтування і відображення такого взаємозв'язку є необхідним для узагальнення вже існуючих наукових напрацювань і окреслення нових етапів дослідження.

В окремих роботах, які нами розглядалися, а саме в роботах О.А. Груніна, С.О. Груніна, Р.М. Качалова, Г.Б. Клейнера, В. А. Ліпкана, Є.А. Олейнікова, В.Л. Тамбовцева, О.С. Шнипко [25, 56, 62, 86, 116, 181] зустрічаються спроби співставити і пов'язати “ризик”, “загрозу”, “небезпеку/безпеку”. Так, Є.А. Олейніков розмежовує їх на основі характеру адресної спрямованості і ролі суб'єктивного фактору у виникненні несприятливих умов [116, с. 10]. В роботі О.А. Груніна і С.О. Груніна ці поняття також розглядаються як деструктивні фактори, що впливають на економічну безпеку, і розмежовуються вони залежно від ступеня впливу [25, с. 16].

Дані розмежування можуть бути прийнятними, проте не позбавлені такого недоліку як суб'єктивізм в оцінці ступеня впливу того чи іншого фактора на об'єкт безпеки і ймовірності настання такої ситуації. Ще більшим недоліком, на нашу думку, є те, що в цих випадках поняття пов'язують безпосередньо з діяльністю людини і не враховується дія об'єктивних факторів, наприклад, природних. Крім того, недостатньо зрозуміло залишається об'єднуюча основа цих понять. З огляду на це вважаємо за доцільне більш глибоко розглянути поставлену проблему.

Огляд наукової літератури дозволяє зробити припущення, що аналізу і дослідженню різними науковцями підлягають одні й ті ж самі явища або різні сторони одного і того ж явища (див. Додаток А). На нашу думку цим явищем є суперечність, яка має стати базовим поняттям в подальших дослідженнях що об'єднує поняття “ризик”, “криза”, “загроза”, а в кінцевому рахунку і “безпека”. Як зазначають окремі науковці, саме такий підхід – вивчення процесів і тенденцій, суперечностей, які зароджуються, затухають – дає можливість відстежувати стан безпеки на кожний період і визначати стратегію її забезпечення на довгий час [86, с. 91].

В наукових теоретичних розробках відомостей про економічні суперечності дуже мало. Та ж інформація, яка є в наявності, в більшості випадків зосереджена в філософській літературі і не трансформована повністю в економічну теорію.

На думку В.А. Ліпкана причини небезпеки – суперечності, а не загрози [86, с. 90]. Арєф’єва О.В. розглядає суперечності розвитку, як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем [4]. У філософії суперечність – це певний тип взаємодії різноманітних і протилежних сторін, властивостей, тенденцій в складі тої чи іншої системи або між системами, процес зіткнення протилежних прагнень і сил [148, с. 341].

“Економічні суперечності – об’єктивні суперечності, властиві економічним явищам і процесам, форма зв’язків і відносин між протилежними сторонами (їх елементами, властивостями, тенденціями) всієї економічної системи та кожного явища або процесу. Економічні суперечності – специфічна форма суперечностей, властивих розвитку природи, суспільства і мислення” [34, с. 484].

Враховуючи загальне визначення економічних суперечностей, пропонуємо уточнене визначення економічних суперечностей підприємства як об’єктивно-суб’єктивних суперечностей, які представляють собою форму зв’язків і відносин між протилежними сторонами (їх елементами, властивостями, тенденціями) підприємства як економічної системи в цілому та/чи окремого явища або процесу цієї системи.

Виділяють декілька етапів розвитку суперечностей [34, с. 484]:

1) Етап тотожності. Чим більше сторони, явища чи процеси мають спільних властивостей, тим більше вони наближаються до тотожності.

2) Етап відмінності. Відмінність – це відношення нетотожності, неоднаковості об’єкта і в самому собі, і з іншими. Відмінність може бути суттєвою і несуттєвою. Граничним випадком суттєвої відмінності є протилежність [148, с. 242].

3) Етап протилежності. Слід зазначити, що наявність протилежностей не означає обов’язкової присутності суперечності між цими протилежностями. Тому, “про суперечність слід говорити, коли протилежності беруться як моменти певної цілісності: принцип суперечності передбачає наявність її сторін і їх єдність” [148, с. 242].

4) Етап конфлікту. Конфлікт існує тоді, коли відбувається зіткнення протилежних сторін, явищ, процесів, при якому існування однієї сторони конфлікту з усіма її властивостями несумісне з існуванням іншої сторони в незмінному стані.

5) Етап розв’язування суперечності і перехід в іншу форму.

Найшвидше розвиток економічної системи, а відповідно і реалізація його економічних інтересів відбувається на перших трьох етапах, на останніх двох відбувається значне гальмування [34, с. 484].

Наприклад, в певному періоді роботи підприємства заробітна плата може сприяти зростанню продуктивності праці, підвищенню якості продукції, тобто виступати суттєвим мотиваційним чинником. Проте, якщо протягом тривалого часу абсолютна величина заробітної плати не змінюється і одночасно відбуваються інфляційні процеси, виникає суперечність між низьким рівнем заробітної плати і високими цінами, і, як наслідок, зниження продуктивності праці, плінність кадрів тощо, що негативно впливає на результати роботи підприємства, тобто гальмує його розвиток.

Найбільш важливими станами суперечностей є: 1) гармонія; 2) дисгармонія; 3) конфлікт. При цьому гармонія може переходити в дисгармонію і конфлікт, як і навпаки, при відповідних умовах – дисгармонія в гармонію, а конфлікт – в дисгармонію і гармонію. Стан протилежностей, які утворюють суперечність не залишається незмінним, а постійно змінюється. Крім того, суперечності потребують вирішення, для чого необхідні витрати сировини, енергії, інформації, що пов'язано з додатковими зусиллями. Для того, щоб бути дійсним джерелом розвитку, суперечності повинні розв'язуватися.

Як зазначають науковці, характер суперечностей залежить від специфіки протилежних сторін, від тих умов, в яких розгортається їх взаємодія, що, в свою чергу, пов'язане з рівнем організації відповідної системи. І ця взаємодія є відношенням або несумісних і ворожих, або доповнюючих і збагачуючих один одного моментів і тенденцій. Звідси і різноманітність типів суперечностей: одні ведуть до гармонії ("симфонії"), а інші – до "какофонії", тобто дисгармонії [148, с. 244].

Життєвий шлях усіх конкретних систем проходить через "випробовування" суперечностями [148, с. 241]. В свою чергу, суперечності виражають істину і суть речей, явищ, процесів. Визначення сутності економічного явища і процесу через категорію "суперечність" є найглибшим [34, с. 484].

Увесь попередньо проведений аналіз дозволяє виділити такі основні характеристики суперечностей:

1) існування суперечності пов'язано з багатоманітністю елементів єдиного цілого. Будь-яка невідповідність в його структурі означає виникнення суперечностей;

2) суперечність має універсальний (всезагальний, всеохоплюючий, різнобічний) характер;

3) суперечності постійно присутні в будь-якій системі і є неодмінною умовою існування системи;

4) суперечності постійно змінюються, знаходяться в постійному русі, постійно розв'язуються;

5) суперечності можливо прогнозувати, проте даний процес ускладнений;

6) суперечності несуть в собі невизначеність і альтернативність.

На рис. 1.4 представлена загальна схема розвитку суперечностей, яка також дозволяє краще зрозуміти зв'язок між “суперечністю”, “ризиком”, “кризою” і “загрозою”. Момент вирішення протиріччя і є криза [13, с. 8].

Рис. 1.4. Процес розв'язання суперечностей

*Розроблено авторами

З наведених у Додатку А визначень поняття “криза” бачимо, що багато авторів розуміють “кризу” як момент вирішення суперечностей. Сибіряков В.Г. стверджує, що неважко побачити зв'язок між поняттями “протиріччя”, “криза”: “будь-яка зміна якихось параметрів системи, як позитивна, так і негативна призводить до протилежної зміни інших параметрів системи. А оскільки протиріччя в житті будь-якої системи, будь-якого підприємства є завжди, то криза є нормальним станом будь-якої системи” [13, с. 8].

Перехід економічної суперечності зі стану конфлікту в стан гармонії створює можливості для підприємства, скориставшись якими можна одержати певну конкурентну перевагу і зростання величини

прибутку. На противагу цьому, стан дисгармонії викликає формування загроз підприємству, наслідком дії яких може бути понесення значних збитків.

Щодо зв'язку “ризик” і “суперечностей” варто зазначити таке. Суперечливість – є однією із характеристик, яку виділяють більшість науковців, які досліджують економічні ризики. Під суперечливістю найчастіше розуміють те, що прийняття рішень в умовах невизначеності і ситуації неминучого вибору дозволяє подолати консерватизм і догматизм, які перешкоджають впровадженню нових, перспективних видів діяльності. В той же час, ризик веде до авантюризму, суб’єктивізму, соціально-економічних і моральних витрат, якщо в умовах неповної вихідної інформації про ситуації ризику альтернатива вибирається без належного врахування об’єктивних закономірностей розвитку явища, стосовно якого приймається рішення.

На думку В.В. Лук’янової “[з]містовна суперечливість ризику обумовлена загальними законами його існування і може проявлятися наступним чином” [90, с. 34]:

– суперечливість форм прояву ризику, що пов’язано із тим, що ризик може мати як позитивний результат (приносити дохід), так і негативний (приносити збитки);

– суперечливість елементів необхідності і випадковості, що включаються до ризику. “Механізм ризику включає як необхідність, тобто його окремі елементи передбачувані, їх можна оцінити, ними можна управляти; так і випадковість, тобто деякі елементи ризику не можна передбачити, ними можна управляти, але тільки до певного рівня” [90, с. 34–35]

– часова суперечливість визначається тим, що момент виникнення і момент прояву ризику у часі зазвичай не співпадають.

До цього можемо додати, що суперечливість як риса ризику, також проявляється в:

- невизначеності того, відбудеться чи не відбудеться подія;
- альтернативності варіантів рішень;
- об’єктивності прояву і суб’єктивності сприйняття ризику.

Таким чином, з врахуванням особливостей економічних суперечностей, пропонуємо таке визначення економічної безпеки підприємства:

Економічна безпека підприємства – це стан підприємства як економічної системи, при якому забезпечується розширене відтворення на підприємстві через розв’язання економічних

суперечностей з нейтралізацією загроз і формуванням і реалізацією можливостей підприємства.

Крім проведеного вище аналізу, важливим питанням залишається класифікація суперечностей. У філософії розрізняють внутрішні і зовнішні, антагоністичні і неантагоністичні, основні і неосновні, локальні і загальні; виділяють також об'єктивні суперечності в природі, об'єктивно-суб'єктивні (наприклад, в економіці) і суб'єктивні (у мисленні людини) [59, с. 176; 148, с. 244].

Класифікація економічних суперечностей має складну, багаторівневу структуру. Кожний з цих рівнів включає в себе усі суперечності, однак відображає певну специфіку взаємозв'язків між ними.

В економічній теорії відповідно до структури економічної системи виділяють п'ять основних типів економічних суперечностей [34, с. 485]:

1) суперечності у межах продуктивних сил (наприклад, між високим рівнем розвитку техніки й недостатньою кваліфікацією працівників);

2) суперечності у межах техніко-економічних відносин (наприклад, між рівнем технічного озброєння і плановими обсягами виробництва та реалізації продукції);

3) суперечності у межах виробничих відносин (наприклад, між низьким рівнем заробітної плати і високими цінами);

4) суперечності у межах господарського механізму (наприклад, між економічними і адміністративними методами управління);

5) суперечності у межах організаційно-економічних відносин (наприклад, між менеджерами нижчої і вищої ланки управління).

Таке групування є доволі загальним і його не зручно використовувати на підприємстві, яке працює в умовах ринку. Для полегшення роботи над розробкою класифікації економічних суперечностей діяльності підприємства пропонуємо скористатися вже існуючими класифікаціями ризиків, криз і загроз (див. Додаток Б) і за аналогією сформулювати класифікацію суперечностей (див. табл. 1.1).

Не важко помітити, що усі ці класифікації мають багато спільного. Проте використання лише однієї з них є методологічно невірним кроком, тому що хоч ці поняття, як згадувалося вище, і стосуються одного і того ж явища і процесу, проте вони відображають його різні аспекти і, відповідно, мають відмінності.

Таблиця 1.1

Класифікація економічних суперечностей діяльності підприємства*

Класифікаційна ознака	Суперечності
відношення до системи, що аналізується	внутрішні, зовнішні
масштаб проблематики в зовнішньому середовищі економічної системи	мега-, макро- і мезорівня
сфера суспільного життя	економічні, політичні, правові, технологічні тощо
джерело виникнення	об'єктивні і суб'єктивні
<i>етап відтворення на підприємстві**</i>	<i>етапу формування капіталу, етапу забезпечення процесу виробництва ресурсами, етапу виробництва; етапу збуту і етапу розподілу прибутку</i>
масштаб прояву у внутрішньому середовищі системи	локальні і загальні
кількість сторін	двосторонні і багатосторонні
природа виникнення	соціально-організаційні і емоційні
ступінь важливості	суттєві і несуттєві
спосіб розв'язання	антагоністичні і неантагоністичні (компромісні)
можливість розв'язання	розв'язуються і не розв'язуються (перероджуються в новий етап розвитку)
результат	ведуть до гармонії (виникнення можливостей) і ведуть до дисгармонії (виникнення загроз)
можливість передбачуваності	передбачувані або закономірні і непередбачувані
ймовірність появи	реальні і потенційні
ступінь вираженості	відкриті і приховані
тривалість	затяжні і короткочасні

* Розроблено авторами на основі опрацювання джерел [19, 25, 45, 87, 90, 95, 145, 167, 170, 171, 174]

** Розробка авторів

По відношенню до підприємства суперечності можуть виникати або у внутрішньому середовищі – внутрішні суперечності,

які “відображають стан системи як певної цілісності” [148, с. 244], або у зовнішньому середовищі підприємства – зовнішні суперечності, які “відображають собою взаємодію протилежностей, які відносяться до різних систем” [148, с. 244].

В свою чергу суперечності зовнішнього середовища можуть виникати на різних рівнях: на глобальному рівні (суперечності мегарівня), на державному рівні (суперечності макрорівня), або суперечності на рівні галузі (суперечності мезорівня). Ці суперечності можуть виникати в різних сферах суспільного життя, пов’язаних з діяльністю підприємства: економічною, політичною, правовою, технологічною, екологічною тощо.

Якщо говорити про суперечності у внутрішньому середовищі підприємства, то вони можуть мати локальний характер, тобто виникати в окремому підрозділі, сфері діяльності підприємства і не мати прямого впливу на підприємство в цілому. Також можуть виникати суперечності, які мають загальний характер і результати розв’язання яких мають безпосередній вплив на все підприємство. З цією класифікаційною ознакою суперечностей поруч стоїть поділ суперечностей на основні і неосновні, який викликаний тим, що одні суперечності потребують негайного розв’язання, тоді як інші суперечності можуть існувати довго і не мати значного впливу на діяльність підприємства.

Важливою класифікаційною ознакою економічних суперечностей є їх поділ за способом розв’язання. Суперечності, в яких сторони можуть знайти компроміс або які можна вирішити шляхом поступок, змін з обох протилежних сторін, є неантогоністичними суперечностями (компромісними). Суперечності, розв’язання яких можливе лише при повному програві однієї сторони і повному виграші іншої сторони є антагоністичними (або безкомпромісними).

Крім того, суперечності можна розділити за можливістю їх розв’язання і за результатами розв’язання. Так, не всі суперечності можливо розв’язати, тому одні з них можна віднести до групи тих суперечностей, які розв’язуються, а інші – до суперечностей, які перероджуються в новий етап розвитку. В свою чергу суперечності, які розв’язуються за результатом розв’язання можна віднести до тих, які ведуть до гармонії, а інші до дисгармонії. Тобто розв’язання суперечностей першої групи веде до нового етапу в розвитку підприємства, тоді як розв’язання інших суперечностей призводить до більш низького рівня розвитку.

Отже, трактування таких понять як “безпека”, “ризик”, “загроза”, “криза” через поняття “економічна суперечність”, а також розробка класифікації суперечностей дає можливість:

- при дослідженні економічної безпеки підприємства бачити джерела не тільки загроз підприємству, але й можливостей для покращення його діяльності;

- формувати систему управління безпекою, яка спрямована не лише на захист, але й попередження, ухилення, обмеження, нейтралізацію, напад;

- використовувати економічні важелі для моніторингу і регулювання, а не уникнення суперечностей (як видно з класифікації, є суперечності, які не знімаються (перероджуються в новий етап розвитку));

- розширити інструментальну базу управління економічною безпекою підприємства, в тому числі використовувати вже існуючі методи і методики в області діагностики ризику, в антикризовому управлінні, управлінні конфліктами, виявлення загроз для діагностики економічної безпеки підприємства, а також прийоми стратегічного управління.

Відтак, проведений у цьому параграфі аналіз взаємозв'язку основних понять теорії економічної безпеки і обґрунтування переваг, які дає використання поняття “економічна суперечність” дає всі підстави зробити висновок, що подальші дослідження економічної безпеки повинні будуватися з врахуванням впливу економічних суперечностей на кожному з етапів процесу відтворення. Особливо це стосується вирішення завдання удосконалення інструментарію управління економічною безпекою підприємства.

1.3. Місце діагностики в управлінні економічною безпекою підприємства

Діагностика (від грецького *diagnōstikós* – здатний розпізнавати) – сфера знань, яка включає в себе інформацію про методи, засоби, принципи розпізнавання проблем і встановлення діагнозу з використанням прийнятої термінології. Діагностика підприємства – “процес розпізнавання і виявлення на основі визначених ознак (ключових оціночних показників, вивчення окремих результатів, неповної інформації) проблем у функціонуванні об'єкта з метою оцінки наявних тенденцій і виявлення можливих перспектив

його розвитку та аналіз варіантів найкращого вирішення виявлених проблем” [90, с. 70].

Термін “діагностика”, більше звичний у медичній і технічній літературі, протягом останніх років набув широкої популярності в економічній літературі [68, 74, 75, 77, 90 та інші]. Об’єктом проведення діагностики стали економічні системи різних рівнів (держава, регіон, підприємство) та їх окремі складові. На підприємстві, наприклад, може проводитися діагностика фінансового стану, діагностика конкурентоспроможності, діагностика зовнішнього і внутрішнього середовища даного підприємства, діагностика ризиків, загроз, а також діагностика економічної безпеки підприємства [74].

Серед науковців досі немає однастайності у розумінні суті економічної діагностики (незалежно від напрямку її використання). В монографії В.В. Лук’янової [90] проведений огляд визначень діагностики різними авторами. Одні науковці суттєво звужують цю процедуру, інші ототожнюють її з аналізом (економічним або фінансовим), в одних роботах діагностику відносять до непрямих методів досліджень, в інших діагностика виступає частиною процедури оцінки кризових явищ на підприємстві.

Для того, щоб зрозуміти важливість діагностики і її місце в процесі управління економічною безпекою підприємства, необхідно зрозуміти суть такого управління. З цією метою розглянуто роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, які займаються вивченням проблем управління економічною безпекою підприємства, серед яких: О.М. Бондаренко, М.П. Войнаренко, І.О. Доценко, В. Забродський, Л.М. Зима, С.В. Капітула, М.П. Капустін, Р.С. Квасницька, Л. Коженювські, Г.В. Козаченко, Т.Б. Кузенко, О.М. Ляшенко, В.П. Мак–Мак, Є.В. Мішенін, Н.О. Подлужна, В.П. Пономарьов, П.Я. Пригунов, О.В. Прокопшина, Н.Й. Реверчук, Р.А. Руденський, А.С. Соснін, О.Ф. Яременко [12, 20, 44, 46, 55, 57, 65-67, 81, 93, 97, 126, 130, 135, 140, 147, 200].

Управління економічною безпекою підприємства може трактуватися як “функція складної організованої системи, що забезпечує збереження її структури, основних якостей і реалізацію мети організації” [36, с. 736]. Реверчук Н.Й. стверджує, що “управляти економічною безпекою підприємства – це означає формувати такий загальний стан підприємства, який дозволяє здійснювати власну політику господарювання і функціонування” [21, с. 43].

Крім цього ряд авторів ототожнюють управління економічною безпекою підприємства з окремими видами управління. Так, С.М. Палига пропонує використовувати корпоративне управління як

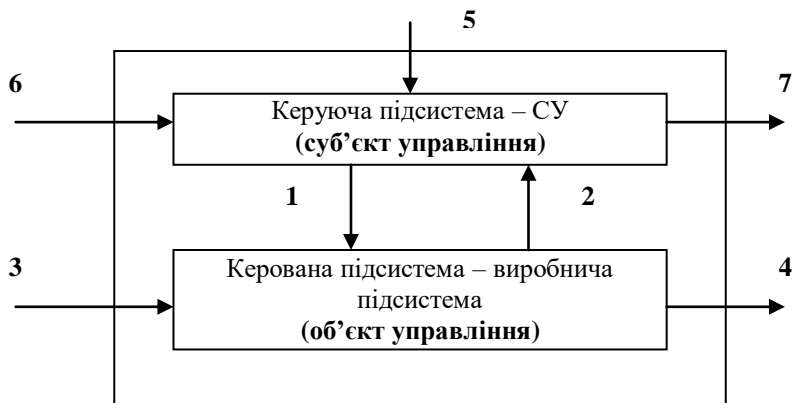
засіб забезпечення економічної безпеки підприємства, при цьому “до системоутворюючих засад ефективності корпоративного управління” [119, с. 107] автор відносить: індикативне прогнозування та планування; формування раціональної організаційної структури управління, що базується на ринкових об’єктах господарської діяльності; організація виробничої діяльності на засадах маркетингу; інвестиційна модель розвитку; сучасний фінансовий менеджмент; корпоративна культура, зокрема стосунки менеджерів і акціонерів. Мішенін Є.В. розглядає антикризове управління як механізм забезпечення економічної безпеки підприємства [97]. Як в першому, так і в другому випадку погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що ці види управління не є тотожними управлінню економічною безпекою підприємства, оскільки відрізняються об’єкти управління.

На нашу думку, цікавим є визначення А.М. Гаврилюк, відповідно до якого управляти економічною безпекою – “це передусім усувати або пом’якшувати організаційні, соціальні, правові, технічні та інші суперечності, які виникають в ході підприємницької діяльності” [21, с. 43]. Дане визначення, на відміну від інших, відображає необхідність управління саме суперечностями, які виникають в процесі діяльності підприємства.

Розглядаючи управління економічною безпекою підприємства з позиції системного підходу, коректніше говорити про систему управління, яка може бути представлена узагальнено як зображено на рисунку 1.5. Якщо розглядати систему управління економічною безпекою підприємства, в першу чергу, як взаємодію суб’єкта і об’єкта безпеки, то діагностика економічної безпеки виступає нічим іншим, як способом пізнання суб’єктом об’єкта безпеки. При цьому метою діагностики є “надання необхідних знань для прийняття рішення суб’єкту управління про використання різноманітного методологічного апарату та інструментарію для визначення стану об’єкта управління у невизначеному середовищі функціонування та розробку комплексу заходів, спрямованих на поліпшення цього стану” [90, с. 70].

Тут системне представлення об’єкта управління передбачає визначення його складу і структури, а також функцій, які виконує цей об’єкт [160, с. 227]. Суб’єкт управління з позиції системного підходу – це організація, яка побудована у відповідності з принципом ієрархії, головне завдання якої – розробка, прийняття і реалізація управлінських рішень [160, с. 228]. В свою чергу об’єкт управління (підсистема, якою управляють) і суб’єкт управління (підсистема, яка

управляє) разом з множинними взаємозв'язками формують систему управління. Нарешті, системність може проявлятися у формі методів управлінської діяльності, що передбачає "...не просто визнання системності об'єкта управління, а й системн[у] робот[у] з ним" [160, с. 228].

- 1 – керуючі впливи і інформація по прямому каналу зв'язку;
- 2 – інформація про стан керованої підсистеми по зворотному каналу зв'язку;
- 3 –ресурси на вході системи;
- 4 –вихід системи (продукція, послуги, виконані зобов'язання);
- 5 – зовнішні визначальні впливи;
- 6 –інформація про зовнішнє середовище;
- 7 – вихідна інформація і документація (рішення).

Рис. 1.5. Найпростіша модель системи організації (підприємства) [98, с. 4]

Діагностика, на нашу думку, повністю відповідає вимогам системності методу управління. По-перше, вона може задовольняти вимоги суб'єкта управління як складної системи. По-друге, діагностика враховує складність об'єкта управління, розглядаючи його як високоорганізовану систему, що представляє собою синергетичну сукупність функціональних підсистем. По-третє, діагностика представляє собою комплексну функцію. Нарешті, діагностика забезпечує всесторонню характеристику стану об'єкту.

Суб'єкт безпеки може включати не одну, а декількох осіб, підрозділи, служби, які безпосередньо займаються питаннями забезпечення економічної безпеки на підприємстві [25, 53, 65, 66]. Крім того, М.І. Камлик, О.А. Грунін і С.О. Грунін [25, 53] розділяють

усіх суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва на дві групи: внутрішні і зовнішні суб'єкти. До внутрішніх суб'єктів безпеки відносяться працівники служби безпеки даного підприємства. До цієї ж групи суб'єктів системи безпеки автор також відносить фінансовий та юридичний відділ, службу внутрішнього аудиту та інші аналогічні служби. Суб'єкти системи безпеки, які функціонують у зовнішньому для підприємства середовищі і "створюють умови для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства" [53, с. 77] відносяться до зовнішніх суб'єктів системи безпеки. Це можуть бути законодавчі органи влади, виконавчі органи влади, правоохоронні органи, судові органи, система навчально-наукових закладів та установ, діяльність яких спрямована на підготовку кадрів і проведення наукових досліджень з проблем безпеки [53, с. 77].

Об'єктом діагностики економічної безпеки виступає об'єкт управління економічною безпекою або об'єкт безпеки. Діагностика дозволяє суб'єкту управління визначити стан функціонування об'єкта безпеки, виявити можливі зміни стану об'єкта і визначити можливі заходи покращення стану об'єкта безпеки. При цьому повинна враховуватися системність і комплексність об'єкту, що проявляється у різноманітності його елементів і їх взаємодії. На думку П.І. Орлова і В.Є. Духова цей перелік елементів включає елементи внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства [115, с. 19]:

1. Внутрішнє середовище:

1.1. Функціональні структури (виробнича підсистема, маркетингова підсистема, фінансова підсистема);

1.2. Фактори функціонального забезпечення системи (матеріальні активи (основний та обіговий капітал, капітал соціальної інфраструктури тощо); нематеріальні активи (цінні папери, ліцензії, ноу-хау, торгові марки; технології, особливості та інноваційні секрети, технічна специфікація і стандарти продукції); продукція; доходи; менеджмент; організаційні структури фірми; маркетинг і цінова стратегія; інфраструктура бізнесу фірми (розташування виробництва, мережі постачальників, споживачів продукту і послуг, торговельні мережі та інш.); фінансові звіти і прогнози; програми розвитку; кадри; системи безпеки фірми тощо);

1.3. Фактори соціально-економічної інфраструктури (система організаційно-економічних відносин (регламент економічних процесів виробництва, обміну продуктів та послуг і розподілу доходів); локальні нормативні акти (статут, положення про підрозділи тощо); внутрішні соціальні процеси (матеріальне і моральне стимулювання, локальні соціальні гарантії тощо);

2. Зовнішнє середовище.

2.1. Середовище прямих зв'язків (з постачальниками сировини і комплектуючих матеріалів; з покупцями продуктів та послуг; з постачальниками послуг; з консалтинговими фірмами; зв'язки з державними установами, банками, страховими компаніями тощо);

3. Середовище непрямих зв'язків (ЗМІ, контактні аудиторії, органи державної влади, профспілки, політичні партії тощо).

Діагностика економічної безпеки має бути обов'язковою функцією управління безпекою. Проте в науковій літературі не всі науковці включають діагностику до переліку таких функцій. Так, згідно із О.С. Сосніним і П.Я. Пригуновим менеджмент безпеки покликаний виконувати такі специфічні функції [147]:

1) функція планування і стратегічного управління;
2) функція системного аналізу умов зовнішнього і внутрішнього середовища діяльності організації, підготовці пропозицій, попередніх рішень і своєчасного інформування керівництва;

3) функція організації діяльності служби безпеки в розробці заходів з профілактики, попередженню загроз і небезпечних ситуацій, розв'язанню криз, ризиків і конфліктів, в прийнятті і реалізації управлінських рішень і заходів в повсякденній діяльності;

4) функція організації охорони об'єктів і проведення режимних заходів;

5) функція організації оперативно-розвідувальної діяльності спеціальних підрозділів служби безпеки організації;

6) управлінська і оперативна взаємодія з правоохоронними органами і місцевими органами влади;

7) функція мотивації в життєдіяльності організації;

8) функція контролю і забезпечення безпеки;

9) функція нового бачення в прогнозуванні майбутнього організації і забезпечення її безпеки.

В цьому переліку приділяється увага попередженню загроз і розв'язанню криз, ризиків і конфліктів, але не відмічено, що такий результат повинен бути досягнутий за допомогою діагностики, або принаймні тих окремих функцій, які включає до свого переліку О.А. Грунін і С.О. Грунін: прогнозування, виявлення, попередження, послаблення небезпек і загроз; забезпечення захищеності діяльності підприємства і його персоналу, збереження його майна, створення сприятливого конкурентного середовища, ліквідація наслідків нанесеного збитку тощо [25, с. 41]. Ці функції частково повторюють функції, визначені В.П. Мак-Маком (виявлення, попередження,

зниження, послаблення, нейтралізація, припинення, локалізація, відбиття і усунення загроз [25]) і П.І. Орловим і В.Є Духовим (виявлення, ідентифікацію і моніторинг загроз і небезпек [115, с. 90]).

Дійсно, якщо підходити до діагностики, як “комплексного поєднання окремих функцій управління” [90, с. 69], то діагностика економічної безпеки буде включати в себе такі функції як аналіз, виявлення, ідентифікацію, моніторинг, прогнозування.

Реалізація діагностики як функції управління економічною безпекою підприємства повинна відбуватися в рамках механізму управління економічною безпекою конкретного підприємства. Грунін О.А. і Грунін С.О. розглядають механізм як елемент системи управління економічною безпекою підприємства. При цьому механізм, на думку авторів, “представляє собою сукупність законодавчих актів, правових норм, спонукальних мотивів і стимулів, методів, заходів, сил і засобів, за допомогою яких суб’єкт впливає на об’єкт для досягнення цілей безпеки і вирішення поставлених задач [25, с. 49]”.

Козаченко Г.В., Пономарьов В.П. і Ляшенко О.М. вважають, що механізм, “повинен мати чітко окреслені елементи, схему їх дії і взаємодії” [67, с. 118] і представляють механізм забезпечення економічної безпеки підприємства як “сукупність управлінських, економічних організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб’єктів зовнішнього середовища, за рахунок чого з врахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується одержання прибутку, величина якого достатня для перебування підприємства в економічній безпеці [67, с. 106]”.

На думку О.Ф. Яременко механізм управління економічною безпекою підприємства є “складов[ою] частин[ою] системи управління підприємством, яка використовуючи необхідний набір методів, засобів, принципів, ресурсів забезпечує економічно безпечне функціонування усіх підсистем господарюючого суб’єкта” [200, с. 119]. При цьому “сам механізм управління можна представити як сукупність встановлення поставленої мети і розвитку системи управління (прийомів і засобів забезпечення ефективної організації і функціонування системи управління)” [200, с. 119]:

$$MexV = (ЦУ, ВУ, МУ, РУ), \quad (1.2)$$

де: *ЦУ* – цілі управління; *ВУ* – важелі управління; *МУ* – методи управління; *РУ* – ресурси управління.

Якщо науковці розглядають механізм забезпечення економічної безпеки переважно як сукупність способів (методів, заходів) досягнення встановленої мети, то в процесі діагностики, як одного з цих методів, потрібно дослідити цю мету і проблеми, пов'язані з її досягненням, сформулювати загальну місію і зрозуміти філософію організації [43]. Загальні цілі організації науковцями визначається по-різному. Це може бути гармонізація інтересів суб'єктів зовнішнього середовища підприємства [67], ефективна організація і функціонування системи управління [200], покращення якості прибутку [126] та інші. Поширеним є погляд про те, що метою системи управління економічною безпекою підприємства є своєчасне виявлення і попередження як зовнішніх, так і внутрішніх небезпек і загроз, забезпечення захищеності діяльності підприємства і досягнення ним цілей бізнесу [116]. Крім цього, А.С. Соснін і П.Я. Пригунов серед цілей системи управління корпоративною безпекою виділяє окремо підвищення іміджу і зростання прибутку за рахунок забезпечення якості послуг і безпеки клієнтів [147, с. 114].

Більшість науковців сходяться на думці в тому, що система управління економічною безпекою підприємства є складовою загальної системи управління підприємством. Кірієнко А.В. представляє це у вигляді графічної моделі системи (див. Додаток В, рис. В.1). З такою моделлю абсолютно погоджується Т.Б. Кузенко [81, с. 108]. Дещо відступаючи від теми, тут варто відмітити те, що системний підхід до побудови системи управління економічною безпекою підприємства дозволяє науковцям не тільки проектувати загальну структуру даної системи, але також зосереджувати увагу на певній підсистемі і представляти її на необхідному рівні системної конкретності. Так, в моделі А.В. Кірієнко найповніше розглянуто інформаційне забезпечення рішень стосовно вибору тих чи інших методів підтримки (відновлення) економічної безпеки підприємства. Це інформаційне забезпечення відбувається в першу чергу за допомогою процедури сканування внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, що “дозволяє оцінювати їх параметри та динаміку змін шляхом побудови “ланцюжків явищ”, встановлення перспективної зони функціонування підприємства, розрахунку ймовірних збитків” [61, с. 13].

Яременко О.Ф. підтримує запропоноване А.В. Кірієнком узагальнене бачення системи управління підприємством [61] і одночасно вносить власні корегування. Так, автор представляє суб'єкт управління як взаємодію підсистем стратегічного, тактичного і оперативного управління (див. Додаток В, рис. В.2). Далі більш

детально розглядається процедура моніторингу загроз, яка виконує аналогічні до процедури сканування в моделях А.В. Кірієнко і Т.Б. Кузенко функції. Тут О.Ф. Яременко включає в управління економічною безпекою алгоритм управління за відхиленнями, суть якого полягає у “виявленні і доведенні до відома керівника лише тієї інформації, що обов’язково вимагає його особистої уваги” [200]. Як видно з рис. В.3 (Додаток В), діагностика є одним з найголовніших етапів в процесі управління економічною безпекою підприємства.

Пономарьов В.П. [130] в своїй моделі механізму забезпечення економічної безпеки підприємства особливу увагу приділяє іншим аспектам, а саме системі інтересів підприємства і умовам, при яких можливе досягнення економічної безпеки (див. Додаток В, рис. В.4). Проте і в цій моделі механізму управління економічною безпекою підприємства передбачена в третьому блоці діагностика або оцінка економічної безпеки. Цінним елементом запропонованого механізму, на нашу думку, також є те, що автор включає до нього обов’язкову умову експлуатації капіталу – його розширене відтворення.

Капітула С.В. в основу організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємства поклав організаційні та економічні чинники. Організаційна складова в цьому механізмі пов’язана з суб’єктом управління, в ролі якого автор бачить службу (відділ) економічної безпеки. Економічну складову С.В. Капітула представив у формі методики визначення оптимального розміру превентивних витрат [55].

Варто відмітити, що усі науковці при побудові системи управління економічною безпекою підприємства приділяють суттєву увагу оцінці або діагностиці економічної безпеки підприємства, яка є підсистемою системи управління економічною безпекою підприємства і забезпечує управлінців необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень. Крім цього через процедуру діагностики відображається основна мета управління, оскільки саме в діагностиці закладаються основні критерії досягнення чи недосягнення цієї мети.

Таким чином, діагностика є не просто важливою, а необхідною складовою системи управління економічною безпекою підприємства. Тому можна виділити такий напрямок подальших досліджень, як вдосконалення системи управління економічною безпекою підприємства шляхом врахування суперечностей процесу відтворення на підприємстві і забезпечення розширеного відтворення підприємства. В першу чергу це повинно стосуватися діагностики економічної безпеки підприємства як елементу, що забезпечує інформацією управлінські рішення.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Аналіз зовнішнього середовища функціонування підприємств машинобудування

Аналіз середовища функціонування підприємства, як відмічалось в попередньому розділі дослідження, науковці включають до функцій управління економічною безпекою. Тому існуючі системи управління економічною безпекою підприємства обов'язково передбачають врахування впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на рівень економічної безпеки підприємства. Це в свою чергу визначає необхідність збору відповідної інформації і її врахування в процесі діагностики рівня економічної безпеки конкретного підприємства та в подальшому при формуванні політики економічної безпеки цього підприємства.

Дійсно, кожне підприємство, хоч і представляє собою самостійну господарюючу одиницю, одночасно є елементом економічних систем більш високого рівня – певної галузі чи економіки усієї держави в цілому. Тому економічна безпека підприємства не може розглядатися без вивчення умов, в яких воно функціонує. Будь-яке сучасне підприємство представляє собою відкриту систему, що тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем. “Причому діалектика їх взаємодії така, що зовнішні умови, формуючи джерела та інструментальну базу підприємництва, виступають в якості фактора, що визначає зміст і вектор реалізації підприємницької функції, а значить, і внутрішні умови, що є похідними по відношенню до зовнішніх” [161, с. 116].

Виділяють макро-, мезо- і мікросередовище підприємства [90]. Аналіз макросередовища передбачає вивчення факторів, що не мають безпосереднього впливу на економічну діяльність окремого підприємства, проте обумовлюють загальний економічний розвиток в державі, а відповідно і усіх суб'єктів господарювання. До таких факторів відносять економічні, політичні, соціально-демографічні та

техніко-технологічні. Мезосередовище пов'язує з функціонуванням підприємства в межах певної галузі і/або в певному регіоні. Мікросередовище підприємства включає фактори, які мають безпосередній вплив на діяльність підприємства як в поточному, так і в довгостроковому періоді.

В цьому дослідженні основна увага приділяється мезосередовищу діяльності машинобудівних підприємств. Стан мезосередовища, з одного боку, частково відображає вплив факторів макросередовища, з іншого – є одним з основних джерел можливостей і загроз, які виникають в мікросередовищі (середовищі безпосереднього впливу) підприємства

Більш того, для одержання релевантної інформації аналіз зовнішнього середовища функціонування підприємств машинобудування пропонуємо проводити з позиції відтворювального підходу, який покладається в основу трактування поняття «економічна безпека підприємства». Цей підхід відображений на рисунку 2.1, де дослідження факторів зовнішнього середовища пропонується проводити з точки зору їх впливу на окремі етапи процесу індивідуального відтворення.

Відповідно до даної схеми дослідження зовнішнього середовища діяльності підприємства з огляду на різні етапи процесу відтворення повинно включати:

1) на першому етапі відтворення, який пов'язаний із забезпеченням підприємства фінансовими ресурсами:

– аналіз джерел фінансування діяльності підприємств машинобудування,

– аналіз ринку капіталу;

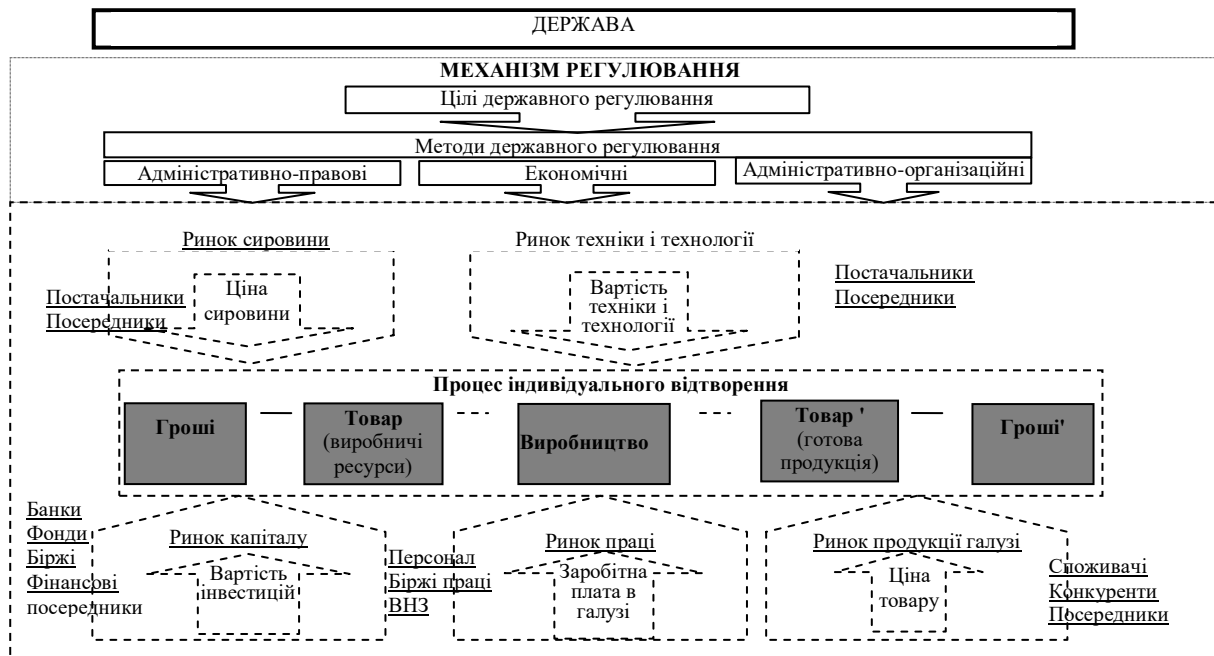
2) на другому етапі відтворення – забезпеченні підприємства необхідними виробничими ресурсами:

– аналіз ринку основної сировини і матеріалів, які використовуються підприємствами галузі;

– аналіз ринку техніки та технології, інновацій в галузі;

– аналіз ринку праці (забезпеченість підприємств галузі трудовими ресурсами);

3) на третьому етапі відтворення – етапі виробництва – необхідно розглянути особливості процесу виробництва для підприємств галузі; шляхи підвищення ефективності виробництва, виявити чинники, які цьому сприяють або перешкоджають;

Рис 2.1. Вплив зовнішнього середовища на процес індивідуального відтворення на підприємстві

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерела [107, с.10]

4) на четвертому етапі відтворення основна увага має приділятися ринку продукції галузі, зокрема, характеру попиту, пропозиції і ціноутворення; характеристикам основних споживачів продукції; аналізу конкуренції на ринку; бар'єри входу на ринок;

5) на п'ятому етапі, на якому відбувається одержання і розподіл прибутку, аналізуються фінансові результати функціонування підприємств галузі. Цей етап відтворення тісно пов'язаний з першим етапом, оскільки фінансові результати діяльності підприємства безпосередньо служать джерелом фінансування цієї діяльності на наступному етапі відтворення.

Крім аналізу факторів, які впливають на окремі етапи відтворення підприємства, вважаємо за необхідне включити в аналіз зовнішнього середовища діяльності підприємств машинобудівної галузі аналіз впливу держави. Важливість такого аналізу визначається в першу чергу тим, що держава може впливати на усі етапи відтворення і цей вплив може бути визначальним для подальшого розвитку підприємства як економічної системи. Крім того, державний вплив є одним з найсуттєвіших при формуванні інституційного середовища функціонування підприємств та його зміни [190].

Машинобудівний комплекс України включає в себе близько 20 спеціалізованих галузей, які забезпечують своєю продукцією багато галузей національної економіки. Сюди можна віднести металургійне, гірничошахтне, підійомно-транспортне, енергетичне, судно-, авіа- і автомобілебудування, виробництво машин і механізмів для хімічної і нафтохімічної, легкої та харчової промисловості, сільськогосподарське, будівельно-дорожнє машинобудування, виробництво машин для комунального господарства, виробництво верстатів і інструментів та машин і обладнання для збройних сил та інші. Підприємства різняться між собою за розміром і формою власності.

Після загальної характеристики машинобудування перейдемо безпосередньо до аналізу мезосередовища функціонування машинобудівних підприємств за етапами процесу відтворення.

I етап процесу відтворення – забезпечення підприємства фінансовими ресурсами.

Ознайомлення з рядом проведених досліджень, в яких аналізується стан машинобудівного комплексу України, свідчить про проблеми з фінансуванням діяльності підприємств машинобудування [8, 15, 92, 121]. Відсутність обігових коштів і низьке державне фінансування є одними з ключових факторів, які впливають на зменшення обсягів виробництва продукції машинобудування. За

даними Державного комітету статистики станом на кінець 2011 року в структурі балансу машинобудівних підприємств довгострокові зобов'язання складають 13 %, на власний капітал припадає – 35,7 %, а на поточні зобов'язання – 50,3 %. Це свідчить про те, що основним джерелом фінансування залишається власний капітал і кредиторська заборгованість, яка складає 42,3 % від підсумку балансу [153]. Очевидно, що попри зростання обсягів кредитування підприємств машинобудування протягом 2008–2012 рр. (див. табл. 2.1), цих коштів недостатньо для того, щоб повністю задовільнити потребу в кредитних ресурсах підприємства.

Зокрема, у 2012 році обсяги кредитування знизилися в порівнянні з 2008 роком для ряду галузей машинобудування, а саме, виробництва офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; виробництва апаратури для радіо, телебачення і зв'язку; виробництва медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників; виробництва автомобілів, причепів та напівпричепів і виробництва інших транспортних засобів. В той же час спостерігається значне збільшення обсягів кредитування виробництва машин та устаткування: для порівняння, у 2008 році обсяг виданих кредитів становив 8127 тис. грн, у 2011 році – 6831 тис. грн, а в 2012 році – 10463 тис. грн.

II етап процесу відтворення – забезпечення необхідними ресурсами.

На другому етапі процесу відтворення відбувається перетворення фінансових ресурсів підприємства у необхідні для подальшої діяльності ресурси: сировину і матеріали, робочу силу, обладнання. Саме на цьому етапі відчувається найбільший вплив на машинобудівну галузь інших галузей – постачальників ресурсів. В першу чергу це стосується металургії і енергетики.

Дійсно, суттєва частина галузей машинобудівного комплексу відноситься до металомістких. Постачання сировини здійснюється як вітчизняними підприємствами металургії, так і зарубіжними. Протягом останніх років металургійний комплекс України перебуває в кризовому стані, що викликано браком фінансування, використанням застарілого обладнання і технологій. Відповідно, якість продукції вітчизняних металургійних підприємств поступається продукції іноземного виробництва, що спонукає підприємства машинобудування імпортувати матеріали.

Світова фінансова криза 2008–2009 рр. тільки поглибила кризовий стан металургійного комплексу. Ріст цін на енергоносії,

одним з найбільших споживачів яких якраз і є металургія, викликав ріст цін і на продукцію металообробки (див. рис. 2.2).

Таблиця 2.1

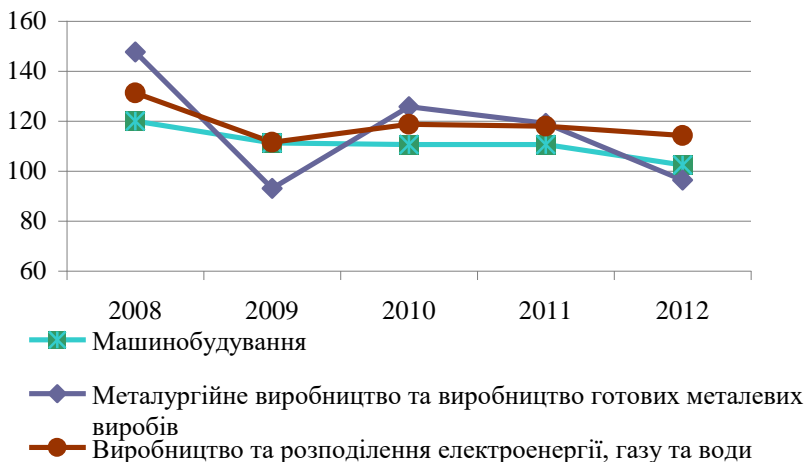
Обсяг кредитів, наданих машинобудівним підприємствам України*

Галузь машинобудування	Значення по роках, млн. грн**					Приріст, %			
	2008	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Усього, в т.ч.:	25205	24533	26692	24637	27466	-2,7	8,8	-7,7	11,5
Виробництво машин та устаткування	8127	6370	6826	6831	10463	-21,6	7,2	0,1	53,2
Виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин	1023	1158	763	388	207	13,2	-34,1	-49,1	-46,6
Виробництво електричних машин та устаткування	3041	3662	4956	5165	6115	20,4	35,3	4,2	18,4
Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	808	725	497	231	178	-10,3	-31,4	-53,5	-22,9
Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	220	174	317	335	199	-20,9	82,2	5,7	-40,6
Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	5473	6823	7134	6374	5404	24,7	4,6	-10,7	-15,2
Виробництво інших транспортних засобів	6513	5621	6199	5313	4900	-13,7	10,3	-14,3	-7,8

* Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153]

** в т.ч. в іноземній валюті в перерахунку на національну валюту

Особливо відзначився 2008 рік: індекс цін виробників машинобудування становив 120 %, тоді як за цим показником металургія і обробка металу досягла 147,7 %, а виробництво і розподіл електроенергії, газу та води – 131,3 %. Деяке уповільнення темпів росту цін спостерігалось у 2009 році. Причому в металургії та обробленні металу відбулося зниження цін – темп змін становив 93,1 %.

Рис. 2.2. Порівняльна динаміка індексів цін окремих галузей промисловості України

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153])

В забезпеченні машинобудівних підприємств основними фондами також існують певні проблеми. Особливістю машинобудування є те, що коли одні підприємства галузі можуть бути постачальниками виробничого обладнання, інші – його замовниками. Однак така внутрішньогалузева залежність не обов'язково означає наявність постійного внутрішнього ринку збуту і відмінну технічну оснащеність підприємств. Навпаки, недостатній розвиток галузі впливає на те, що суттєва частина обладнання для підприємств машинобудування імпортується з-за кордону.

Однією з проблем машинобудівних підприємств є знос основних фондів, який досяг 78 % станом на кінець 2011 року. При цьому використовуються ресурсоємні технології, що не дозволяє

підприємствам виготовляти продукцію в потрібному обсязі і належної якості. За таких обставин для підприємств машинобудування дуже важливим питанням залишається залучення інвестицій. Якщо оцінити потребу в інвестиціях в розмірі хоча б 50 % наявного зносу (а це трохи більше 70000 млн. грн), то очевидним стає факт недофінансування галузі, тому що фактичний обсяг інвестицій в основний капітал підприємствами машинобудування у 2008 році в цілому по Україні становив 6189 млн. грн, а у 2010 і 2011 роках ще менше – 4400 і 5888 млн. грн відповідно [153]

На підприємствах машинобудування України у 2011 році середньорічна кількість найманих працівників становила 588 тис. осіб (див. табл. 2.2). При цьому спостерігається тенденція до зниження цього показника протягом 2006–2010 рр. в цілому по машинобудуванню.

Таблиця 2.2

Середньорічна кількість найманих працівників за галузями машинобудування в Україні*

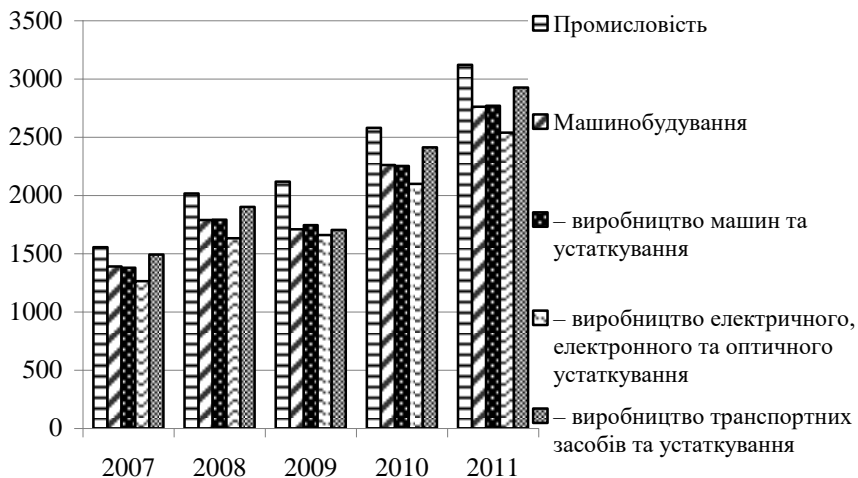
Галузь	Значення по роках, осіб					Темпи зміни до попереднього року, %		
	2007	2008	2009	2010	2011	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Машинобудування	710	687	579	578	588	84,28	99,83	101,73
– виробництво машин та устаткування	310	293	241	253	250	82,25	104,98	98,81
– виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	168	165	147	149	149	89,09	101,36	100,00
– виробництво транспортних засобів та устаткування	232	229	191	176	189	83,41	92,15	107,39

* *Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [154–158]

Серед причин скорочення чисельності найманих працівників в машинобудівній галузі можна назвати дві основних: плінність кадрів і скорочення чисельності персоналу. В Україні у 2009 році на підприємства машинобудування було прийнято 91,3 тис. осіб, а вибуло 170,9 тис. осіб [139]. У 2011 році показники руху кадрів дещо кращі:

на підприємствах з виробництва машин і устаткування було прийнято 51,4 тис. осіб (21,1 % до середньооблікової кількості штатних працівників), на підприємства з виробництва електричного, електронного та оптичного устаткування – 30,7 тис. осіб (20,7 %), і на підприємства з виробництва транспортних засобів та устаткування – 40,4 тис. осіб (20,8 %) [141]. При цьому вибуло 170,4 тис. осіб, в основному з причини плинності кадрів.

Не менш важливою проблемою є своєчасна та гідна оплата праці працівників. Так, не дивлячись на те, що середньомісячна заробітна плата в галузі щороку зростає, вона залишається нижчою, ніж в цілому по промисловості України (див. рис. 2.4). Ця проблема існує і в Хмельницькій області. У 2011 році середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників для підприємств-виробників машин і устаткування становила 2361 грн, виробників електричного, електронного та оптичного устаткування – 2198 грн; а для виробників транспортних засобів і устаткування – 2157 грн.

Рис.2.4. Динаміка середньої номінальної заробітної плати в окремих галузях машинобудівного комплексу України протягом 2007–2011 рр.

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153]

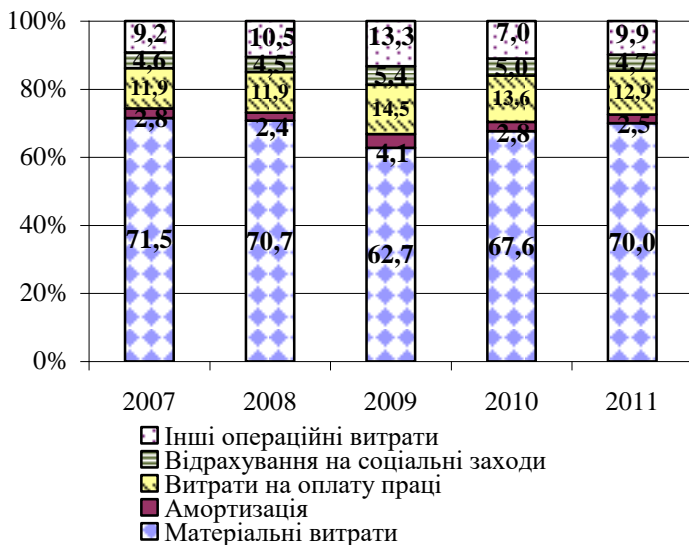
Стосовно своєчасності виплат заробітної плати в галузі можна навести такі факти. Станом на 01.01.2012 р. сума заборгованості із заробітної плати підприємств машинобудування України дорівнювала

296 млн. грн [158], при цьому 42 % цієї суми припадає на економічно активні підприємства, 57 % – на підприємства-банкрути, решта – на економічно неактивні підприємства.

Штета процесу відтворення – виробництво продукції.

Проблеми із забезпеченням ресурсами безпосередньо впливають на проходження третього етапу відтворення на підприємствах машинобудування – етапу виробництва. Так, недостатній рівень кваліфікації персоналу відображається на якості продукції, що виготовляється, а невчасне забезпечення матеріальними ресурсами спричиняє простоювання виробничих потужностей.

В цілому виробництво в даній галузі є матеріаломістким, про що свідчить структура витрат операційної діяльності (див. рис. 2.5).

Рис. 2.5. Структура операційних витрат з реалізованої продукції (робіт, послуг) на підприємствах машинобудівної галузі України

* Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [154–158])

Найбільшу питому вагу у структурі витрат операційної діяльності займають матеріальні витрати, які у 2011 році становили 70 % у структурі витрат операційної діяльності. Найменшу питому

вагу займає амортизація – з найбільшим значенням 4,1 % у 2009 році і найменшим значенням 2,4 % у 2008 році.

Виробництво продукції машинобудування порівняно з окремими галузями промисловості є енергоємним, хоча рівень споживання відрізняється між підприємства залежно від їх галузевої приналежності. Наприклад, якщо говорити про споживання електроенергії, у 2011 році на виробництво машин і устаткування припадає 2,85 % усієї спожитої в промисловості електроенергії, на виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування – 1,3 %, а на виробництво транспортних засобів і устаткування – 2,2 % [16, с. 11]. При цьому основна частина електроенергії йде на технологічні потреби і на рушійну силу [16, с. 13].

У зв'язку з недостатнім обсягом оборотних коштів, більшість підприємств галузі не виконують в строк капітальні і планово-попереджувальні ремонти енергетичного і технологічного обладнання. Невиконання цих робіт підвищує питомі витрати енергоносіїв. Одночасно погіршується віковий склад основних енергетичних фондів галузі.

Одним із способів підвищення ефективності виробництва і покращення якості продукції машинобудування є впровадження інновацій. У 2011 році було зареєстровано 443 інноваційно активних підприємств машинобудування України, з них 199 підприємств з виробництва машин і устаткування, 160 – з виробництва електричного, електронного і оптичного устаткування і 84 підприємства з виробництва транспортних засобів та устаткування [150, с. 328]. Ці показники дещо нижчі значень 2007 року, але перевищують показники в період 2008–2010 років.

IV етап процесу відтворення – реалізація продукції.

Важливість продукції машинобудування важко переоцінити, проте на сьогоднішній день за різними даними машинобудування займає лише 10 % у ВВП країни, що значно нижче аналогічного показника розвинутих країн світу. Різноманітність продукції машинобудування не дозволяє однозначно дати характеристику попиту на неї. Тому одні галузі машинобудування орієнтуються на масове виробництво, тоді як іншим притаманне серійне або індивідуальне виробництво.

Протягом останніх трьох років спостерігалось зниження індексів продукції машинобудування (див. таблицю 2.3). Якщо у 2010 році цей показник в цілому по машинобудуванню дорівнював 136,1 % до попереднього року, то у 2012 році впав до рівня 94,0 %.

Таблиця 2.3

Індекси продукції машинобудування в Україні (% до попереднього року)*

Галузь	2008	2009	2010	2011	2012
Машинобудування разом, в т.ч. :	100,3	55,1	136,1	117,2	94,0
– виробництво машин та устаткування	98,2	62,4	121,1	112,5	90,0
– виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	93,2	71,8	124,2	114,7	88,4
– виробництво транспортних засобів та устаткування	105,7	42,1	161,9	122,6	100,1

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153]

Найбільш серйозний вплив на проходження капіталом стадії реалізації має конкуренція. Вона породжується зіткненням інтересів в сфері обміну товарів і продуктів на ринку. В кінцевому рахунку, інтенсивність конкуренції на галузевому ринку визначає саму можливість здійснення метаморфозу, оскільки за своєю суттю визначає умови доступу до споживача [161].

За М. Портером існують п'ять чинників конкуренції, які "...спільно визначають інтенсивність галузевої конкуренції та прибутковості" [131]:

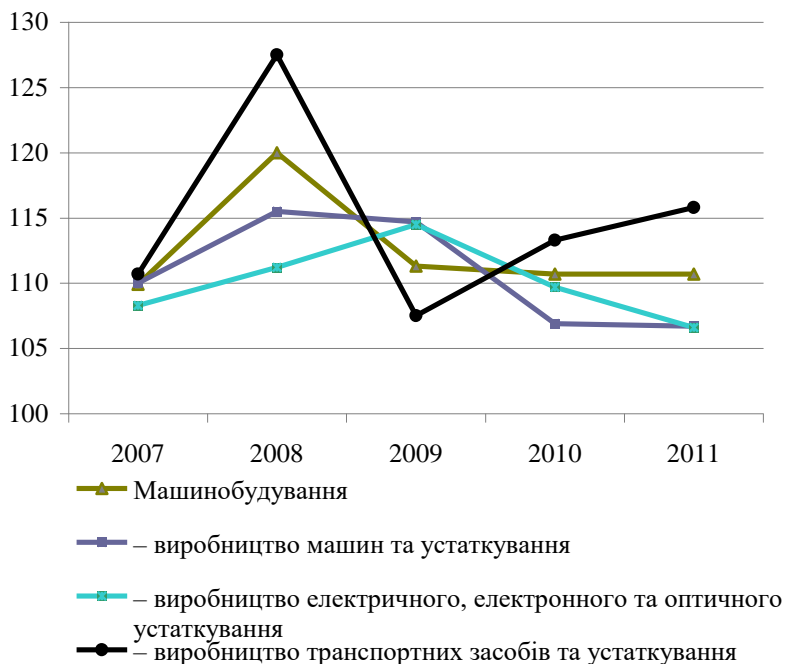
- 1) суперництво між існуючими конкурентами;
- 2) вхід на ринок;
- 3) загроза заміщення;
- 4) здатність покупців збивати ціну;
- 5) здатність постачальників завищувати ціну.

Не дивлячись на значну кількість машинобудівних підприємств в Україні, різноманітність машинобудівних галузей і продукції, яка виготовляється підприємствами цих галузей дозволяє окремим підприємствам займати домінуюче положення на ринку.

Водночас існує суттєва загроза з боку іноземного виробника. Так, за даними Держкомстату обсяг імпорту продукції машинобудування суттєво перевищує обсяг експорту. Наприклад, якщо експорт механічного обладнання; машин та механізмів, електрообладнання та їх частин; пристроїв для записування або відтворення зображення звуку у 2011 році становив 6759,0 млн. дол. США, то обсяг імпорту цієї продукції майже вдвічі більший і дорівнює 12795,1 млн. дол. США [153]. Експорт і імпорт транспортних засобів і

пняхового обладнання відповідно становив 4854,8 і 6204,2 млн. дол. США, а також для виробництва приладів і апаратів оптичних для фотографування або кінематографії, апаратів медико-хірургічних, годинників, музичних інструментів – 281,5 і 1047,0 млн. дол. США [153]. Частка імпортованої продукції машинобудування у внутрішньому споживанні перевищує 50 %. Крім цього, зростає і частка машинобудівної продукції в загальному обсязі імпорту країни при одночасному її зменшенні в загальному обсязі експорту.

Ріст цін на продукцію машинобудування не сприяє посиленню конкурентних позицій вітчизняних підприємств на ринку (див. рис. 2.6).

Рис.2.6. Динаміка індексів цін виробників машинобудування в Україні

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153]

Суттєвий стрибок у цінах спостерігається у 2008 році, коли індекс цін виробників в цілому в машинобудівному комплексі становив 120,0 %, для виробництва машин та устаткування – 115,5 %, виробництво транспортних засобів та устаткування – 127,5 %. У 2009 році більші темпи росту цін спостерігалися лише у виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування – 114,5 % в порівнянні з 111,2 % у 2008 році. Тоді як в цілому по машинобудуванню індекс цін у 2009 році значно зменшився і становив 111,3 %. Наступні 2010 і 2011 роки відзначилися зростаючими темпами зміни цін у виробництві транспортних засобів та устаткування при одночасному їх зниженні у виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування.

Серед причин росту цін на продукцію машинобудування можна виділити: випереджаючі темпи зростання вартості сировини і матеріалів, ріст цін на електроенергію і паливо, зростання вартості робочої сили. Варто відмітити те, що результати опитування підприємств машинобудування Хмельницької області вказували на таку проблему, як недостатність державного регулювання цін підприємств-монополістів металургійного комплексу, що ставить підприємства машинобудування у залежність від постачальника.

Розширенню ринку збуту сприяє інноваційна діяльність підприємств. Всі інноваційно-активні підприємства Хмельницької області розширили асортимент продукції, більше половини – створили нові ринки збуту в Україні і за межами України, зберегли і розширили традиційні ринки збуту, збільшили виробничі потужності [92].

Етап реалізації продукції підприємства в значній мірі визначає результати наступного етапу відтворення, а саме одержання і розподілу прибутку. Варто відмітити, що фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування підприємств машинобудування України зменшилися з 5127,5 млн. грн у 2007 році до 704,6 млн. грн у 2008 році (див. табл. 2.4), що є найнижчим значенням за період 2007–2011 рр.

При цьому, якщо підприємства з виробництва машин і устаткування одержали 918,8 млн. грн прибутку, то виробництво транспортних засобів і устаткування у 2008 році збиткове – (-438,7) млн. грн. У 2010 і 2011 роках спостерігалось покращення ситуації, при цьому фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств у 2011 році є найвищим для всіх галузей машинобудування в порівнянні з попередніми досліджуваними роками.

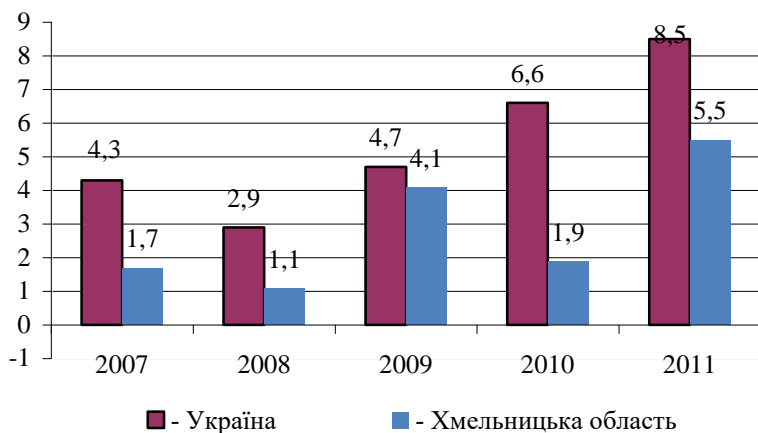
Таблиця 2.4

Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування підприємств машинобудівної галузі України*

Галузь	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість	43700,9	20243,2	-4788,1	26845,9	64656,3
Переробна промисловість	32712,2	-3167,0	-8989,4	5399,8	11845,1
Машинобудування	5127,5	704,6	1921,1	7176	10085,3
– виробництво машин та устаткування	1434,2	918,8	1405,8	1823,5	1935,7
– виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	1347,9	224,5	2001,8	1137,5	1595,3
– виробництво транспортних засобів та устаткування	2345,4	-438,7	-1486,5	4215	6554,3

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [149–153]

Операційна діяльність машинобудівних підприємств характеризується в основному додатними показниками рентабельності (див. рис. 2.7).

Рис.2.7. Рентабельність операційної діяльності підприємств машинобудування, %

*Сформовано авторами на основі опрацювання джерел [154–158]

У 2011 році машинобудівні підприємства України мали найвище значення показника рентабельності операційної діяльності за період 2007–2011 рр. – 8,5 %. Аналогічно для Хмельницької області 2011 рік виявився найбільш ефективним в досліджуваному періоді – показник рентабельності досяг рівня 5,5 %.

Як відмічалось на початку розділу, при аналізі зовнішнього середовища необхідно окрему увагу приділити впливу держави на діяльність підприємств галузі. На важливості державної підтримки машинобудівного комплексу України наголошують багато експертів в цій сфері. За період незалежності України було підготовлено близько 10 державних програм, спрямованих на підтримку підприємств машинобудування.

Так, Державна програма розвитку машинобудування на 2006–2011 роки була спрямована в першу чергу на забезпечення споживачів сучасною високоефективною продукцією машинобудування вітчизняного виробництва, удосконалення структури виробництва, розвиток потужностей, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринку та його інфраструктури, удосконалення нормативно-правового забезпечення [132].

Розвиток машинобудування в багатьох регіонах України передбачений Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року [133]. Зокрема, для Хмельницької області це розвиток високотехнологічного машинобудування, для сусідньої Тернопільської – технологічне оновлення машинобудування, Вінницької області – впровадження високих технологій у виробництві продукції машинобудування, розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності, високотехнологічного, наукоємного приладобудування і машинобудування [132].

Безпосередньо в Хмельницькій області обласною державною адміністрацією в рамках “Регіональної програми підтримки малого підприємництва” машинобудування віднесено до пріоритетних напрямків розвитку малого підприємництва як складової економіки області [137, 138].

Таким чином, аналіз машинобудівного комплексу показав, що, не дивлячись на стратегічну важливість цих підприємств, залишається багато невирішених проблем. Серед цих проблем недостатня платоспроможність споживачів продукції; високі ставки кредитування і недосконалість механізму кредитування; недосконалість механізму фінансового лізингу; недостатній розвиток інфраструктури ринку; застарілість основних фондів, низький їх технічний рівень, відсутність ресурсозберігаючих технологій; низький кадровий потенціал; повільна

адаптація підприємств машинобудування до ринкових умов господарювання та інші. Неefективність державних програм через нестачу бюджетних коштів, а також дефіцит власних оборотних коштів на підприємствах машинобудівного комплексу не дозволяють швидко вирішити всі ці проблеми і в черговий раз вказують на потребу в розробці дієвих механізмів управління економічною безпекою на самих підприємствах.

2.2. Оцінка впливу факторів внутрішнього середовища на процес відтворення машинобудівних підприємств Хмельницької області

Важливим етапом діагностики економічної безпеки підприємства є попередній аналіз не тільки зовнішнього, але й внутрішнього середовища підприємства. За аналогією до попереднього розділу, проведемо аналіз внутрішнього середовища машинобудівних підприємств за етапами процесу відтворення, але вже з врахуванням специфіки кожного окремого підприємства:

- перший етап відтворення – аналіз забезпеченості підприємств фінансовими ресурсами;

- другий етап відтворення – аналіз забезпеченості підприємств матеріально-технічними і трудовими ресурсами;

- третій етап відтворення в найбільшій мірі пов'язаний з внутрішнім середовищем підприємства. Фактори зовнішнього середовища впливають на проходження цього етапу відтворення опосередковано через інші етапи відтворення. Тому тут необхідно визначити особливості виробництва на підприємстві, що аналізується;

- четвертий етап відтворення – це один з етапів, на яких відбувається взаємодія внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства. Від ефективності відділів збуту і відділу маркетингу залежить те, чи зможе підприємство реалізувати свою продукцію на ринку. Тому при аналізі факторів внутрішнього середовища на цьому етапі доцільно проаналізувати показники реалізації продукції підприємства, асортиментну політику, цінову політику, політику роботи зі споживачами, тобто зосередити увагу на діяльності відділу збуту і маркетингу;

- п'ятий етап – доцільно провести аналіз прибутковості і політики розподілу прибутку підприємства.

Окремо вважаємо за необхідне проаналізувати вплив управління/системи управління на діяльність підприємств, результати якого можуть відобразитися на усіх етапах відтворення.

Для даного дослідження обрані 6 підприємств машинобудівної галузі Хмельницької області.

Етап I – забезпечення фінансовими ресурсами.

У зв'язку з проявами світової фінансової кризи в Україні більшість підприємств відчули нестачу фінансових ресурсів для фінансування своєї поточної діяльності. Джерелами фінансування підприємств, що аналізуються є як власні, так і залучені кошти (див. табл. 2.5)

Для Підприємства 1 характерне суттєве перевищення зобов'язань над власним капіталом. Водночас, фінансування діяльності Підприємства 2, Підприємства 4, Підприємства 5 здійснюється переважно за рахунок власних засобів: коефіцієнт співвідношення власного і залученого капіталу на цих підприємствах значно перевищує одиницю.

Таблиця 2.5

**Структура капіталу окремих машинобудівних підприємств
Хмельницької області у 2011 році**

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Власний капітал, тис. грн	7260	18963	68906	15200	10623	24440
Довгострокові зобов'язання, тис. грн	211646	0	24305	0	0	34414
Короткострокові зобов'язання, тис. грн	103062	5688	47694	5803	1737	73537
Співвідношення власного і залученого капіталу	0,023	3,334	0,957	2,619	6,116	0,226

У 2011 році серед відібраних для дослідження підприємств лише три підприємства залучали довгострокові кредити (Підприємство 1, Підприємство 3 і Підприємство 6). Короткостроковими кредитами банків користувалися Підприємство 4 і Підприємство 6. Окремі підприємства проводили додаткову емісію акцій.

Етап II – забезпеченість необхідними матеріально-технічними і трудовими ресурсами.

Звісно, що нестача фінансових ресурсів в поєднанні з ростом цін на сировину, матеріали, запасні частини, енергетичні ресурси і обладнання не сприяють покращенню результатів діяльності підприємств.

Сировина, матеріали, комплектуючі на машинобудівні підприємства, що аналізуються, надходять не тільки від вітчизняних, але й зарубіжних постачальників. Наприклад, для Підприємства 6 характерне перевищення іноземних поставок (60 %) над вітчизняними (40 %). Це вплинуло на те, що відбувся суттєвий ріст цін на сировину і матеріали, які надходять з інших країн в основному за рахунок зростання курсу іноземної валюти. Зокрема, про цю проблему згадується у звіті Підприємства 6. Проблему росту цін на сировину також відмічають і інші підприємства. На думку керівництва Підприємства 6, проблемою є політизація цін на основні види сировини – металобрухт чорних металів та прокат чорних і нержавіючих металів. Крім росту цін, окремі підприємства мають труднощі із забезпеченням окремими видами ресурсів.

Залишається також нерозв'язаною проблема забезпечення машинобудівних підприємств новим обладнанням. На досліджуваних підприємствах ситуація із забезпеченням основними фондами подібна до тієї, що спостерігається в цілому по галузі (див. рис. 2.8). На всіх досліджуваних підприємствах ступінь зносу перевищує 50 %. Найгірша ситуація спостерігається на Підприємстві 5, де ступінь зносу обладнання на кінець 2011 року становить близько 76,3 %. Дещо нижчі показники у Підприємства 4 – 69,3 %.

Машинобудівні підприємства Хмельницької області, діяльність яких аналізується в даному розділі, серед внутрішніх проблем відмічають також проблеми із забезпеченням трудовими ресурсами. У зв'язку з погіршенням фінансового стану, з метою економії більшість підприємств вимушені скорочувати чисельність персоналу. Актуальними залишаються проблеми неповної зайнятості працівників, нестача кваліфікованих кадрів, старіння кадрів.

Етап III – виробництво.

Хоча структура витрат операційної діяльності у 2009–2011 роках на окремих досліджуваних підприємствах дещо відрізняється від середньогалузевої, але вона також свідчить про матеріаломісткість і трудомісткість виробництва (див. табл. 2.6, Додаток Д). Варто відмітити те, що порівняно високу питому вагу у складі операційних витрат, мають інші операційні витрати.

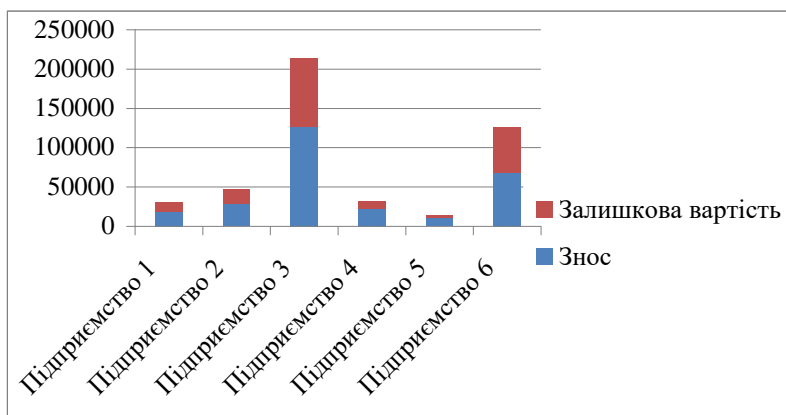

Рис. 2.8. Використання основних засобів на окремих машинобудівних підприємствах Хмельницької області станом на кінець 2011 року

Таблиця 2.6

Структура витрат операційної діяльності окремих підприємств машинобудування Хмельницької області у 2011 році, %

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Матеріальні витрати	53,9	21,1	65,0	32,2	33,6	74,6
Витрати на оплату праці	22,3	41,1	9,0	33,8	38,2	13,8
Відрахування на соціальні Заходи	7,4	15,0	3,4	14,8	13,8	5,6
Амортизація	8,3	21,6	16,3	18,2	3,9	1,4
Інші операційні витрати	8,1	1,2	6,3	0,9	10,4	4,5
Разом	100	100	100	100	100	100

У 2011 році на підприємствах 1 і 5 ця стаття витрат займала відповідно 8,1 % і 10,4 %. На окремих підприємствах суттєвою статтею витрат є амортизація. У 2011 році питома вага цієї групи витрат коливається від 1,4 % (Підприємство 6) до 21,6 %

(Підприємство 2). Високе значення цього показника може свідчити про введення нових основних фондів в експлуатацію на успішно працюючих підприємствах або ж скорочення операційної діяльності і відповідно зростання питомої ваги постійних витрат при одночасному зменшенні змінних на проблемних підприємствах.

З метою зменшення витрат і підвищення ефективності виробництва, підприємства намагаються впроваджувати нові технології. Прикладом може служити Підприємство 5. Там за рахунок модернізації та вдосконалення конструкції виробів, впровадження нових технологій, економії усіх видів енергоресурсів одержано економію в 2009 році в розмірі 2,5 млн.грн.

Етап IV – реалізація продукції.

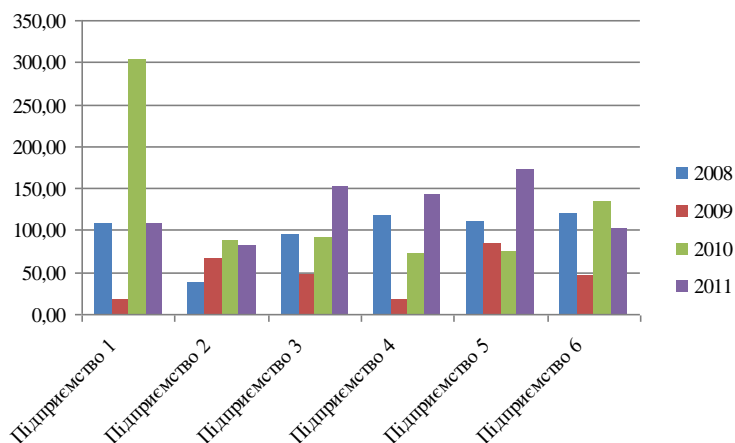
Не дивлячись на те, що аналізу підлягають підприємства, які належать до однієї галузі, кожне з них має вузьку спеціалізацію і свої особливості етапу реалізації продукції. Так, якщо одні підприємства працюють в умовах жорсткої конкуренції, то інші займають монопольне або олігопольне становище на вітчизняному ринку. Крім цього серед досліджуваних підприємств є такі, для яких характерний сезонний характер продукції, прив'язка до одного основного споживача.

Протягом досліджуваного періоду всі підприємства, що аналізуються, відмічали труднощі у реалізації продукції, що також підтверджується відповідними даними фінансової звітності. У 2011 році найбільше падіння обсягів реалізації спостерігалось на Підприємстві 2 – темп зміни становив 87,68 %, тоді як на всіх інших підприємствах спостерігалось зростання цього показника з найкращим результатом на Підприємстві 5, де темп змін обсягів реалізації продукції досяг 173,97 % (див. рис. 2.9). Найгірші показники за досліджуваний період були у 2009 році, коли на всіх підприємствах темпи змін обсягів реалізації продукції були менше 100 %, а на Підприємстві 1, Підприємстві 3 і Підприємстві 4 – менше 50 %.

З метою підвищення обсягів виробництва продукції на підприємствах реалізуються відповідні заходи (табл. 2.7). Усі підприємства проводять рекламні кампанії, в тому числі розміщення інформації в Інтернет, хоча не всі підприємства мають офіційні веб сайти. Також підприємства приймають участь у виставках і ярмарках.

Підприємство 6 проводять заходи по формуванню дилерської мережі. Усі підприємства відмітили вчасне виконання договорів зі споживачами. Підприємства прагнуть розробляти нову продукцію і таким чином розширяти асортимент. Проте не всі мають можливість самостійно проводити проектні роботи. Так, Підприємство 6

співпрацює з проектними організаціями з метою включення своєї продукції в їх проектні розробки (будівництво).

Рис. 2.9. Темпи зміни реалізації продукції на окремих машинобудівних підприємствах Хмельницької області

Таблиця 2.7

Заходи з підвищення обсягів реалізації продукції на машинобудівних підприємствах Хмельницької області

Назва заходу	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Веб-сайт	+		-		+	+
Реклама, участь у виставках і ярмарках	+	+	+	+	+	+
Фірмовий магазин, власна дистрибуторська мережа		фор-мується				+
Проведення маркетингових досліджень	+					+
Вчасне виконання договорів	+	+	+	+	+	+
Розробка нової продукції і розширення асортименту	+	+			+	+
Сервісне обслуговування					+	+

Підприємства машинобудування Хмельницької області прагнуть до покращення якості своєї продукції. Як вказується на офіційному сайті, Підприємство 5 з метою подолання торговельних бар'єрів і для виходу на нові ринки збуту підприємство використовує національні стандарти, європейські стандарти (EN) і міжнародні стандарти якості (ISO, IEC). Підприємство 6 виготовляє продукцію відповідно до вимог УкрСЕПРО і ГОСТів Росії, а також проводяться інтенсивні заходи з підготовки системи якості у відповідність до міжнародних стандартів стандартів ISO 9001.

Етап V – одержання і розподіл прибутку.

Серед досліджуваних підприємств половина закінчили 2011 рік зі збитками (див. табл. 2.8). Найкращий показник спостерігався у Підприємства 6: 8899 тис. грн. чистого прибутку. Водночас Підприємство 5 ледве перейшло через межу збитків, маючи одну тисячу гривень чистого прибутку.

Таблиця 2.8

**Показники прибутку (збитку) окремих машинобудівних підприємств
Хмельницької області, тис. грн**

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6
Підприємство 1					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	-1582,9	-715	-2395	-1256	-1136
Фінансовий результат від операційної діяльності	-1400,4	-695	-2838	-1377	-1185
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	84	38	1064	154	-3519
Чистий прибуток (збиток)	50,0	38	1064	115	-3535
Підприємство 2					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	-1107,0	-985	-892	-1023	-1329
Фінансовий результат від операційної діяльності	-1489,00	-648	-1529	-979	-1434
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	-596	-1102	-1497	-919	-1502
Чистий прибуток (збиток)	-596,00	-1102	-1497	-919	-1502

Кінець таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6
Підприємство 3					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	2229,0	3442	4455	2465	2372
Фінансовий результат від операційної діяльності	1246,00	2968	3948	4373	4603
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	776	883	-302	223	716
Чистий прибуток (збиток)	498,00	583	-399	167	247
Підприємство 4					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	501,3	-424	9	-157	14
Фінансовий результат від операційної діяльності	21,80	29	1	2	-2,6
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	22	29	1	2	2,6
Чистий прибуток (збиток)	16,40	22	1	2	-2
Підприємство 5					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	-1083,0	-384	421	-1527	-272
Фінансовий результат від операційної діяльності	-1237,0	814,0	-234,0	1450,0	-349
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	-1237	-814	-234	-1473	14
Чистий прибуток (збиток)	-936,0	1,0	6,0	1473,0	1
Підприємство 6					
Прибуток (збиток) від реалізації продукції	17044,0	22933	-1059	23636	23520
Фінансовий результат від операційної діяльності	9050,00	19534	-2696	19412	20878
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	5603	-9442	-18055	4495	8899
Чистий прибуток (збиток)	2628,00	-9442	-18055	4419	8899

За даними цього підприємства у 2009 році, не дивлячись на суттєве скорочення усіх витрат, падіння обсягів реалізації продукції,

зростання відсоткової ставки за кредит з 14,5 % до 30 % і збільшення курсу валюти у 1,6 рази вплинуло на те, що підприємство не змогло відшкодувати усі витрати звітного періоду. Водночас необхідно відмітити, що протягом 2006–2008 років і у 2010 і 2011 роках фінансовий результат від операційної діяльності на цьому підприємстві був додатній.

Підприємство 3 мало збитки лише в 2009 році, тоді як в інші роки були прибутковими для даного підприємства, з найвищим значенням прибутку у 2008 році – 583 тис. грн.

Цікава ситуація спостерігається на Підприємстві 1. Протягом 2007–2010 рр. операційна діяльність підприємства була збитковою, водночас підприємство мало в цей період додатне значення чистого прибутку, що стало можливим за рахунок одержання значних доходів за статтею “Інші доходи” (ЗФР, р. 130). Зменшення прибутку досліджуваних підприємств машинобудування відбувається і за рахунок виплачених штрафів (див. табл. 2.9), хоча їх величина невелика. Протягом досліджуваного періоду всі підприємства, не дивлячись на те, що вони також є акціонерними товариствами, не виплачували дивіденди.

Таблиця 2.9

**Обсяг сплачених штрафів підприємствами машинобудування
Хмельницької області у 2011 році**

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Загальна сума штрафів, тис. грн	353	0	0	0	2	56
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн	7246,0	697,0	38888,0	927,0	9843,0	244659,0
Частка штрафів у чистому доході від реалізації продукції, %	4,872	0,000	0,000	0,000	0,020	0,023

Розуміння суті управлінської праці на функціонуючому підприємстві допомагає дослідження функцій управління. “Дослідити функції управління в конкретному підрозділі – означає визначити, хто і що робить, як пов’язані між собою співробітники в процесі управління, як пов’язані управлінські рішення, чому саме ці, а не інші рішення готуються в цьому конкретному підрозділі” [50, с. 45]. При дослідженні функцій управління важливо знати, як здійснюється розподіл праці між управлінцями. Для цього використовують класифікацію підсистем управління.

На досліджуваних підприємствах структура управління є лінійно-функціональною. Тобто, з одного боку зберігається вертикальна ієрархія, характерна для лінійної структури; а з іншого – спільні для групи підрозділів функції можуть передаватися одному виконавцю (підрозділу), що є ознакою функціональної структури.

Лінійно-функціональна структура має ряд переваг. Вона є свого роду компромісом між централізованим і децентралізованим управлінням підприємством. Окремі функціональні підрозділи можуть приймати самостійні рішення і доводити їх до інших підрозділів через лінійних керівників або прямо до виконавців на місцях в межах делегованих їм повноважень. Така самостійність є стимулюючим фактором для розвитку ділової і професійної спеціалізації, що в свою чергу підвищує виробничу гнучкість підприємства. Нарешті, лінійно-функціональна структура дозволяє економити обмежені фінансові ресурси підприємства шляхом усунення дублювання роботи в функціональних сферах.

Однак, така структура не позбавлена і ряду недоліків. В першу чергу це недолік лінійної структури: вертикальна ієрархія перешкоджає розвитку тісних зв’язків і взаємодії між підрозділами на горизонтальному рівні. Це служить негативним фактором у переданні важливої інформації між цими підрозділами. Взаємодія управлінців між собою через формальні правила і процедури також не сприяє підвищенню ефективності функціонування структури управління, і, відповідно, уповільнює реакцію підприємства на дію факторів зовнішнього середовища.

Згідно з результатами дослідження стану корпоративного управління на машинобудівних підприємствах Хмельницької області, визначення основних стратегічних напрямків діяльності відноситься до компетенції загальних зборів акціонерів і/або спостережної ради, і/або виконавчого органу. Затвердження планів діяльності (бізнес-планів) входить до компетенції загальних зборів акціонерів або спостережної ради чи виконавчого органу.

Ще однією важливою функцією є затвердження річного фінансового звіту, балансу, бюджету. Усі підприємства віднесли виконання цього завдання до компетенції загальних зборів акціонерів.

До повноважень зборів акціонерів входить обрання та відкликання голови правління, на одному підприємстві цю функцію виконує спостережна рада разом зі зборами акціонерів або самостійно.

За результатами проведеного у 2007-2008 рр. дослідження, більшість підприємств машинобудівної галузі не мали підрозділу із забезпечення економічної безпеки підприємства (55 %) [200]. Цей факт підтверджується і аналізом організаційних структур окремих машинобудівних підприємств. Відповідно, для більшості цих підприємств постає завдання побудови системи управління економічною безпекою підприємства “з нуля”, яка має органічно включатися в загальну організаційну структуру. При розробці системи управління економічною безпекою в цілому і окремих її елементів необхідно враховувати розглянуті вище переваги і обмеження загальної системи управління. Зокрема, розробляючи політику економічної безпеки, необхідно пам'ятати про те, що ефективність її реалізації суттєво залежить від швидкості передання інформації і реагування на цю інформацію на різних рівнях організаційної структури. Крім цього, зрозумілим стає те, що відповідальним за забезпечення економічної безпеки підприємства має стати або вже існуючий підрозділ, спеціалізація якого дозволяє взяти на себе такі обов'язки, або новостворений функціональний підрозділ.

Таким чином, можна зробити висновок що внутрішні фактори мають великий вплив на процес відтворення і, відповідно, на економічну безпеку машинобудівних підприємств. Серед факторів, які негативно впливають на проходження процесу відтворення на цих підприємствах, варто виділити нестачу фінансових ресурсів, зношеність обладнання, низьку завантаженість обладнання, нестачу кваліфікованих кадрів, ріст цін на сировину, матеріали, комплектуючі, дефіцит окремих видів сировини, високі виробничі витрати, падіння обсягів реалізації продукції, низьку платоспроможність покупців і залежність підприємств від окремих замовників.

Серед факторів, які позитивно впливають на процес відтворення: впровадження нової продукції, монопольне становище на ринку окремих підприємств, модернізація виробництва, активна маркетингова діяльність, в тому числі розширення асортименту, розширення ринку збуту, проведення рекламних кампаній.

2.3. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства

Теоретичні розробки концепції економічної безпеки, і, зокрема, економічної безпеки підприємства, створюють основу для подальших наукових досліджень більш практичного спрямування. І оскільки забезпечення економічної безпеки підприємства залишається слабо структурованою проблемою, одним з пріоритетних і доволі складних напрямків роботи є діагностика економічної безпеки підприємства. Для її проведення необхідна розробка відповідної методики, використання якої б дозволяло у прийнятні строки надати необхідну інформацію для ефективних управлінських рішень щодо проблем забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Проте при намаганні зменшити розрив між теорією про економічну безпеку підприємства і практикою виникають певні труднощі. По-перше, це пов'язано з широтою самого поняття, яке охоплює усі сфери діяльності підприємства і одночасно ставить перед науковцем складне завдання – спростити процес прийняття управлінських рішень, враховуючи рівень економічної безпеки підприємства. По-друге, звітність підприємств і законодавчі документи як загальнодержавного, так і регіонального рівня не містять формалізованого визначення терміну “економічна безпека підприємства”. При цьому немає також затверджених показників, які б характеризували економічну безпеку підприємства.

Концепція економічної безпеки підприємства виникла на основі концепції економічної безпеки держави. Логічно, що основою для розробки методологічних засад діагностики економічної безпеки підприємства також послужили методики оцінки економічної безпеки держави і регіону. В першу чергу це стосується ідеї оцінки економічної безпеки за окремими її складовими, а також ідеї використання індикаторів безпеки за виділеними складовими [7, 72, 73, 99, 103, 116, 177]. Тому багато науковців при дослідженні проблеми економічної безпеки підприємства продовжують розглядати праці, присвячені оцінці безпеки на регіональному і державному рівнях.

Водночас, за період існування у вітчизняній науковій літературі такого напрямку дослідження, як економічна безпека, з'явилося достатньо праць, в яких ця проблема досліджується саме на рівні підприємства. Серед розглянутих нами робіт автореферати дисертацій і дисертації О.М. Бондаренко, К.С. Горячевої, Г.В. Дем'яненко, А.М. Єрмошенко, Л.М. Зими, І.Л. Плетнікової,

Н.О. Подлужної, В.П. Пономарьова, О.Ф. Яременко [12, 23,28, 40, 46, 122, 126, 130, 200], що містять детальний опис авторських методик діагностики економічної безпеки підприємства і окремих складових безпеки. Крім того, розглядалися методики, які включені у навчальні посібники, монографії і наукові статті таких науковців, як В.М. Антоненко, О.О. Бородіної, В.Є. Духова, Ф.І. Євдокімова, В.А. Забродського, С.І. Льяшенко, М.М. Капустіна, О.І. Карінцева, Д. Ковальова, Г.В. Козаченко, Б.М. Корецького, П.Я. Кравчука, О.М. Ляшенко, Л.Г. Мельник, О.В. Мізіної, Є.А. Олейнікова, П.І. Орлова, Н.В. Разумної, Г.О. Портнової [3, 31,39, 44, 64, 67, 68, 78, 96, 115, 116].

Козаченко Г.В., Пономарьов В.П. і Ляшенко О.М. [67, с. 134] серед підходів до оцінки економічної безпеки підприємства виділяє ресурсно-функціональний, індикаторний і інтегральний. Пізніше П.Я. Кравчук відмічає що на сьогоднішній день фахівці в сфері безпеки виділяють такі підходи до оцінки економічної безпеки підприємства, як індикаторний, економіко-математичний, ресурсно-функціональний і прибутково-інвестиційний [67, с. 107].

Лоханова Н.О. усі підходи до оцінки економічної безпеки розподілила за критерієм оцінки [88, с. 55]. Використання цієї класифікації дозволяє згрупувати методики оцінки економічної безпеки підприємства, запропоновані згаданими вище авторами, у п'ять груп. До першої групи відносяться методики, в яких для оцінки рівня економічної безпеки використовується інтегральний показник, що представляє собою функцію від основних показників діяльності підприємства. Прикладом методики, що відноситься до цієї групи, є методика І.Л. Плетнікової [122], яка вважає, що вплив усіх внутрішніх і зовнішніх факторів на економічну безпеку підприємства відображається в зміні величин показників діяльності підприємства. Автор дотримується підходу, при якому рівень економічної безпеки підприємства ($P_{\text{ЕБП}}$) відображається за допомогою формули, яка показує залежність $P_{\text{ЕБП}}$ від базових показників його діяльності [122]:

$$P_{\text{ЕБП}} = \sum_{i=1}^n a_i f(x_i) = a_1 f(x_1) + a_2 f(x_2) + \dots + a_i f(x_i), \quad (2.1)$$

де $x_1, x_2, x_3, \dots, x_i$ – основні показники діяльності підприємства;
 $f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_i)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки підприємства від відповідних показників його діяльності;

$a_1, a_2, \dots, a_i$ – питоми ваги значущості кожного показника для забезпечення економічної безпеки підприємства, $\sum_{i=1}^n a_i = 1$;

n – кількість показників.

Автор підкреслює, що для підприємств різних галузей набір показників, що характеризує їхню виробничо-фінансову діяльність, буде різним, в той же час загальні принципи вибору показників для всіх підприємств однакові [122]:

1) показники мають бути не кількісними (обсяговими), а якісними, і повинні забезпечувати порівнянність значень у різні періоди часу;

2) показники повинні бути узагальнюючими (синтетичними) для своїх груп;

3) обрані показники не повинні функціонально залежати один від одного.

Формулою залежності рівня економічної безпеки підприємства від одного визначеного показника діяльності підприємства прийнято формулу, отриману шляхом перетворень функції показового розподілу [122]:

$$F(x) = 1 - e^{-\lambda(x-x_{кр})}, \quad (2.2)$$

де $F(x)$ – функція, що описує залежність рівня економічної безпеки від показника діяльності підприємства (рис. 2.10).

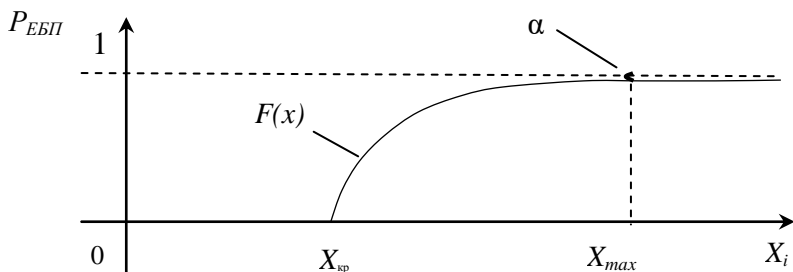

Рис. 2.10. Графік залежності рівня економічної безпеки підприємства від одного показника його діяльності [122]

Виходячи з критичних і максимальних значень кожного показника і прийнятої величини α , виводяться формули залежності рівня економічної безпеки підприємства від кожного з обраних показників діяльності підприємства. Величина λ визначається шляхом

логарифмування рівняння кривої в точці $(x_{max}; 1-\alpha)$. Питома вага значущості показників у рівні економічної безпеки підприємства визначається пропорційно середнім відсоткам росту локальної функції $f(x_i)$ при зміні аргументу x_i (відповідного показника) на 1 % в межах від $x_{кр}$ до x_{max} .

Після оцінки інтегрального показника рівень економічної безпеки підприємства І.Л. Плетникова пропонує оцінювати за такою шкалою [122]:

- 1 – зона ідеальної безпеки (0,99–1,00);
- 2 – зона високої безпеки (0,95–0,99);
- 3 – зона прийнятної безпеки (0,80–0,95);
- 4 – зона ризику ($< 0,80$);
- 5 – зона загрози катастрофи ($0-x_{кр}$).

Варто звернути увагу на порядок визначення рівнів цієї шкали. Так, згідно з І.Л. Плетниковою, нижній межі зони прийнятної безпеки відповідають значення обраних показників, при яких темп приросту функції стає меншим за 5 %, а верхній межі – значення показників, при яких темп приросту функції стає меншим за 1 %. Верхня межа зони прийнятної безпеки кожного показника одночасно є нижньою межею зони високої безпеки. Верхня межа зони високої безпеки і, відповідно, нижня межа зони ідеальної безпеки визначаються логічними припущеннями [122].

Як будь-яка методика, ця також має ряд переваг і недоліків з точки зору подальшого використання результатів оцінки в управлінні економічною безпекою підприємства. З одного боку, методика дозволяє всебічно оцінити діяльність підприємства через призму економічної безпеки, що забезпечується вибором не одного, а сукупності показників діяльності підприємства. Розрахунок узагальненого показника економічної безпеки як суми зважених локальних функцій залежності рівня економічної безпеки підприємства від відповідних показників його діяльності дозволяє визначити рівень економічної безпеки навіть у випадку, якщо один чи декілька показників будуть нижче критичного значення або дорівнювати критичному значенню (на відміну від методик, де нульове значення хоча б однієї складової призводить до нульового результату в цілому). При визначенні питомих ваг значущості кожного показника для забезпечення економічної безпеки підприємства автор уникає суб'єктивізму, притаманному експертному методу, шляхом використання математичних розрахунків. Крім цього, використання функції розподілу показового закону дозволяє перевести різні показники діяльності підприємства до безмірного вигляду, тобто

стандартизувати з метою подальшого їх зведення в єдиний інтегральний показник. В свою чергу перевагою використання інтегрального показника економічної безпеки підприємства є можливість порівняння результатів оцінки економічної безпеки підприємства у динаміці або з іншими підприємствами, а також можливість використання шкали рівнів безпеки. На завершення необхідно відмітити, що методика рекомендується автором для підприємств різних галузей матеріального виробництва.

З іншого боку, методика має певні обмеження. По-перше, як відомо з наукової літератури, найчастіше показники розподіляють на дві основні групи: стимулятори і дестимулятори. Близьким, але дещо іншим поділом є поділ показників на ті, для яких можна встановити нижнє обмеження; показники, для яких можна встановити верхнє обмеження; а також ті показники, для яких визначається верхнє й нижнє обмеження, і найкращим значенням в цьому випадку є значення, найближче до середнього між крайніми точками. Питання постає в тому, чи може вибрана функція показового розподілу відобразити залежності сукупного показника економічної безпеки від усіх трьох типів показників діяльності підприємства.

По-друге, виникає питання щодо визначення критичного значення кожного відібраного показника діяльності підприємства. Для ряду показників в науковій літературі є нормативні значення щодо яких не існує великих розбіжностей в поглядах науковців, наприклад, це показники ліквідності підприємства. Водночас є багато показників діяльності підприємства, які можна віднести до групи стимуляторів чи дестимуляторів, проте немає узгодженості щодо їх мінімально і/або максимально допустимого значення. Завдання ускладнюється ще більше, якщо мова йде про підприємства різних галузей промисловості. Для розв'язання проблеми автор пропонує використовувати як критичне значення найгірші показники галузі чи підприємства за певний проміжок часу, а за максимальне значення – найкраще значення показника за той же період часу. Такий підхід дозволяє на одній кривій від 0 до 1 розмістити усі підприємства, відібрані для аналізу, незалежно від результатів їх діяльності. Водночас, може виникнути проблема з трактуванням економічної безпеки підприємства. З позиції відтворювального підходу найгірші значення показників діяльності підприємства за певний період часу можуть бути достатніми для простого відтворення і навіть забезпечувати розширене відтворення, що не буде відповідати запропонованій для них зоні загрози катастрофи. Аналогічно і з

найкращими показниками за певний період, які не обов'язково мають відповідати зоні ідеальної безпеки.

Іншою методикою, в якій основним критерієм економічної безпеки підприємства є інтегральний показник, що представляє собою функцію від основних показників діяльності підприємства є методика Л.М. Зими [46] Алгоритм оцінки включає такі етапи:

1. Вибір незалежних показників економічної безпеки підприємства (стан й ефективність використання основних фондів; стан й ефективність використання трудових ресурсів; економічну ефективність (прибутковість) функціонування підприємства; забезпеченість підприємства обіговими коштами та інш.);

2. Встановлення функції залежності між відібраними показниками економічної безпеки підприємства і факторами, "які можуть бути [об'єктом] безпосереднього управління" [46, с. 14];

3. Розрахунок сукупного критерію економічної безпеки підприємства за формулою [46, с. 14]:

$$P_{e.б.} = \sum_{j=1}^i E_{f_j(x_j)/x_j} \cdot \frac{1}{E_{x_j/I}} \cdot f_j(x_j) + \sum_{j=i+1}^n E_{f_j(x_j)} \cdot E_{x_j/I} \cdot f_j(x_j), \quad (2.3)$$

де $E_{f_j(x_j)/x_j}$ – еластичність j -го показника економічної безпеки до відповідного фактора;

$E_{x_j/I}$ – еластичність j -го фактора до інвестицій. Показники $f_j(x_j)$ при $j = \overline{1, i}$ – знаходяться в області небезпеки. Показники $f_j(x_j)$ при $j = \overline{i+1, n}$ – знаходяться в області безпеки.

4. Прийняття рішення про рівень безпеки і пріоритети фінансування в такому порядку: "фактори з низьким коефіцієнтом $E_{x_j/I}$, що знаходяться в області небезпеки, набагато складніше піддаються регулюванню за допомогою інвестицій, і тому таким факторам потрібно приділяти більшу увагу. Навпаки, якщо фактори знаходяться в області безпеки, то при низькій чутливості $E_{x_j/I}$ недоцільно витрачати кошти на інвестування цих напрямків, а інвестувати в першу чергу необхідно в ті фактори, які більш чутливі до I . У формулі це відображено у вигляді прямих та зворотних коефіцієнтів еластичності факторів до інвестування" [46].

Крім того, що Л.М. Зима враховує в методиці значення інвестицій, вважаємо за необхідне зробити наголос ще на декількох моментах. По-перше, хочемо звернути увагу на подібність окремих етапів до попередньо розглянутої методики І.Л. Плетникової, де автор відбирає показники безпеки серед показників, що характеризують діяльність підприємства і встановлює функцію залежності між цими показниками і факторами, що на них впливають. Тут, на відміну від І.Л. Плетникової, Л.М. Зима пропонує використовувати в якості функції залежності S -подібну функцію з горизонтальними асимптотами $+1$ (абсолютно безпечний стан показника) та -1 (абсолютно небезпечний стан показника). Аналогічно, як в попередній методиці використання цієї функції передбачає те, що підприємство ніколи не може досягти стану абсолютної безпеки. Тому функція прямує до $+1$ до нескінченності. Основним недоліком цього підходу вважаємо складність розрахунку залежності відібраних факторів від інвестицій, для чого потрібні внутрішні дані підприємства і можливо ведення додаткової звітності.

Ще однією методикою діагностики економічної безпеки підприємства, яка розглядається в першій групі, є методика, запропонована О.М. Бондаренко, яка для визначення сукупного показника економічної безпеки авіапідприємств пропонує використовувати лінійну адитивно-регресійну модель, в якій враховується ранжування внутрішніх та зовнішніх функціональних складових [12]:

$$\beta_{a/k} = 2 \cdot \left[\frac{1}{n^2 + n} \sum_{l=1}^n l \cdot \frac{\Delta \sum_{i=1}^{\Delta} t_i v_i^{(l)} - \sum_{i=1}^{\Delta} v_i^{(l)} \cdot \sum_{i=1}^{\Delta} t_i^{(l)}}{\Delta \sum_{i=1}^{\Delta} (t_i^{(l)})^2 - \left(\sum_{i=1}^{\Delta} t_i^{(l)} \right)^2} + \right. \\ \left. + \frac{1}{m^2 + m} \sum_{p=1}^m p \cdot \frac{\Delta \sum_{j=1}^{\Delta} t_j v_j^{(p)} - \sum_{j=1}^{\Delta} v_j^{(p)} \cdot \sum_{j=1}^{\Delta} t_j^{(p)}}{\Delta \sum_{j=1}^{\Delta} (t_j^{(p)})^2 - \left(\sum_{j=1}^{\Delta} t_j^{(p)} \right)^2} \right] \quad (2.4)$$

де: $\beta_{a/k}$ – показник економічної безпеки авіакомпанії;
 n – кількість внутрішніх функціональних складових;

l – порядковий номер внутрішньої функціональної складової по ранжуванню; $a(l)$ – коефіцієнт парної регресії l -ої функціональної складової;

$\frac{2l}{n^2 + n}$ – вага впливу l -ої функціональної складової на економічну безпеку авіапідприємства;

m – кількість зовнішніх функціональних складових;

p – порядковий номер зовнішньої функціональної складової по ранжуванню; $b(p)$ – коефіцієнт парної регресії p -ої функціональної складової;

$\frac{2l}{m^2 + m}$ – вага впливу m -ої функціональної складової на економічну безпеку авіапідприємства;

t – приведений час (наприклад, приведений час року);

Δ – кількість років (період часового інтервалу);

v – величина функціональної складової.

Перевагою цього підходу, на нашу думку, є те, що при оцінці економічної безпеки підприємства враховуються фактори як внутрішнього, так і зовнішнього по відношенню до підприємства середовища. Крім того використання методу регресійного аналізу дозволяє використовувати показник для прогнозування рівня економічної безпеки в найближчий період, для чого, як автор відмічає, необхідно знайти оцінки і інтервали довіри для всіх функціональних складових.

Водночас методика має певні обмеження. Серед цих обмежень О.М. Бондаренко виділяє те, що для показника не встановлено на момент дослідження “ні нижню межу, яка б відповідала стану банкрутства, ні верхню межу – стан “ідеальної безпеки” [12, с. 12], що пов’язано з недостатністю статистичних даних по роках. Тобто показник безпеки можна порівняти з аналогічними показниками попередніх років, проте не можна визначити абсолютний рівень безпеки за попередньо складеною шкалою. Крім цього автору не вдалося уникнути використання експертного методу при визначенні вагомості складових. Відповідно до методики, саме експерти проводять ранжування складових. На завершення, на противагу думці автора, який виділяє серед переваг показника “природність і простоту сприйняття”, модель виглядає доволі громіздкою і вимагає від користувача знань економіко-математичних методів оцінки.

Останньою методикою, яка віднесена до першої групи методик оцінки економічної безпеки підприємства є методика, розроблена на основі функції бажаності Харрінгтона. Цей підхід згадується в роботі

О.Ф. Яременко [200], але детально розглядається Е.В. Камишніковою [54]. Можливості і обмеження використання функції бажаності Харрінгтона досліджені в роботі [183]. Серед переваг даної методики є те, що вона дозволяє зробити комплексну оцінку досліджуваного явища. Водночас, вона не позбавлена такого недоліку, як суб'єктивізм.

До другої групи, згідно з Н.О. Лохановою, відносяться методики, в яких використовується показник прибутку як передумова для визнання стану економічної безпеки і критерію оцінки її рівня. Так, в роботі Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко [67] за критерій безпеки пропонується брати чистий прибуток, який порівнюється з мінімальним прибутком, необхідним для простого відтворення. Таке порівняння дозволяє визначити те, чи знаходиться підприємство в стані безпеки. Для визначення рівня економічної безпеки підприємства за цією методикою потрібно мати інформацію про величину інвестицій і напрямки інвестування на підприємстві. Рівень безпеки визначається за відповідною шкалою (див. Додаток Е, табл. Е.1). В цілому діагностику економічної безпеки за цією методикою можна представити як послідовність таких етапів:

Етап I – розрахунок мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення за формулою [67, с.150]:

$$Pr_m = \frac{ЗП - (1 - ПДВ)(ЗП + Ам) + Ш}{(1 - ПДВ - П_{пр})} \cdot \left(1 + \frac{T_i}{100}\right), \quad (2.5)$$

де Pr_m – мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення;

$ЗП$ – витрати на оплату праці з відрахуваннями в різні фонди, тис. грн;

$Ам$ – амортизація основних засобів, тис. грн;

$Ш$ – штрафи, які відносяться на чистий прибуток, тис. грн;

$П_{пр}$ – ставка податку на прибуток (в долях одиниці);

T_i – темпи інфляції за обраний для розрахунку період (за даними Держкомстату).

Етап II – порівняння мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, з чистим прибутком ($Pr_{ч}$). Якщо в поточному періоді $Pr_{ч} = Pr_m$ або $Pr_{ч} > Pr_m$, то підприємство знаходиться в економічній безпеці, якщо $Pr_{ч} < Pr_m$, то економічної безпеки у підприємства немає.

Етап III – додаткові уточнюючі розрахунки для визначення економічної безпеки. Ці розрахунки пропонується виконати таким

чином: різниця між нарахованою амортизацією та амортизацією, скоригованою з врахуванням темпів інфляції (ΔAm), порівнюється з величиною чистого прибутку, направлено на реінвестування (Pr_p). Якщо $Pr_p > \Delta Am$, то нестача коштів для простого відтворення може бути перекрита за рахунок реінвестованої частини чистого прибутку, і, відповідно, підприємство знаходиться в економічній безпеці.

Етап IV – розрахунок бруто-інвестицій:

$$BI^t = Pr_p^{\text{тек}} + PH_{\text{мр}} + Kp^t(1 - KC : 100) - \Delta AA_t, \quad (2.6)$$

де BI^t – бруто-інвестиції відповідного року t ;

$Pr_p^{\text{тек}}$ – реінвестований прибуток поточного року;

$PH_{\text{мр}}$ – реінвестовані накопичення минулих років;

KC – кредитна ставка банку за довгостроковими кредитами;

Kp^t – величина кредиту банку у відповідному році t .

Етап V – розрахунок загальної величини інвестицій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки підприємства ($I_{\text{е.б.}}^t$):

Етап VI – розрахунок критерію оцінки рівня економічної безпеки за формулою [67, с. 165]:

$$P_{\text{е.б.}} = \frac{BI^t}{I_{\text{е.б.}}^t}, \quad (2.7)$$

де $P_{\text{е.б.}}$ – критерій оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Етап VII – визначення рівня економічної безпеки підприємства за запропонованою авторами шкалою (див. табл. Е.1).

Результати розрахунків мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення (див. формулу 2.5), за даними машинобудівних підприємств Хмельницької області наведені в таблиці 2.10. Чотири з шести підприємств не забезпечують навіть просте відтворення. На цих підприємствах чистий прибуток менший за мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення. На Підприємство 3 і Підприємство 4 змогли подолати мінімальний бар'єр і забезпечити просте відтворення.

Серед переваг цього підходу можемо відмітити те, що це єдиний в науковій літературі підхід, в якому авторами враховується

процес відтворення на підприємстві, про що згадується в роботі при визнанні прибутку критерієм економічної безпеки.

Таблиця 2.10

Розрахунок мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення за методикою Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко (2011 рік)

Показник	Підприємства					
	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Витрати на оплату праці та соціальні відрахування, тис. грн	2470	1233	4573	520	5077	44923
Амортизація, тис. грн	693	475	6024	195	383	3337
Штрафи, тис. грн	353	0	0	0	2	56
Індекс інфляції (до попереднього року)	1,08	1,08	1,08	1,08	1,08	1,08
Податок на прибуток, %	23	23	23	23	23	23
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення (Pr_m), тис. грн	554,4	-252,8	-7398,2	-98,5	1347,2	12071,4
Чистий прибуток (Pr_c), тис. грн	-3535	-1502	247	-2	1	8899
Критерій оцінювання	$Pr_m > Pr_c$	$Pr_m > Pr_c$	$Pr_m < Pr_c$	$Pr_m < Pr_c$	$Pr_m > Pr_c$	$Pr_m > Pr_c$

Крім цього, використання шкали економічної безпеки дозволяє визначати рівень безпеки незалежно від значень показника в інші періоди або на інших підприємствах. Нарешті запропонована методика не вимагає від аналітика знань економіко-математичних методів оцінки, що розширює коло користувачів.

До третьої групи методик Н.О. Лоханова відносить методики, в яких сукупний критерій визначається експертним методом, а

інформаційною базою є часткові функціональні критерії економічної безпеки підприємства. Однією з таких методик, яка є також і однією з найперших і найбільш відомих, є методика, запропонована російським науковцем Є.А. Олейниковим [116].

Одразу необхідно зробити зауваження. Хоча на думку Н.О. Лоханової, в даній методиці саме сукупний критерій визначається експертним методом, насправді, цей метод використовується на перших етапах оцінки, що в подальшому впливає на кінцевий результат.

Відповідно до даної методики оцінку економічної безпеки підприємства пропонується проводити за такими складовими: фінансова складова; інтелектуальна і кадрова складова; техніко-технологічна складова; політико-правова складова; екологічна складова; інформаційна складова; силова складова.

Кількісну оцінку проводять шляхом визначення окремих функціональних критеріїв економічної безпеки для кожної складової за формулою [116, с. 148]:

$$K_i = \frac{Y_{np}}{3 + Y_{no}} \rightarrow \max, \quad (2.8)$$

де K_i – величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою;

Y_{np} – сукупний попереджений збиток за складовою;

Y_{no} – загальний понесений збиток за даною функціональною складовою економічної безпеки підприємства.

Z_i – сума витрат на реалізацію заходів щодо нейтралізації негативних впливів.

Після цього визначають частку значущості i -ї функціональної складової економічної безпеки підприємства d_i , яка розраховується шляхом співставлення загального понесеного збитку за даною функціональною складовою до суми загальної шкоди, заподіяної негативними впливами на діяльність підприємства. Для отримання сукупного критерію економічної безпеки підприємства використовується формула 2.6 [116, с.144]:

$$K_{c.e.б.n.} = \sum_{i=1}^n K_i * d_i \quad (2.9)$$

де $K_{с.е.б.п.}$ – сукупний критерій економічної безпеки підприємства;

K_i – величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою;

d_i – частка значущості i -ї функціональної складової;

n – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Оцінювання рівня економічної безпеки здійснюється порівнюванням розрахункових значень $K_{с.е.б.п.}$ зі значеннями цього показника за попередні роки на даному підприємстві або на підприємствах галузі.

Серед переваг даної методики науковці виділяють її універсальність та системність, що дає змогу використати її для будь-якого підприємства. В той же час методика не позбавлена окремих недоліків. На думку Г.В. Козаченко, спроба охопити усі функціональні сфери діяльності підприємства призводить до “розмиття поняття економічна безпека” [67, с. 136]. Крім того, складність проведення оцінки заподіяної і відверненої шкоди за кожним з реалізованих заходів. Якщо така оцінка вимагає залучення експертів, то це тягне за собою і відповідні фінансові витрати. Більш того, як сам автор методики відмічає, при проведенні експертної оцінки важко уникнути суб’єктивізму [116, с.145]. Нарешті, ще одним недоліком, який відмічають науковці, є те, що “інтегрування показників з використанням будь-якого з відомих підходів, в тому числі і з допомогою питомої ваги значущості показників, як це пропонує Є.О. Олейніков, призводить до зниження точності і достовірності оцінок” [67, с. 136].

Оскільки саме ця методика має широке розповсюдження в навчальній літературі, а також з певними модифікаціями використовується іншими науковцями, вважаємо за необхідне більш глибоко розглянути описані вище недоліки. На нашу думку, перше зауваження щодо охоплення декількох складових діяльності підприємства не є недоліком методики, оскільки діяльність будь-якого підприємства характеризується декількома показниками, і робити однозначний висновок на основі аналізу лише одного показника, а також розробляти подальші заходи щодо покращення діяльності підприємства на основі цього висновку вважаємо невірним через недостатність інформації, що використовується при прийнятті такого рішення. Водночас повністю погоджуємося з другим недоліком методики. Дійсно, складно оцінити заподіяну і відвернену шкоду, тим більше, в однакових одиницях вимірювання. Для цього щонайменше

потрібно визначити, що є негативним впливом для підприємства і як провести грошову оцінку цього негативного впливу за кожною складовою. Крім того, виникає питання чи взагалі запропоноване співвідношення відверненої шкоди до затрат на відвернення і невідверненої шкоди характеризує саме рівень економічної безпеки, а не рівень ефективності проведених заходів?

Стосовно останнього недоліку, а саме зведення усіх показників до єдиного інтегрального показника, хочемо зазначити наступне. В методиці Є.А. Олейнікова брак точності в розрахунках виникає не в наслідок розрахунку інтегрального показника, а саме через попередньо розглянутий недолік – неможливість точно оцінити відвернену і заподіяну шкоду. Це впливає і на результат розрахунку окремих функціональних складових, і на розрахунок частки значущості. При цьому формула інтегрального показника, яка представляє собою суму зважених часткових показників або середнє арифметичне зважене, є простим арифметичним перетворенням, яке не впливає на точність кінцевих розрахунків. Вартим уваги, на нашу думку, є інший момент – база порівняння розрахованого показника і можливість порівняння. З формули видно, що більше значення показника безпеки відповідає кращому стану безпеки. Це дозволяє порівнювати показники безпеки в часі та між підприємствами. Водночас, як і в методиці О.М. Бондаренко, бракує визначення того, яке підприємство можна вважати таким, що знаходиться в стані небезпеки чи безпеки.

Не дивлячись на перелічені недоліки, робота Є.А. Олейнікова [116] послужила базою для подальших наукових розробок. Виділення функціональних складових безпеки як бази для обґрунтування показника(ків) економічної безпеки використовується в роботах О.М. Бондаренко, Г.С. Дем'яненко, Л.Г. Мельника і О.І. Карінцевої, С.І. Ільяшенко, Н.О. Подлужної [12, 28, 51, 96, 125], водночас перелік функціональних складових у різних авторів відрізняється. Крім того, розходяться погляди науковців щодо вибору критерію чи набору критеріїв для оцінки економічної безпеки підприємства, а також методів обробки даних.

Так, в роботах Л.Г. Мельника і О.І. Карінцевої [96] і С.І. Ільяшенко [51], крім запропонованих Е.А. Олейніковим складових, виділяє ще ринкову та інтерфейсну складову, а також проводить оцінку інтелектуальної і кадрової складової. Проте далі, на відміну від методики Е.А. Олейнікова, для кожної складової запропонована окрема методика оцінки.

Так, автор підтримує підхід, відповідно до якого оцінку фінансової безпеки підприємства можна виконати на основі аналізу

його фінансової стійкості, ступінь якої визначається на основі оцінки достатності оборотних засобів для здійснення виробничо-збутової діяльності. Цей підхід детально описується у літературі з фінансового менеджменту та оцінки ризику. Оціночні показники представлені формулами 2.7–2.9:

1) надлишок чи недостача власних оборотних засобів, необхідних для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства:

$$\pm E_c = E_c - Z, \quad (2.10)$$

2) надлишок чи недостача власних обігових засобів, а також середньострокових і довгострокових кредитів і займів:

$$\pm E_m = (E_c + K_m) - Z, \quad (2.11)$$

3) надлишок чи недостача загальної величини оборотних засобів:

$$\pm E_n = (E_c + K_m + K_t) - Z, \quad (2.12)$$

де Z – сума запасів і витрат;

E_c – сума власних оборотних коштів підприємства;

K_m – середньострокові та довгострокові кредити і займи;

K_t – короткострокові кредити і займи.

Залежно від значень одержаних показників виділяють п'ять рівнів фінансової стійкості. В таблиці 2.11 відображені результати розрахунку фінансової безпеки машинобудівних підприємств Хмельницької області за цією методикою.

Результати розрахунків показали, що п'ять з шести підприємств знаходяться в області абсолютної фінансової стійкості і абсолютної безпеки. Цікаво те, що серед цих підприємств є такі, що закінчили 2011 рік зі збитками. Крім цього, ці розрахунки за окремими підприємствами дають відмінні результати від тих, що одержані за методикою Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова і О.М. Ляшенко.

Другою складовою економічної безпеки підприємства за методикою Л.Г. Мельника і О.І. Карінцевої є ринкова складова, яка вимірюється шляхом оцінки ступеня відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім.

Таблиця 2.11

**Діагностика фінансової безпеки машинобудівних підприємств
Хмельницької області у 2011 р. за методикою [96, 51], тис. грн**

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Запаси і витрати	6762	5954	35521	3932	7049	22750
Власні оборотні кошти	222687	18663	92958	9762	4570	58666
Довгострокові кредити і позики	211646	0	24305	0	0	34414
Короткострокові кредити і позики	103062	5688	47694	6370,4	1737	73537
Ес	215925	12709	57437	5830	-2479	35916
Em	427571	12709	81742	5830	-2479	70330
Ен	530633	18397	129436	12200,4	-742	143867
	область абсолютної фінансової стійкості та абсолютної безпеки	область абсолютної фінансової стійкості та абсолютної безпеки	область абсолютної фінансової стійкості та абсолютної безпеки	область абсолютної фінансової стійкості та абсолютної безпеки	область кризового фінансового стану і кризового рівня небезпеки	область абсолютної фінансової стійкості та абсолютної безпеки

Фактори ринкового середовища і фактори, які визначають внутрішні можливості підприємства ділять на дві групи за аналогією SWOT-аналіза. Вплив кожного фактора на ринкову безпеку підприємства оцінюють за допомогою коефіцієнтів впевненості, які вимірюють за шкалою від (-1) до (+1). Значення коефіцієнтів впевненості визначають на основі минулого досвіду діяльності чи експертним методом. Інтегральну оцінку усіх факторів порівнюють з

розробленою автором таблицею прийняття рішень, в якій запропоновані сім рівнів безпеки за ринковою складовою.

Крім ринкової складової, із зовнішнім середовищем підприємства пов'язана ще оцінка інтерфейсної складової, яка характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами. Оцінка надійності економічних контрагентів проводиться на основі запропонованих критеріїв оцінки: імідж, досвід роботи, фінансовий стан, обов'язковість виконання контрактів, тенденції розвитку, економічний потенціал.

Оцінку інтелектуальної складової пропонується проводити шляхом розрахунку таких показників, як плінність працівників високої кваліфікації, питома вага інженерно-технічних і наукових працівників, показник винахідницької (раціоналізаторської) активності і показник рівня освіти.

Після чого пропонується ці та інші показники порівняти з показниками інших підприємств або проаналізувати в динаміці з врахуванням економічних показників діяльності підприємства. Порівняння проводиться шляхом розрахунку інтегрального показника інтелектуальної складової для кожного підприємства (або одного підприємства у кожному році), після чого розраховують середнє значення інтегрального показника для галузі (ринку), або для конкретного підприємства за ряд років. За ступенем відхилення фактичних значень від середнього формулюють висновки про рівень інтелектуальної складової економічної безпеки.

Аналогічним чином проводиться оцінка кадрової складової і технологічної, проте використовується інший перелік показників. Для кадрової складової це такі показники, як плінність кадрів, фізичне старіння кадрів, старіння їх знань та кваліфікації, низька кваліфікація кадрів, суміщення основної діяльності з роботою в інших організаціях. Для технологічної складової – рівень прогресивності технологій, рівень прогресивності продукції, рівень технологічного потенціалу.

Рівень безпеки за правовою складовою пропонується оцінювати залежно від співвідношення втрат, які мало підприємство (як реальних, так і у формі втраченої вигоди) внаслідок порушення правових норм і загальної суми попереджених юридичною фірмою втрат.

Наступною складовою є інформаційна складова економічної безпеки підприємства. Для її оцінки пропонується використовувати коефіцієнт повноти інформації, коефіцієнт точності інформації, коефіцієнт суперечливості інформації. Рівень безпеки за цією

складовою розраховується шляхом добутку значень усіх трьох коефіцієнтів.

Останньою, дев'ятою складовою економічної безпеки є силова складова, діагностику якої Л.Г. Мельник і О.І. Карінцева проводять на основі оцінки ймовірності реалізації загроз даній складовій. Ця ймовірність може бути розрахована об'єктивно як частота негативних впливів в минулому і поточному періодах діяльності підприємства, або методом експертних оцінок.

Після оцінки кожної складової, загальний рівень економічної безпеки пропонується визначати в такій послідовності:

1) переводяться у відносні оцінки показники рівнів кожної із складових економічної безпеки;

2) визначається питома вага кожної складової економічної безпеки;

3) розраховується інтегральна оцінка економічної безпеки як середньозважена арифметична часткових показників безпеки.

Аналогічною до розглянутих вище методик оцінки економічної безпеки торговельного підприємства є методика, запропонована Г.С. Дем'яненко [29]. Автор виділяє такі складові безпеки як економіко-правову, податкову, економіко-соціальну, економічну безпеку внутрішньої діяльності, економічну безпеку зовнішньої діяльності, організаційно-економічну безпеку, ресурсну економічну безпеку. Відповідно по кожній складовій використовуються індикатори оцінки безпеки. Далі для розрахунку узагальнюючого показника економічної безпеки автор використовує економіко-математичні методи. За допомогою багатофакторного регресійного аналізу встановлено залежність між факторами і узагальнюючим показником та зроблена кількісна оцінка впливу факторів на процес, що досліджується.

Четвертою групою методик є методики, в яких використовується система показників, які характеризують стан усіх складових економічної безпеки підприємства, а головним показником є обсяг і якість прибутку. Так, в роботі Н.О. Подлужної [126] пропонується показник якості прибутку (формула 2.11):

$$K_n = \frac{ОП}{П}, \quad (2.13)$$

де K_n – показник якості прибутку;

$ОП$ – прибуток від операційної діяльності;

П – фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування.

Для визначення основних показників діяльності підприємства, які впливають на чисельне значення прибутку автор використовує методику аналізу і попередження небезпеки підприємства, в основу якої покладено формування основних критеріїв економічної безпеки підприємства та їх реалізації із застосуванням методів кластерного аналізу і виявлення серед них найбільш значущих з використанням методу головних компонент.

До інформаційної бази моніторингу показників економічної безпеки підприємств дослідник включила більш ніж 65 показників діяльності підприємства, в результаті обробки яких отримала регресійні моделі залежності чистого прибутку від показників виробничо-комерційної діяльності для підприємств чорної металургії.

Як видно із опису методики, залишається відкритим питання про те, як визначити рівень економічної безпеки за допомогою критерію прибутку і якості прибутку. Водночас, слід звернути увагу на те, що Н.О. Подлужна, як багато інших науковців, бачить задачу оцінки економічної безпеки, як задачу багатовимірної статистики, де стан об'єкта дослідження (в даному випадку прибуток як критерій безпеки) визначається не одним, а декількома факторами впливу. Цей підхід робить цю методику близькою до деяких раніше розглянутих методик, хоча методи обрахунку результуючих показників у авторів відрізняються.

До п'ятої групи методик відносяться методики, в яких використовуються дві групи індикаторів економічної безпеки підприємства: критеріальні та аналітико-інформаційні, а також інші методики, які не увійшли в попередні групи. До цієї групи методик можна віднести методику, запропоновану Б.М. Корецьким, П.І. Орловим і В.С. Духовим, які розглядаються нижче.

Методика Б.М. Корецького [68] представлена в Додатку Е. Автор зазначає, що такий підхід до оцінки економічної безпеки підприємства дозволяє не тільки оцінити ймовірність досягнення безпечного рівня їх функціонування, але й встановити за допомогою яких чинників він формується в першу чергу. Крім того, розрахунок таких показників за ряд суміжних періодів дозволяє виявити тенденції зміни стану економічної безпеки підприємства та оцінити ефективність прийнятих заходів по її підвищенню.

До п'ятої групи методик також можна віднести підхід П.І. Орлова і В.С. Духова, які відмічають, що "першим і найбільш узагальнюючим показником економічної безпеки є показник

економічної дієвості” [115, с. 49–50]. Цей показник характеризує здатність фірми досягати поставлені задачі і виконувати власну місію в стратегічному аспекті. На думку авторів, якщо фірма здатна виконувати поставлені задачі, вона також здатна чинити опір загрозам, що надходять від зовнішніх і внутрішніх факторів. Даний показник пропонується розраховувати як по окремих напрямках, так і в цілому по фірмі, що визначаються співвідношенням фактичних параметрів досягнення мети до планового [115]:

$$I_g = \frac{G_f}{G_p}, \quad (2.14)$$

де I_g – індекс дієвості;

G_f – фактичне досягнення мети;

G_p – планове досягнення мети.

Серед інших показників, за допомогою яких можна проводити оцінку економічної безпеки підприємства, П.І. Орлов і В.Є. Духов виділяють такі [115]:

1) показник продуктивності – співвідношення кількості виробленої продукції до кількості витрачених ресурсів;

2) фінансово-економічні показники:

- коефіцієнт автономії;
- коефіцієнт ефективності підприємництва (відношення реального основного капіталу, що представлений у будинках, машинах, устаткуванні і т.д. до суми всіх активів фірми);
- коефіцієнт покриття;
- показник питомої ваги чистих мобільних засобів;
- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- показник загального коефіцієнта ліквідності.

На нашу думку, важко назвати пропозиції П.І. Орлова і В.Є. Духова повноцінною методикою, оскільки автори не пояснюють, як можна скористатися результатами розрахунків при прийнятті управлінського рішення. Крім цього, принципово не погоджуємося з твердженням, що підприємство знаходиться у безпеці, якщо воно може досягнути поставлених цілей, оскільки ці цілі можуть не відповідати критеріям безпеки. Водночас ці рекомендації можна враховувати, якщо виникне необхідність відбору показників в інших методиках.

Окремо варто розглянути роботи, які містять методику оцінки лише однієї складової економічної безпеки підприємства – фінансової [3, 23, 40]. На думку К.С. Горячевої, фінансова безпека, як складова

економічної безпеки підприємства, може в свою чергу також бути представлена як група складових: бюджетної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної, фондової, страхової [23]. Далі автор пропонує використовувати індикаторний підхід для оцінки кожної складової фінансової безпеки підприємства. Індикаторами пропонується брати показники, які характеризують фінансовий стан підприємства. Відповідно до даної методики сукупний рівень фінансової безпеки визначається на основі інтегрального показника. Схожий підхід використовується і А.М. Єрмошенко з врахуванням особливостей функціонування страхових компаній [40]. Автор не виділяє складові фінансової безпеки, але також пропонує використовувати показники фінансової діяльності підприємства і узагальнюючий інтегральний показник.

Антоненко В.М. і Портнова Г.О. пропонують модель фінансової безпеки ВАТ “Донбасенерго” з врахуванням факторів макро– і мікросередовища підприємства. Автори стверджують, що фактори макросередовища мають ступінь впливу близько 20–24 %, тоді як фактори мікросередовища впливають на 76–80 %. Відповідно модель має вигляд [3, с. 287]:

$$\Phi Б = 0.78 \Phi_{\text{мікро}} + 0.22 \Phi_{\text{макро}}, \quad (2.15)$$

де $\Phi Б$ – фінансова безпека;

$\Phi_{\text{мікро}}$ – фактори мікросередовища підприємства;

$\Phi_{\text{макро}}$ – фактори макросередовища підприємства.

Вплив факторів макро– і мікрорівнів на фінансову безпеку підприємства В.М. Антоненко і Г.О. Портнова оцінюють за допомогою експертного методу. Фактори мікросередовища підприємства автори розглядають, як більшість науковців, через фінансові показники діяльності підприємства з використанням методів економічного аналізу. Загальна оцінка рівня фінансової безпеки підприємства здійснюється за допомогою спеціально розробленої шкали, на якій виділені критична зона, передкритична зона, зона реагування, допустима зона, зона стійкої фінансової безпеки і зона підвищеної фінансової безпеки [3, с. 292].

Отже, в даному розділі дисертації розглянуто основні методики оцінки економічної безпеки підприємства. Варто підкреслити, що більшість методик передбачають врахування впливу на рівень економічної безпеки як факторів внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства, що є сильною стороною цих методик. Дійсно, як показав аналіз середовища функціонування

підприємств машинобудування, результати їх діяльності сформовані як під впливом ситуації, що склалася на окремому досліджуваному підприємстві, так і загальногалузевих, регіональних і державних тенденцій. Поряд з цим розглянуті методики мають і певні недоліки. Так, лише методика Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова і О.М. Ляшенко торкається питання відтворення на підприємстві. Для більшості методик необхідна інформація, якої немає в офіційній звітності і не завжди є можливість одержати таку інформацію з внутрішньої звітності. Ряд методик звужують діагностику економічної безпеки до фінансової діагностики. Це все зумовлює необхідність в розробці методики, яка б відповідала відтворювальному підходу і враховувала недоліки попередніх методик.

РОЗДІЛ 3

ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Обґрунтування критерію економічної безпеки підприємства з позиції відтворювального підходу

Проведений у другому розділі дисертації аналіз машинобудівної галузі, огляд основних підходів до діагностики економічної безпеки підприємства, а також обґрунтування методологічного підходу до дослідження і розробки систем управління на підприємстві створюють основу для переходу на наступний етап дослідження. Зокрема, йдеться про вирішення основного завдання: проведення діагностики економічної безпеки машинобудівних підприємств Хмельницької області з позиції відтворювального підходу. І якщо в першому розділі дисертації міститься детальне пояснення трьох типів відтворення на підприємстві, то на цьому етапі необхідно зробити вибір показника, за допомогою якого можна було б визначити, який тип відтворення характерний для досліджуваного підприємства.

Враховуючи переваги і недоліки методик діагностики економічної безпеки підприємства, запропонованих іншими науковцями, в цьому випадку доцільним є поєднання підходів третьої і четвертої груп. Нагадаємо, що до третьої групи відноситься прибутково-інвестиційний підхід, в якому автори торкаються проблеми відтворення на підприємстві. Четверта група методик враховує необхідність використання не тільки одного критерію економічної безпеки, але проведення оцінки кожної зі складових економічної безпеки і виявлення їх взаємозв'язку з показником безпеки. З огляду на це пропонуємо спочатку обґрунтування діагностики економічної безпеки з позиції відтворювального підходу за допомогою єдиного показника. Після чого проведемо діагностику економічних суперечностей за окремими етапами відтворення.

Опис трьох типів процесу відтворення дозволяє зробити висновок, що показник, який може характеризувати ці типи відтворення на підприємстві, повинен відображати різницю або співвідношення між кількісним значенням ресурсів на вході і ресурсів на виході циклу відтворення. Відповідно, можна запропонувати абсолютний і відносний показник відтворення на підприємстві.

Перший варіант формалізованого представлення критерію відтворення такий:

$$K_{\epsilon} = \Gamma_{i+1} - \Gamma_i \cdot \left(1 + \frac{I_{i+1}}{100}\right), \quad (3.1)$$

де K_{ϵ} – показник відтворення;

Γ_i – фінансові ресурси на вході i -го циклу відтворення;

I_{i+1} – відсоток інфляції у періоді $i+1$.

Цей абсолютний показник можна записати і іншим чином, якщо пригадати, що в першому розділі дисертації Γ_{i+1} було представлено як $(\Gamma_i + \Delta\Gamma_i)$:

$$\begin{aligned} K_{\epsilon} &= \Gamma_{i+1} - \Gamma_i \cdot \left(1 + \frac{I_{i+1}}{100}\right) = \\ &= \Gamma_i + \Delta\Gamma_i - \Gamma_i - \Gamma_i \cdot \frac{I_{i+1}}{100} = \Delta\Gamma_i - \Gamma_i \cdot \frac{I_{i+1}}{100}, \end{aligned} \quad (3.2)$$

де $\Delta\Gamma_i$ – це приріст фінансових ресурсів за період i .

Беручи до уваги результат перетворення, відносний показник відтворення пропонуємо розраховувати таким чином:

$$K_{\epsilon} = \frac{\Delta\Gamma_i - \Gamma_i \cdot \frac{I_{i+1}}{100}}{\Gamma_i \cdot \frac{I_{i+1}}{100}} = \frac{\Delta\Gamma_i}{\Gamma_i} - 1, \quad (3.3)$$

Значення показника (3.2) і показника (3.3) можна інтерпретувати так:

1) якщо $K_e > 0$ – відтворення розширене, підприємство знаходиться в стані економічної безпеки вище мінімально необхідного рівня;

2) $K_e = 0$ – відтворення просте, підприємство знаходиться на найнижчому рівні економічної безпеки;

3) $K_e < 0$ – відтворення звужене, підприємство знаходиться в зоні небезпеки.

Визначивши критерій відтворення на теоретичному рівні, ми підійшли до проблеми практичного застосування цього показника. Одним з показників діяльності підприємства, який останнім часом все частіше пов'язують з процесом відтворення на підприємстві є прибуток. Водночас, під питанням залишається те, який саме прибуток доцільно використовувати у випадку діагностики економічної безпеки підприємства.

Шеремет А.Д. і Сайфулін Р.С. у своїй роботі 1995 року [176] запропонували формулу прибутку, величина якого буде достатньою для простого відтворення на підприємстві. Розглянемо порядок виведення цієї формули.

1. В першу чергу виручка від реалізації продукції представляється як сума елементів вартості [176, с. 39]:

$$ЧД = VM + ЗП + А + П, \quad (3.4)$$

де $ЧД$ – дохід (виручка) від реалізації продукції (робіт, послуг);

VM – витрати сировини, матеріалів, запасних частин і напівфабрикатів;

$ЗП$ – витрати на оплату праці з нарахуваннями на соціальні потреби;

$А$ – амортизація основних засобів;

$П$ – прибуток від реалізації.

2. Далі автори стверджують, що “реальна величина притоку чистих грошових коштів на підприємство менше загальної виручки від продажу на величину податку на додану вартість, спецподатку, податку на прибуток, суми сплачених економічних санкцій та інших платежів, які сплачуються з прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства. Тому чиста виручка (дохід) підприємства буде дорівнювати величині” [176, с. 40]:

$$ЧД = VM + (1 - ПДВ)(ЗП + А) + (1 - ПДВ - П_{пр}) \cdot П - Ш, \quad (3.5)$$

де $ЧД$ – чистий дохід від реалізації продукції;

$ПДВ$ – податок на додану вартість;

$П_{пр}$ – податок на прибуток;

$Ш$ – штрафи та інші виплати.

3. Наступні перетворення відбуваються з врахуванням припущення про те, що “матеріальні витрати і витрати на оплату праці ростуть в рівній пропорції з коефіцієнтом K^z ” [176, с. 40]:

$$K^z = \left(1 + \frac{I_i}{100}\right)^t, \quad (3.6)$$

де K^z – коефіцієнт корегування на інфляцію;

I_i – відсоток інфляції в i -му періоді;

t – число періодів.

4. Враховуючи вище викладене пропонується формула [чистого доходу] для простого відтворення [176, с. 40]:

$$ЧД = (1 + I_1)^t (ВМ + ЗП) \quad (3.7)$$

Як видно з цієї формули, автори розуміють просте відтворення на підприємстві як відшкодування вартості матеріальних витрат і витрат на оплату праці з відрахуваннями в різні фонди.

5. Відповідно, з рівностей (3.5) і (3.7) виводиться формула прибутку, необхідного для простого відтворення [176, с. 40]:

$$Пр_m = \frac{(1 + I_i)^t (ВМ + ЗП) - ВМ - (1 - ПДВ)(ЗП + А) + Ш}{1 - ПДВ - П_{пр}}, \quad (3.8)$$

Саме на основі цієї формули група українських науковців (Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко [67]) запропонувала методику оцінки економічної безпеки підприємства, яка розглядається в другому розділі дисертації. Проте в цьому розділі розглянемо більш детально обґрунтованість підходу А.Д. Шеремета і Р.С. Сайфуліна, який служить базою іншим науковим дослідженням, а також можливість розрахунку мінімального прибутку, необхідного для розширеного відтворення на основі даних фінансової звітності українських підприємств.

Першим дискусійним питанням є формалізоване представлення доходу (виручки) від реалізації продукції як суми елементів вартості (формула 3.4). Якщо розглядати цю формулу через призму першого розділу “Звіту про фінансові результати”, то очевидним є те, що представлення чистого доходу від реалізації продукції (р. 035), а не доходу (р. 010) як суми елементів вартості є, на нашу думку, більш коректним і суттєво спрощує подальші перетворення.

Крім цього, необхідно ще зупинитися на переліку витрат, включених до формули. Відповідно до другого розділу звіту про фінансові результати, до складу операційних витрат, крім матеріальних, витрат на оплату праці, соціальних відрахувань та амортизації, ще входять інші операційні витрати. Ця група витрат, як видно за результатами проведеного в другому розділі аналізу, займає суттєву питому вагу на підприємствах машинобудування і навіть перевищує за розміром амортизаційні відрахування. Ще одним аргументом на користь включення інших операційних витрат до складу елементів вартості має служити те, що частина цих витрат є обов'язковими для підприємства (зокрема, до інших операційних витрат включається вартість робіт, послуг сторонніх підприємств, сума податків, зборів (обов'язкових платежів), крім податків на прибуток, втрати від курсових різниць, знецінення запасів, псування цінностей, списання та уцінка активів, сума фінансових санкцій тощо).

Друге і третє дискусійне питання виникає при ознайомленні з обґрунтуванням розрахунку чистого доходу від реалізації продукції за формулою (3.5). По-перше, необхідно звернути увагу на те, що А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін припускаються певних неточностей у використанні термінології, ототожнюючи показник чистої виручки (доходу) з надходженням чистих грошових коштів на підприємство. По-друге, низка сумнівів і зауважень виникає стосовно порядку вирахування ПДВ з доходу підприємства (формула (3.5)).

Погоджуємося з твердженням авторів про те, що чистий дохід відрізняється від доходу від реалізації продукції на величину ПДВ. (Для окремих підприємств також необхідно, крім ПДВ, враховувати акцизний збір та інші вирахування з доходу, але для простоти аналізу зупинимося на варіанті, коли підприємство сплачує лише ПДВ). Також не виникає заперечень стосовно того, що матеріальні витрати включаються у собівартість реалізованої продукції без вартості податку на додану вартість, який був сплачений у складі закупівельної ціни сировини і матеріалів, але ця величина все ж таки входить до бази

розрахунку ПДВ. Водночас важко прийняти без критики подальші етапи вирахування ПДВ.

Якщо прийняти позицію авторів, що включені до доходу елементи вартості (заробітна плата, амортизація і прибуток) чомусь вже включають ПДВ і разом з ПДВ приймаються за 100 %, то виникає серйозне заперечення стосовно бази оподаткування, яка використовується у формулі 3.5.

Пунктом 4.1 статті 4 Закону України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 №168/97–ВР чітко встановлено, що “база оподаткування операцій з продажу товарів (робіт, послуг) визначається, виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, визначеної за вільними або регульованими цінами (тарифами) з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків та зборів (обов’язкових платежів), за винятком ПДВ, що включаються до ціни товарів (робіт, послуг)” [133]. Підпунктом 6.1.1 Закону України “Про податок на додану вартість” встановлено, що “ПДВ становить 20 % від бази оподаткування, визначеної статтею 4 цього Закону, та додається до ціни товарів (робіт, послуг)” [133]. Набрання чинності Податковим кодексом України з 01.01.2011 року не змінює порядок розрахунку бази оподаткування, але змінює ставку податку. Стаття 193 Кодексу передбачає ставку в таких розмірах: 17 % і 0 % [122]. Проте з метою цього дослідження надалі мова йде про ставку 20 %.

Відповідно, для більшості підприємств чистий дохід від реалізації продукції можна розрахувати таким чином (рівність (3.9)):

$$ЧД = \frac{Д}{\left(1 + \frac{ПДВ}{100}\right)} = \frac{Д}{(1+0,2)} = \frac{Д}{1,2} = \frac{1}{1,2} \cdot Д = 0,8333 \cdot Д, \quad (3.9)$$

Враховуючи позицію А.Д. Шеремета і Р.С. Сайфуліна щодо елементів вартості формула матиме вигляд:

$$ЧД = \frac{ВМ + ЗП + А + П}{1,2} = 0,8333 \cdot (ВМ + ЗП + А + П), \quad (3.10)$$

Порівняння рівності (3.10) з формулою (3.5) вказує на те, що розрахунок чистого доходу за формулою (3.5) дає результати, занижені більш як на 3 % за рахунок невірної вирахування ПДВ. Проте, цих розрахунків взагалі можна було б уникнути, розглядаючи чистий дохід, а не дохід як суму елементів вартості.

Четвертим зауваженням щодо запропонованої А.Д. Шереметом і Р.С. Сайфулінін формули (3.5) є порядок вирахування податку на прибуток з величини доходу підприємства. По-перше, відповідно до ЗФР різниця між чистим доходом і доходом від реалізації продукції не включає податок на прибуток. Водночас, для розрахунку чистого руху грошових коштів від операційної діяльності, що відображається у звіті про рух грошових коштів, ця величина віднімається від надходжень грошових коштів та їх еквівалентів. Тобто в даному випадку правильність врахування податку на прибуток у формулі (3.5) визначається результатом розв'язання вже розглянутої плутанини у термінах. По-друге, навіть при зменшенні величини надходжень грошових коштів на величину податку на прибуток, податок нараховується на суму, що залишилася після вирахування ПДВ, а не одночасно з ПДВ. Тобто, множення прибутку на різницю $(1 - ПДВ - П_{np})$ не відповідає прийнятій в Україні практиці розрахунку чистого прибутку і занижує величину цього показника.

Нарешті, п'ятий аспект, який необхідно розглянути – це врахування фактора інфляції. Шеремет А.Д. і Сайфулін Р.С., обговорюючи особливості аналізу фінансових результатів підприємства в умовах інфляції, слушно відмічають, що витрати, які враховуються в собівартості продукції за цінами попереднього періоду, не можуть покрити суму реальних витрат підприємства за цінами поточного періоду, “інфляція спотворює реальну вартість капіталу підприємства, його активів і зобов'язань” [176, с. 37]. Джерелом інформації про елементи вартості є фінансова звітність підприємства, яка відображає необ'єктивні дані. Це і викликає необхідність врахування фактора інфляції у розрахунку формули мінімального прибутку, достатнього для простого відтворення на підприємстві. В період інфляції може відбуватися “проїдання” засобів, які б могли використовуватися для розширеного відтворення [176, с. 37]. “Чим триваліший операційний цикл, тим нижче перенесена вартість, тим “худіше” джерело накопичень підприємства на фінансування розвитку виробництва за рахунок амортизації” [176, с. 37]. І навіть більше, інфляція може зашкодити процесу простого відтворення, що змусить підприємство зменшувати обсяги

виробництва. Беручи до уваги вище сказане, погоджуємося з тим, що інфляція повинна враховуватися при розрахунку показника відтворення.

Таким чином, формула мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, не може бути використана в тій формі, в якій вона запропонована А.Д. Шереметом і Р.С. Сайфулінім, оскільки науковці розробляли її, враховуючи особливості практики господарювання в Росії в середині 1990-х рр. На сьогоднішній день як в Росії, так і в Україні відбулися суттєві зміни у веденні бухгалтерського обліку. З врахуванням цих змін пропонуємо модифікувати формулу 3.8.

На нашу думку для спрощення розрахунків на основі фінансової звітності підприємств доцільніше представляти саме чистий дохід, а не валовий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг), як сукупність елементів вартості. Тоді, мінімальний прибуток необхідний для простого відтворення повинен виводитися із системи рівнянь (3.11):

$$\begin{cases} ЧД + ІОД = ВМ + ЗП + ІОВ + А + П, \\ ЧД + ІОД = (1 + \frac{I_i}{100})(ВМ + ЗП + ІОВ) \end{cases} \quad (3.11)$$

де ІОД – інші операційні доходи.

Одержимо мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення:

$$Pr_m = (ВМ + ЗП + ІОВ) \frac{I_i}{100} - А, \quad (3.12)$$

Іншими словами, якщо просте відтворення передбачає покриття матеріальних витрат, витрат на оплату праці та інших операційних витрат, то прибуток і амортизація повинні покривати втрати від інфляції. Тобто, формула 3.12 відображає ситуацію, коли підприємство функціонує за рахунок власних коштів. В іншому випадку, якщо підприємство залучає кредити, воно несе ще і фінансові витрати. Не дивлячись на те, що довгострокові кредити найчастіше залучаються з метою капітального інвестування, відсотки як за короткостроковими, так і за довгостроковими кредитами підприємство вимушене сплачувати за рахунок своєї основної діяльності. Для таких

ситуацій пропонуємо до складу витрат включати ще і фінансові витрати. Тоді формула мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення буде мати вигляд:

$$Pr_{.m} = (BM + ЗП + IOB) \frac{I_i}{100} + \Phi B - A, \quad (3.13)$$

де ΦB – фінансові витрати (ЗФР, р. 140).

Зовсім іншим питанням є те, з якого розділу ЗФР використовувати дані про матеріальні витрати, витрати на оплату праці, амортизацію і інші операційні витрати для розрахунку мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення: з першого чи другого? У першому розділі ЗФР відображаються витрати на ту продукцію, яка була реалізована у звітному періоді, незалежно від того, коли вона була вироблена. В другому ж розділі ЗФР наводяться усі витрати операційної діяльності звітного періоду, незалежно від того, чи ця продукція була реалізована в звітному періоді. Виходячи з потреб даного дослідження, зокрема, пам'ятаючи про те, що інтерес представляє те, як відбувається відтворення факторів виробництва, які використовувалися в поточному періоді, вважаємо, що дані для розрахунків необхідно брати з другого розділу ЗФР.

Розрахунок мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, сам по собі не дозволяє провести діагностику економічної безпеки підприємства. З метою діагностики необхідно використовувати інший показник, який би дозволяв порівнювати рівень економічної безпеки між за періодами та між підприємствами.

Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. [67] пропонують порівнювати мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, з чистим прибутком підприємства. Відносно правильності такого порівняння виникають певні сумніви. Пояснюються вони тим, що при розрахунку чистого прибутку підприємства, враховуються доходи і витрати як від операційної, так і від фінансової та інвестиційної діяльності підприємства. В цьому випадку закономірно виникає питання: чи можна вважати підприємство таким, що перебуває в стані економічної безпеки, якщо процес відтворення відбувається не за рахунок операційної діяльності, а за рахунок фінансової та/або інвестиційної діяльності?

Дотримуємося позиції, що мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, потрібно порівнювати з прибутком від операційної діяльності. Тоді на основі формули 3.13 пропонуємо

розрахувати показники, які будуть співставні з показниками 3.2 і 3.3. Так, абсолютний показник безпеки – запас відтворення, пропонуємо розраховувати :

$$Z_B = ОП + А - (ВМ + ЗП + ІОВ) \frac{I_i}{100} - ФВ = ОП - Пм, \quad (3.14)$$

Відносний показник безпеки – коефіцієнт відтворення, – для підприємств, які залучають кредити, пропонуємо розраховувати таким чином:

$$K_B = \frac{ОП + А}{(ВМ + ЗП + ІОВ) \frac{I_i}{100} + ФВ} - 1, \quad (3.15)$$

Діагностику рівня економічної безпеки підприємства пропонуємо проводити за допомогою шкали, представленої в таблиці 3.1. Відповідно до можливих значень коефіцієнта відтворення нестабільний рівень економічної безпеки відповідає простому відтворенню на підприємстві. При цьому значення дробу формули 3.15 буде наближеним до одиниці ($\pm 0,1$), а значення коефіцієнта відтворення нулю або значенню, наближеному до нуля.

Значення коефіцієнта відтворення, що перевищує 0,1, коли на підприємстві відшкодовуються усі витрати операційної діяльності, відсотки по кредитах і втрати від інфляції і при цьому залишаються вільні кошти для покращення факторів виробництва, вже свідчить про розширене відтворення. Тоді як значення менше $-0,1$ вказує на звужене відтворення на підприємстві.

Отже, етапи діагностики економічної безпеки підприємства з позиції відтворювального підходу включають:

- 1) розрахунок суми витрат операційної діяльності за мінусом амортизації;
- 2) розрахунок величини корегування витрат на інфляцію;
- 3) розрахунок мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення;
- 4) розрахунок коефіцієнта відтворення;
- 5) діагностування стану економічної безпеки підприємства, керуючись критеріями, наведеними в таблиці 3.1.

Зведені результати діагностики економічної безпеки підприємств машинобудування Хмельницької області наведені в

таблиці 3.2 (результати розрахунків показників безпеки окремо по підприємствах наведені в Додатку Ж). Коефіцієнт відтворення розрахований за формулою 3.17.

Таблиця 3.1

Шкала рівнів економічної безпеки підприємства

Значення шкали	Діагноз	Опис
$(1; +\infty)$	Високий рівень економічної безпеки	Сума відшкодування відсотків по кредитах і втрати від інфляції вдвічі перевищує необхідний рівень, що свідчить про можливість забезпечення розширеного відтворення і високий рівень економічної безпеки
$[0,1; 1]$	Нормальний рівень економічної безпеки	На підприємстві відшкодовуються усі витрати операційної діяльності, відсотки по кредитах і втрати від інфляції і при цьому залишаються вільні кошти для покращення факторів виробництва, що свідчить про можливість забезпечення розширеного відтворення і стан економічної безпеки
$(-0,1; 0,1)$	Нестабільний рівень економічної безпеки	На підприємстві відшкодовуються усі витрати операційної діяльності, відсотки по кредитах і втрати від інфляції, проте не залишається коштів для покращення факторів виробництва, що свідчить про забезпечення простого відтворення
$[-1; -0,1]$	Критичний рівень економічної безпеки	Величина фінансового результату від операційної діяльності і амортизації лише частково перекривають втрати від інфляції і виплати відсотків по кредитах, що не дозволяє забезпечити навіть просте відтворення. Тобто на підприємстві спостерігається звужене відтворення
$(-\infty; -1)$	Катастрофічний рівень економічної безпеки	Фінансовий результат від операційної діяльності свідчить про те, що на підприємстві не відшкодовуються операційні витрати навіть після корегування на амортизацію, а додаткові втрати від інфляції і необхідність сплачувати відсотки по кредитах погіршують ситуацію

Таблиця 3.2

Коефіцієнти відтворення для машинобудівних підприємств Хмельницької області

Підприємство	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Підприємство 1	-5,165	-4,668	-0,471	-1,003	-1,173	-1,042	-0,887	-1,423	1,144	-1,170
Підприємство 2	-112,563	-6,475	-4,377	-2,307	-2,699	-2,830	-1,447	-4,230	-4,039	-7,953
Підприємство 3	4,240	-0,128	-0,006	-0,854	-0,548	-0,589	-0,594	0,179	-0,067	0,595
Підприємство 4	-	-6,715	-1,318	-0,557	-0,623	-0,448	-0,012	3,379	1,784	1,749
Підприємство 5	29,334	-3,057	-2,284	-1,975	-1,084	-1,814	-1,161	-0,852	-2,603	-0,955
Підприємство 6	2,496	-0,238	-0,385	-0,775	-0,605	-0,688	-0,752	-0,923	-0,353	-0,192

Найкращими показниками безпеки відрізнилося Підприємство 4, на якому протягом 2009–2011 років спостерігався високий рівень коефіцієнта відтворення з найвищим результатом у 2009 році – 3,379. У 2009 і 2011 роках діяльність Підприємства 3 характеризувалася нормальним рівнем економічної безпеки. Підприємство 1 відзначилося високим рівнем економічної безпеки лише у 2010 році, тоді як в інші роки коефіцієнт відтворення мав від’ємні значення. Цікавим результатом розрахунків є те, що протягом 2003-2008 років всі досліджувані підприємства мали від’ємні значення показника безпеки.

При цьому, лише Підприємство 3 у 2004 році і Підприємство 4 у 2008 році мали нестабільний рівень економічної безпеки, тоді як на інших підприємствах спостерігалися критичний і катастрофічний рівень економічної небезпеки.

Порівняння одержаних результатів з результатами діагностики економічної безпеки за методикою Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко, а також діагностики фінансової безпеки за методикою С.І. Ляшенка, вказує на їх співпадіння в окремих випадках (табл. 3.3, Додаток 3). Водночас для інших підприємств методики демонструють різні результати.

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика окремих методик діагностики економічної безпеки підприємства за результатами 2011 року

Підприємство	За Козаченко Г.В., Пономарьовим В. П., Ляшенко О.М.	За Мельником Л.Г, Ляшенко С. (в частині фінансової безпеки)	Відтворювальний підхід
1	2	3	4
Підприємство 1	$Pr_m > Pr_c$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0, E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки
Підприємство 2	$Pr_m > Pr_c$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0, E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки
Підприємство 3	$Pr_m < Pr_c$ стан економічної безпеки	$E_c > 0, E_m > 0, E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g > 0,1$ Нормальний рівень економічної безпеки

1	2	3	4
Підприємство 4	$Pr_m < Pr_c$ стан економічної безпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_6 > 1$ стан економічної безпеки
Підприємство 5	$Pr_m > Pr_c$ стан економічної небезпеки	$E_c < 0, E_m < 0,$ $E_n < 0$ кризовий рівень небезпеки	$-1 < K_6 < -0,1$ критичний рівень небезпеки
Підприємство 6	$Pr_m > Pr_c$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$-1 < K_6 < -0,1$ критичний рівень небезпеки

Отже, запропоновані показники дозволяють більш точно провести діагностику економічної безпеки підприємства. Перевагою запропонованого підходу є простота розрахунків і доступність вихідних даних. Коефіцієнт відтворення дозволяє провести рейтинг підприємств за рівнем економічної безпеки.

3.2. Діагностика суперечностей процесу відтворення на машинобудівних підприємствах

Загальна мета управління повинна визначатися чітко і ясно для того, щоб можна було оцінити ефективність управління і ступінь досягнення встановлених цілей. У випадку, коли цілі визначені нечітко, виникають непорозуміння, суперечки, підміна цілей підприємства власними цілями співробітників, допущення багатьох помилок, результатом яких може бути направлення зусиль підприємства проти самого себе. Для уникнення таких проблем необхідно визначення кількісних характеристик мети управління. Тобто, повертаючись до процесу відтворення на підприємстві, з метою ефективного управління економічною безпекою підприємства, необхідно мати інформацію не тільки про показник економічної безпеки, але також про ті суперечності, які позитивно чи негативно можуть впливати на нього.

Діагностика економічної безпеки підприємства за критерієм, запропонованим в попередньому параграфі дозволяє управлінням впевнено констатувати наявність чи відсутність проблем в сфері

забезпечення економічної безпеки. Однак, така оцінка не дозволяє чітко визначити причини виникнення цієї проблеми. Це автоматично означає те, що будь-яка запропонована в цьому випадку політика забезпечення економічної безпеки не буде мати достатнього обґрунтування і не знайде достатньої підтримки серед безпосередніх виконавців. Крім цього, невірно визначені заходи з поліпшення ситуації можуть потягти за собою суттєві фінансові витрати і не принести очікуваного результату.

Як вже обговорювалося в першому розділі, на нашу думку, саме економічні суперечності несуть в собі як можливості для підприємства, так і загрози, які можуть бути причиною погіршення стану економічної безпеки підприємства.

Пропонуємо підприємствам використати класифікаційний аналіз для ідентифікації економічних суперечностей процесу відтворення. Зокрема, мова йде про класифікацію суперечностей за такою ознакою як відношення до етапу процесу відтворення, яка запропонована в першому розділі дисертації.

Процес відтворення складається з декількох етапів. Проходження кожного з цих етапів є необхідним для безперервного відтворення підприємства як економічної системи. Тому задачею дослідження стає визначення суперечностей, які виникають на кожному з цих етапів відтворення, і діагностика їх впливу на рівень економічної безпеки.

Показники, які мають характеризувати суперечності процесу відтворення на підприємстві повинні відповідати декільком умовам:

- 1) показники обираються для кожного окремого етапу відтворення на підприємстві;
- 2) показник повинен характеризувати можливу суперечність, яка може перешкоджати чи стимулювати перехід від даного етапу процесу відтворення до наступного;
- 3) показники повинні мати кількісне вираження, бути якісними, порівняними;
- 4) показник повинен бути вимірюваним, тобто розраховуватися на основі даних бухгалтерського і управлінського обліку;
- 5) обрані показники не повинні функціонально залежати один від одного.

Розглянемо економічні суперечності і показники, відібрані для їх оцінки окремо за кожним етапом процесу відтворення на підприємстві за допомогою експертного методу (див. Додаток К).

Етап I – забезпечення підприємства фінансовими ресурсами. На цьому етапі відбувається накопичення грошових засобів як за рахунок власних інвестованих коштів, так і за рахунок запозичень. Ці грошові засоби на наступних етапах використовуються для забезпечення виробництва необхідним обладнанням, інструментами, матеріалами. Також витрачаються кошти на підбір персоналу, оплату його праці і нематеріальні активи, до яких відносяться ліцензії, товарні знаки і знаки обслуговування, промислові зразки, об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Головною економічною суперечністю, яка може перешкоджати переходу на наступний етап відтворення може бути наявність потреби у визначеній сумі коштів при відсутності власних коштів, низькій кредитоспроможності підприємства і низькій інвестиційній привабливості підприємства. Тому на цьому етапі необхідно провести аналіз забезпечення підприємства оборотними коштами, які необхідні для безперебійного функціонування підприємства.

Одним з показників, який характеризує стан оборотних коштів підприємства є коефіцієнт реальної вартості оборотних коштів, який показує, яку частку у майні підприємства займають оборотні кошти. Для різних галузей цей показник буде різним, проте частка має бути такою, щоб забезпечувалося безперебійне виробництво.

Крім того, наявність оборотних коштів на підприємстві не обов'язково свідчить про те, що підприємство може їх використати в будь-який момент. В даному випадку мова йде про ліквідність оборотних коштів, яка визначає платоспроможність підприємства і характеризується такими показниками:

1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності розраховується за формулою:

$$K_{абс} = \frac{ГК}{ПЗ}, \quad (3.16)$$

де $K_{абс}$ – коефіцієнт абсолютної ліквідності;

$ГК$ – грошові кошти та їх еквіваленти (баланс, р. 230+240);

$ПЗ$ – поточні зобов'язання (баланс, р. 620).

Коефіцієнт абсолютної ліквідності характеризує суперечність між необхідністю підприємства негайно загасити заборгованість і можливістю це зробити за рахунок найбільш ліквідних активів. Думки щодо нормативного значення цього показника різняться. В одних джерелах зазначають, що загальних нормативів і рекомендацій щодо

рівня цього показника не існує. В інших джерелах міститься інформація про те, що значення коефіцієнта в межах 0,25–0,30 є достатнім, а значення, яке нижче 0,2 свідчить про неплатоспроможність підприємства [124, 142].

2. Коефіцієнт термінової ліквідності:

$$K_{ml} = \frac{ГК + ДЗ}{ПЗ}, \quad (3.17)$$

де K_{ml} – коефіцієнт термінової ліквідності;
 $ДЗ$ – дебіторська заборгованість (баланс, р. 160+170+180+190+200+210).

Коефіцієнт термінової ліквідності пов'язаний із суперечністю між необхідністю погашення поточних зобов'язань та можливістю це зробити за рахунок наявних грошових коштів і дебіторської заборгованості, погашення якої очікується протягом 12 місяців після звітної дати. Нормальним значенням коефіцієнту термінової ліквідності вважається значення в діапазоні 0,7–1,0 [141, с. 609]. Водночас, необхідно звернути увагу на питому вагу дебіторської заборгованості в чисельнику, особливо, якщо її важко стягнути.

3. Коефіцієнт покриття чи коефіцієнт загальної ліквідності:

$$K_{zl} = \frac{ПА}{ПЗ}, \quad (3.18)$$

де K_{zl} – коефіцієнт загальної ліквідності;
 $ПА$ – поточні активи, тис. грн (баланс, р. 260).

Цей показник є найбільш узагальнюючим показником ліквідності балансу. Рівень більше 2 (2,0–2,5) вважається прийнятним, тоді як значення менше за 1,0 свідчить про незадовільну структуру балансу [143, с. 609], неплатоспроможність підприємства і, відповідно, очевидну суперечність між необхідністю і можливістю підприємства погасити поточні зобов'язання за рахунок поточних активів. Водночас ряд науковців погоджуються і з такою позицією, що для різних галузей економіки мають бути обґрунтовані різні значення цього показника, оскільки його рівень залежить від сфери діяльності, структури і якості активів, тривалості операційного циклу, швидкості погашення кредиторської заборгованості тощо [143, с. 609].

4. Коефіцієнт покриття запасів і витрат K_{36} :

$$K_{зв} = \frac{BOK}{ЗВ}, \quad (3.19)$$

де BOK – власні обігові кошти, тис. грн (баланс, р. 380+р. 430 –р. 080);

$ЗВ$ – запаси і витрати, тис. грн (баланс, р. 100+110+120+130+140).

Цей коефіцієнт характеризує суперечність, яка виникає між необхідністю і спроможністю підприємства за рахунок власних обігових коштів забезпечити запаси і витрати на виробництво.

5. Коефіцієнт обігу кредиторської заборгованості:

$$K_{о.к.з.} = \frac{ЧД}{КЗ}, \quad (3.20)$$

де $K_{о.к.з.}$ – коефіцієнт обігу кредиторської заборгованості;

$КЗ$ – кредиторська заборгованість (баланс, р. 530).

Цим показником характеризується суперечність між потребою у використанні комерційного кредиту і необхідністю підтримки оптимального співвідношення власних і залучених коштів у структурі пасиву балансу.

6. Частка оборотних коштів в активах:

$$ЧОК = \frac{ПА}{А}, \quad (3.21)$$

де $ЧОК$ – частка оборотних коштів в активах;

$А$ – активи підприємства, тис. грн (баланс, р. 280).

Показник показує, яка величина активів підприємства знаходиться в оборотних коштах і характеризує суперечність, яка може виникати при надмірному чи недостатньому обсязі поточних активів підприємства.

Етап II – забезпечення процесу виробництва необхідними матеріально-технічними і трудовими ресурсами. Даний етап – це як раз згадане вище перетворення грошових коштів у матеріальні і нематеріальні активи. В цей же етап пропонуємо включити і забезпечення підприємства трудовими ресурсами, які задіяні як на цьому, так і на усіх наступних етапах процесу відтворення.

1. Суперечність між потребою підприємства в ресурсах в цілому і їх наявній кількості можна проводити за допомогою коефіцієнта реальної вартості майна:

$$K_{pvm} = \frac{OF + BZ + HB}{B}, \quad (3.22)$$

де OF – середньорічна вартість основних виробничих фондів (баланс, (р. 30 (гр. 3+гр. 4)/2);

BZ – середньорічна вартість виробничих запасів підприємства (баланс, (р. 100 (гр. 3+гр. 4)/2);

HB – середньорічна вартість незавершеного виробництва (баланс, (р. 120 (гр. 3+гр. 4)/2);

B – підсумок (валюта) балансу (баланс, р. 280).

2. Також необхідно проаналізувати суперечність між зарплатними очікуваннями працівників і їх реальною заробітною платою. Це можна зробити шляхом порівняння середньої заробітної плати працівника із середньогалузевими показниками за допомогою коефіцієнта мотивації зарплати:

$$K_{m.z.} = \frac{ЗП_{\phi}}{ЗП_{рин}}, \quad (3.23)$$

де $ЗП_{\phi}$ – фактична середня зарплата по підприємству, грн;

$ЗП_{рин}$ – середньогалузева, середньо ринкова зарплата, грн.

3. Аналіз забезпеченості підприємства основними засобами А.М. Поддєрьогін рекомендує проводити за допомогою таких показників як фондомісткість, фондоозброєність, коефіцієнт реальної вартості основних виробничих засобів у майні підприємства [124]. Хоча такий підхід зустрічається і в роботах інших авторів, не всі економісти погоджуються з ним. Так, показник фондомісткості “застосовують в економічному аналізі ефективності використання основних фондів, пошуку резервів підвищення ефективності виробництва” [36, с. 838]. Щодо показника фондоозброєності праці хоч і відмічається, що це показник “забезпеченості основними фондами матеріального виробництва” [36, с. 838], проте тут же підкреслюється, що він розраховується як “основа зростання продуктивності праці, виявлення резервів, розроблення заходів щодо підвищення ефективності виробництва” [36, с. 838]. Тобто як показник

фондовіддачі, так і показник фондоозброєності праці більше пов'язані з ефективністю роботи підприємства і їх доцільніше використовувати для аналізу суперечностей на наступному етапі відтворення – виробництві.

Відтворення основних засобів може характеризуватися показниками оновлення, вибуття, приросту, а також технічного стану: зносу та придатності. Оскільки ці показники є взаємопов'язаними і в окремих випадках оберненими, то для оцінки обрано коефіцієнт придатності основних засобів, який характеризує суперечність між минулим і теперішнім станом основних фондів або між первинним (бажаним) і реальним станом основних фондів:

$$K_{\text{прод}} = \frac{OF_{\text{зал}}}{OF_{\text{перв}}}, \quad (3.24)$$

де $K_{\text{прод}}$ – коефіцієнт придатності основних фондів;

$OF_{\text{зал}}$ – залишкова вартість основних фондів, тис. грн;

$OF_{\text{перв}}$ – первісна вартість основних фондів, тис. грн.

Етап III – виробництво. Це один з найважливіших етапів процесу відтворення, на якому відбувається процес перетворення вартості в додану вартість. На цьому етапі пропонуємо розраховувати такі показники:

1. Продуктивність праці:

$$ПП = \frac{ЧД}{СЧ}, \quad (3.25)$$

де $ПП$ – продуктивність праці на підприємстві;

$СЧ$ – середньооблікова чисельність працівників на підприємстві в еквіваленті повної зайнятості.

2. Фондовіддача:

$$ФВ = \frac{ЧД}{ОФ}, \quad (3.26)$$

де $ФВ$ – показник фондовіддачі.

3. Матеріаловіддача:

$$MB = \frac{ЧД}{B_{\text{mat}}}, \quad (3.27)$$

де MB – показник матеріаловіддачі.

Ці показники в першу чергу характеризують суперечності, що виникають через необхідність підвищення ефективності виробництва. Це ті суперечності, які ніколи не будуть зніматися, оскільки немає межі досконалості.

Етап IV – реалізація продукції. Як відмічає Н.В. Тарасенко “[р]еалізація продукції – важлива заключна стадія кругообороту коштів підприємства. Від того, як організована система реалізації продукції, залежить неперервність виробничого процесу...” [162, с. 107]. Результатом збуту продукції повинно бути одержання виручки від реалізації продукції, що дозволяє перейти до наступного етапу процесу відтворення – одержання і розподілу прибутку. Тому саме на цьому етапі необхідність врахування зовнішнього середовища діяльності підприємства, в тому числі і конкуренції, стає найбільш очевидною, хоча підприємство взаємодіє із зовнішнім середовищем і на першому, і на другому етапах процесу відтворення.

Першим показником, який пропонується розрахувати для цього етапу є витрати на 1 грн реалізованої продукції, який характеризує суперечність між необхідністю збільшення обсягів реалізації продукції, що важко реалізувати без збільшення витрат, і одночасною необхідністю зниження собівартості цієї продукції:

$$B_{1\text{грн}} = \frac{C_{\text{повн}}}{ЧД}, \quad (3.28)$$

де $B_{1\text{грн}}$ – показник витрат на 1 грн реалізованої продукції;

$C_{\text{повн}}$ – повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн (ЗФР, р. 040+070+080).

Також однією із суперечностей, яка на цьому етапі може бути відсутність ринку збуту чи мала його частка, яка не забезпечує беззбиткового обсягу реалізації продукції. Тому до аналізу цього етапу процесу відтворення необхідно включити розрахунок показника частки ринку підприємства на ринку основної продукції.

Ще одним показником, який характеризує суперечність цього етапу відтворення, є так званий “запас надійності”, при розрахунку якого враховується значення беззбиткового обороту:

$$Z_n = \frac{ЧД - B_{об}}{ЧД}, \quad (3.29)$$

де Z_n – запас надійності;

$B_{об}$ – беззбитковий оборот;

Запас надійності також може бути розрахований за даними про величину умовно-постійних витрат і маржинального прибутку:

$$Z_n = 1 - \frac{B_{пост}}{П_m}, \quad (3.30)$$

де $B_{пост}$ – сукупні постійні витрати;

$П_m$ – маржинальний прибуток.

Запас надійності характеризує суперечність між фактичним обсягом реалізації продукції і необхідним обсягом для беззбиткової діяльності підприємства. Вважається, що чим менший цей показник, тим нижчий запас надійності на підприємстві, а нульове значення даного показника свідчить про нульове значення прибутку і про те, що величина постійних витрат дорівнює маржинальному прибутку.

Етап V – одержання і розподіл прибутку. “Прибуток є найважливішим узагальнюючим показником оцінки ефективності функціонування кожного суб’єкта господарської діяльності, оскільки саме в прибутку відображаються результати всіх сторін діяльності: виробництво і реалізація, якість і асортимент, ефективність використання виробничих ресурсів і собівартість” [162, с. 191]. З позиції відтворювального підходу прибуток має втілювати в собі додану вартість і “як перетворена форма доданої вартості, прибуток – результат усього авансованого капіталу, факторів виробництва” [36, с. 50], який утворився в результаті проходження цим капіталом усіх етапів відтворювального циклу і яка відповідно свідчить про можливість переходу до нового циклу відтворення на підприємстві. Водночас не дивлячись на простоту теорії виникає декілька питань: чи можна використати абсолютну величину прибутку в системі показників для оцінки економічної безпеки підприємства? Який саме показник прибутку (валовий, чистий тощо) повинен використовуватися для оцінки? Як проводити оцінку тих підприємств, де прибуток дорівнює нулю або є збиток?

Не зважаючи на те, що деякі науковці вважають прибуток основним критерієм в оцінці економічної безпеки підприємства, вважаємо, що використання абсолютного значення цього показника не

дозволяє однозначно стверджувати про те, чи достатній розмір прибутку*у отримало підприємство для забезпечення щонайменше простого відтворення на підприємстві. Тому для оцінки економічної безпеки підприємства краще використовувати не абсолютний, а відносний показник прибутковості – норму прибутку. Норма прибутку – це відношення доданої вартості до усього авансованого капіталу. Зазвичай норму прибутку розраховують як відношення чистого прибутку до авансованого капіталу. Якщо за авансований капітал приймати величину активів підприємства, то норма прибутку ідентична рентабельності активів підприємства:

$$P_a = \frac{P_q}{A}, \quad (3.31)$$

де P_a – рентабельність активів;

P_q – чистий прибуток підприємства, тис. грн.

Цей показник характеризує суперечність між величиною усіх ресурсів підприємства і одержаним результатом.

Ще одним відносним показником, який характеризує прибутковість підприємства є рентабельність продукції, що представляє собою відношення прибутку, отриманого від реалізації продукції чи послуг до повних витрат на виробництво та реалізацію цієї продукції [36, с. 198]. Цей показник характеризує суперечність між величиною понесених витрат і одержаним результатом. Формула для розрахунку має вигляд:

$$P_n = \frac{P}{C_{повн}}, \quad (3.32)$$

де P_n – рентабельність продукції;

P – прибуток від реалізації продукції (ЗФР, р. 035–040–070–080), тис. грн.

Крім врахування на даному етапі процесу відтворення показників прибутковості, необхідно пам'ятати, що кожне окреме підприємство розподіляє одержаний прибуток по різному. Так, певна частина прибутку може бути направлена на виплату дивідендів, поповнення резервного фонду, реінвестування у виробництво тощо. Кожний з напрямків фінансування є важливим. Водночас реінвестування у виробництво дозволяє в найбільшій мірі покращити

процес відтворення на підприємстві, перейти з простого до розширеного відтворення.

Крім того, підприємство може мати заборгованість перед кредиторами. В даному випадку може виникнути суперечність між необхідністю продовження виробництва продукції і вимогами кредиторів щодо виплати усіх боргів. Таку суперечність, пропонуємо оцінювати за допомогою коефіцієнта незалежності, який в економічній літературі ще відомий як коефіцієнт автономії (власності, концентрації власного капіталу):

$$K_a = \frac{BK}{A}, \quad (3.33)$$

де K_a – коефіцієнт автономії;

BK – власний капітал (баланс, р. 380).

Також показником суперечностей на даному етапі відтворення може бути коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів:

$$K_{ман} = \frac{BOK}{BK}, \quad (3.34)$$

Цей показник характеризує суперечність між потребою підприємства в оборотних коштах і можливістю задоволення цієї потреби за рахунок власних коштів.

Результати оцінки економічних суперечностей для машинобудівних підприємств наведені в Додатку Л. Наступним етапом діагностики повинна стати оцінка взаємозв'язку економічних суперечностей і рівня економічної безпеки певного підприємства. Така оцінка дозволить виявити суперечності, які реалізуються (мають тісний зв'язок з показником безпеки) або не реалізуються (не мають зв'язку з показником безпеки). Крім цього, в ході цього аналізу можна виявити суперечності другого рівня: коли показник за визначенням має бути стимулятором (дестимулятором), а його взаємозв'язок з показником безпеки свідчить про зворотні тенденції і про відповідні проблеми на підприємстві, діяльність якого аналізується.

В даній дисертації така оцінка проводиться за допомогою кореляційного аналізу.

При проведенні кореляційного аналізу враховувалися такі основні вимоги до вхідних даних [89, с. 270]:

1) статистична сукупність даних має включати не менше п'яти спостережень (в цьому дослідженні використовувалися дані за вісім періодів);

2) статистичні дані відібрані за однакові періоди часу (в цьому дослідженні – рік).

У таблиці 3.4 приведені коефіцієнти кореляції між коефіцієнтом відтворення і показниками економічних суперечностей. Як видно з таблиці, ситуація для різних підприємств різна. Суперечності, які мають суттєвий взаємозв'язок з коефіцієнтом відтворення на одному підприємстві, абсолютно не мають впливу на іншому підприємстві. Зокрема, Підприємство 5 немає жодного показника, абсолютне значення якого перевищило б по модулю 0,5. На противагу, на Підприємстві 6 на чотирьох з п'яти етапів процесу відтворення виявлені суперечності, які мають сильний взаємозв'язок з показником безпеки.

Для інших підприємств характерна ситуація, коли на окремих етапах жоден з показників не має тісного взаємозв'язку з показником безпеки. З одного боку, суперечності, які характеризуються цими показниками, не несуть в собі загрози безпеці даного підприємства. З іншого, вони також не реалізують можливостей для підприємства і їх важко в подальшому використати як економічні важелі управління.

Також потрібно звернути увагу ще на одну особливість: показники, що мають позитивну кореляцію на одному підприємстві, можуть мати зворотній зв'язок з показником безпеки на іншому підприємстві. Наприклад, це спостерігається з коефіцієнтом придатності основних фондів, який має прямий зв'язок з коефіцієнтом відтворення на Підприємстві 1 і обернений зв'язок на Підприємстві 4. При цьому як в першому, так і другому випадку спостерігається тісний взаємозв'язок – абсолютне значення коефіцієнта кореляції перевищує 0,5. Якщо позитивна кореляція для показника, який є стимулятором, сприймається як нормальне явище, то негативна кореляція свідчить вже про певну суперечність. У випадку з Підприємством 4 це стосується і таких показників, як коефіцієнт реальної вартості майна і запас надійності і коефіцієнт незалежності. Це вказує на те, що суперечності, які відповідають цим показникам, не реалізують можливості для даного підприємства.

Як підсумок зазначимо, що результати проведеної в параграфі діагностики економічних суперечностей підтверджують важливість їх врахування разом з критерієм економічної безпеки при прийнятті управлінських рішень.

Таблиця 3.4

Коефіцієнти кореляції між коефіцієнтом відтворення і показниками економічних суперечностей машинобудівних підприємств Хмельницької області

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Етап I						
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,320	0,231	0,636	-0,014	-0,239	-0,181
Коефіцієнт термінової ліквідності	0,549	0,018	-0,045	-0,271	0,008	-0,129
Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	0,516	0,324	0,826	-0,292	0,075	0,851
Коефіцієнт покриття запасів і затрат	-0,166	0,301	0,375	0,492	0,073	0,411
Коефіцієнт обігу кредиторської заборгованості	0,255	0,425	0,923	0,188	-0,230	0,099
Частка оборотних коштів в активах	0,363	0,116	-0,502	-0,133	-0,211	-0,511
Етап II						
Коефіцієнт придатності ОФ	0,599	0,108	-0,263	-0,825	0,370	-0,422
Коефіцієнт реальної вартості майна	-0,432	0,889	-0,215	-0,710	-0,209	0,750
Коефіцієнт мотивації зарплати	0,541	0,042	0,178	0,451	-0,126	-0,087
Етап III						
Продуктивність праці	0,728	0,269	-0,197	0,048	-0,453	-0,529
Фондовіддача	0,283	0,196	-0,387	-0,135	-0,365	-0,472
Матеріаловіддача	0,343	-0,631	0,106	0,353	-0,244	0,891
Етап IV						
Витрати на 1 грн реал. продукції	-0,286	-0,288	0,138	-0,776	0,293	-0,398
Запас надійності	0,503	0,972	-0,079	-0,797	-0,418	0,306
Етап V						
Рентабельність активів, %	0,196	0,302	0,203	0,803	0,412	0,388
Рентабельність продукції, %	0,419	0,346	-0,163	0,681	-0,280	0,398
Коефіцієнт незалежності	-0,287	0,332	0,637	-0,590	0,280	0,655
Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	-0,143	0,310	0,187	0,753	-0,146	0,306

Проте сама діагностика економічних суперечностей за окремими етапами процесу відтворення лише частково вирішує поставлене на початку дисертації завдання удосконалення інструментарію управління економічною безпекою підприємства. Тому наступний параграф присвячений більш детальному дослідженню можливостей використання результатів діагностики в управлінні економічною безпекою машинобудівного підприємства.

3.3. Розробка системи управління економічною безпекою підприємства

Відтворювальний підхід, покладений в основу трактування економічної безпеки підприємства, вимагає перегляду існуючих систем управління економічною безпекою підприємства і дозволяє побачити нові можливості для вдосконалення цих систем управління. Огляд теорії з управління економічною безпекою підприємств, проведений в першому розділі, результати аналізу середовища функціонування машинобудівних підприємств Хмельницької області, яке міститься в другому розділі дисертації, а також запропонований підхід до діагностики економічної безпеки підприємства дозволяють сформулювати пропозиції щодо розробки системи управління економічною безпекою підприємства з позиції відтворювального підходу.

Побудова системи управління економічною безпекою підприємства на машинобудівних підприємствах Хмельницької області має поєднувати два підходи: описовий і нормативний. Описовий дозволяє одержати необхідну інформацію про існуючу систему управління і організаційну структуру даних підприємства. Він базується на тому, що спочатку виділяється структура існуючої системи, на основі чого виводяться функції даної системи. Порядок використання описового підходу такий [160, с. 57–58]:

1. Виділення елементів, які мають певну просторово-часову визначеність.
2. Визначення зв'язків між елементами.
3. Визначення системо утворюючих властивостей.
4. Визначення структур, тобто законів композиції.
5. Аналіз функцій системи.

В свою чергу, нормативний підхід спрямований на побудову тих елементів системи управління, які відсутні, але є необхідними на даний час. Для застосування нормативного підходу спочатку

визначаються цілі і функції системи, які, в свою чергу, визначають структуру системи. Тобто підхід передбачає таку послідовність дій [160, с. 58]:

1. Визначається мета, яку має забезпечувати система.
2. Визначається функція або функції, які забезпечують досягнення поставленої мети.
3. Підбирається або створюється структура, яка забезпечує виконання функції.

Дійсно, структура системи управління економічною безпекою будь-якого підприємства в першу чергу пов'язана з його стратегічними цілями. Водночас незалежно від того, чого прагне досягти підприємство і де воно хоче знаходитися в майбутньому, жодна із стратегічних цілей не повинна суперечити вимогам економічної безпеки даного підприємства.

Відповідно до системного підходу, розглянутого в першому розділі дослідження, кожна система управління повинна включати суб'єкт і об'єкт управління, а також взаємозв'язки між ними. Подібно до існуючих в системі управління економічною безпекою підприємства відповідно до відтворювального підходу суб'єктом управління є служба економічної безпеки підприємства (див. рис. 3.1) або за її відсутності призначена з цією метою відповідальна особа чи група осіб з безпосереднім підпорядкуванням керівнику підприємства. Однак, на відміну від запропонованих науковою літературою систем управління, об'єктом управління економічною безпекою підприємства має бути увесь ланцюжок відтворення підприємства як економічної системи. Важливим є те, що управління стосується стільки окремих груп ресурсів підприємства, як їх відношення до етапів відтворення, а також зв'язків між етапами. Характеристика етапів процесу відтворення на підприємстві свідчить про те, що крім внутрішнього середовища підприємства, управління має охоплювати і зв'язки із зовнішнім середовищем, які в тій чи іншій мірі присутні на кожному етапі процесу відтворення на підприємстві.

Вплив суб'єкта управління на об'єкт управління відбувається з конкретною метою в межах визначених функцій з використанням певних методів і інструментів управління. На цій моделі відображена взаємодія суб'єкта і об'єкта управління.

Аналогічно до визначення цілей системи управління економічною безпекою підприємства, при формулюванні загальних і конкретних функцій управління потрібно враховувати особливості відтворення на підприємстві, зокрема, економічні суперечності, притаманні окремим етапам відтворення.

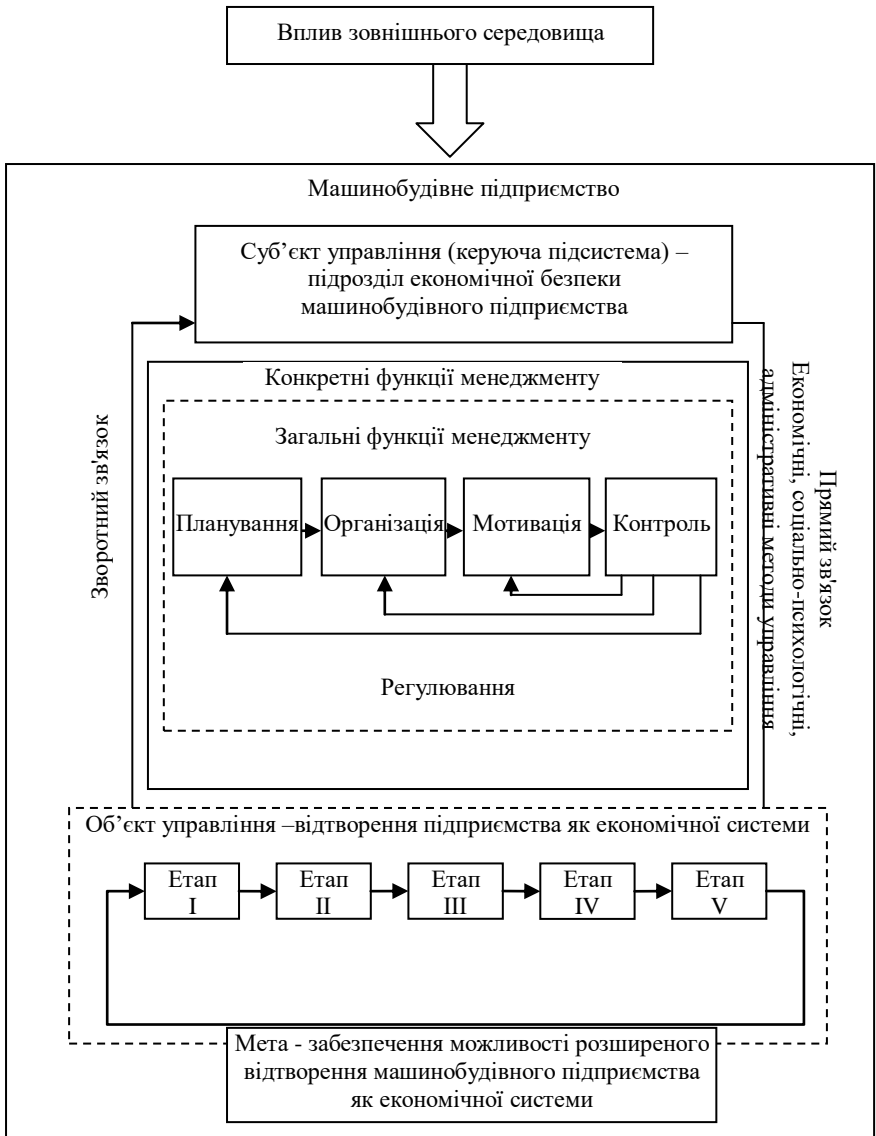

Рис. 3.1. Узагальнена модель системи управління економічною безпекою машинобудівного підприємства

При формуванні переліку функцій управління економічною безпекою підприємства необхідно приймати ряд факторів [50, с. 45-46]:

1. Цілі підприємства. Функції обов'язково мають розроблятися з врахуванням визначених цілей підприємства для того, щоб діяльність підрозділів спрямовувалася на досягнення цих цілей.

2. Характеристики організації як системи: вхід – процес – вихід. З позиції відтворювального підходу в цьому випадку повинні враховуватися особливості процесу відтворення на підприємстві і окремих його етапів.

3. Характеристики існуючої організаційної структури управління, в тому числі рівень централізації прийняття рішень, а також результати дослідження функцій управління.

4. Цикл прийняття рішення. Функції розробляються з врахуванням стадії прийняття рішення: підготовка рішення, затвердження рішення, впровадження рішення і оцінка результатів впровадження рішення.

5. Суть процесу управління.

До функцій, які має виконувати підрозділ економічної безпеки підприємства, необхідно віднести в першу чергу загальні функції менеджменту: планування, організація, мотивація і контроль, а також специфічні функції:

1) проведення періодичної діагностики економічної безпеки підприємства;

2) перегляд економічних суперечностей процесу відтворення на підприємстві, визначення їх впливу на рівень економічної безпеки;

3) формування і впровадження політики економічної безпеки підприємства;

4) контроль за дотриманням політики економічної безпеки підприємства і її перегляд.

Використання запропонованої в попередніх параграфах методики діагностики економічної безпеки підприємства з позиції відтворювального підходу дозволяє не тільки діагностувати стан економічної безпеки підприємства. Ця інформація також може бути використана для визначення мети управління економічною безпекою підприємства і ступеня її досягнення. Основною метою управління економічною безпекою має бути як мінімум забезпечення простого відтворення, і як стратегічна мета – забезпечення розширеного відтворення підприємства і перехід на якісно вищий рівень самоорганізації підприємства як економічної системи. Так, підприємства, показник відтворення яких свідчить про економічну

безпеку, як стратегічну мету можуть мати утримання і посилення економічної безпеки. Підприємства, які знаходяться в стані небезпеки, мають ставити за мету в першу чергу досягнення простого відтворення, і лише після цього – досягнення розширеного відтворення.

Цілі нижчого рівня повинні визначатися з врахуванням економічних суперечностей, притаманних конкретному підприємству.

Заходи для досягнення визначених цілей і реалізації функцій управління повинні здійснюватися за допомогою використання методів управління, які між собою пов'язані: економічних, організаційних, соціально-психологічних.

Економічні методи управління економічною безпекою підприємства ґрунтуються на дії економічних механізмів мотивації. До цієї групи методів відноситься ціноутворення, фінансування системи заробітної плати, система санкцій та винагород за якість та ефективність роботи співробітників; система стимулювання інноваційної діяльності працівників, яка направлена на покращення діяльності підприємства в цілому; використання методів аналізу, планування і прогнозування тощо. Головним в цій групі методів має бути проведення економічної діагностики стану економічної безпеки підприємства, а також діагностика суперечностей, які можуть стимулювати чи перешкоджати процесу відтворення на даному підприємстві. За результатами діагностики управлінці одержують змогу формулювати результативну політику економічної безпеки даного підприємства.

Так, усі показники, які характеризують економічні суперечності на підприємстві, рекомендується поділити на три групи:

1. Показники-стимулятори, які мають сильний прямий зв'язок з показником безпеки, і показники-дестимулятори, які мають сильний обернений зв'язок з показником безпеки.

2. Показники-стимулятори, які мають сильний обернений зв'язок з показником безпеки, і показники-дестимулятори, які мають сильний прямий зв'язок з показником безпеки.

3. Показники, які мають слабкий зв'язок з показником безпеки.

Відповідно, управлінські дії будуть відрізнятися залежно від того, якого етапу відтворення стосується суперечність і до якої групи вона відноситься. Прикладом заходів, які може підприємство проводити з метою управління економічною безпекою, враховуючи інформацію про виявлені суперечності процесу відтворення і

різноманітність методів управління, можуть бути заходи, наведені в таблиці 3.5 і Додаток М.

Таблиця 3.5

Напрямки діяльності із забезпечення економічної безпеки підприємства за окремими етапами відтворення

Показник	Група суперечностей	Заходи
1	2	3
I етап відтворення		
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	I група*	Підвищувати або підтримувати на одному рівні коефіцієнт абсолютної ліквідності
	II група**	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в структуру активів і пасивів балансу
	III група***	Моніторинг
Коефіцієнт швидкої ліквідності	I група	Підвищувати або підтримувати на одному рівні коефіцієнт швидкої ліквідності
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в структуру активів і пасивів балансу
	III група	Моніторинг
Коефіцієнт загальної ліквідності	I група	Підвищувати або підтримувати на одному рівні коефіцієнт загальної ліквідності
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в структуру активів і пасивів балансу
	III група	Моніторинг
Коефіцієнт покриття запасів і витрат	I група	Дотримуватися діючої політики управління запасами і підтримувати коефіцієнт покриття запасів і витрат на одному рівні
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в політику управління запасами, внесення відповідних змін в структуру активів і пасивів балансу
	III група	Моніторинг
Коефіцієнт обігу кредиторської заборгованості	I група	Підтримувати рівень коефіцієнту обігу кредиторської заборгованості
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в політику взаємодії з партнерами
	III група	Моніторинг

1	2	3
Частка оборотних коштів в активах	I група	Підтримувати на одному рівні частку оборотних коштів в активах
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в політику управління активами підприємства і відповідно в структуру активів підприємства
	III група	Моніторинг

*I група – це показники-стимулятори, які мають сильний прямий зв'язок з показником безпеки, і показники-дестимулятори, які мають сильний обернений зв'язок з показником безпеки; ** II група – це показники-стимулятори, які мають сильний обернений зв'язок з показником безпеки, і показники-дестимулятори, які мають сильний прямий зв'язок з показником безпеки; *** III група – показники, які мають слабкий кореляційний зв'язок з показником безпеки

Тобто, з метою покращення показника безпеки підприємство може збільшувати показники-стимулятори і зменшувати показники-дестимулятори, які відносяться до першої групи. Для попередження чи нейтралізації загрози, потрібно розв'язувати суперечності, які характеризуються показниками другої групи. Крім цього, необхідно проводити періодичний моніторинг показників третьої групи для виявлення тих, які перейшли в першу чи другу групу.

В доповнення до економічних методів для управління економічними суперечностями і впливу, таким чином, на рівень економічної безпеки підприємства, можна використовувати соціально-психологічні і адміністративні методи. Соціально – психологічні методи управління економічною безпекою підприємства включають способи впливу на окремих працівників, груп працівників чи колектив в цілому з метою формування такої корпоративної культури, яка б сприяла досягненню цілей політики економічної безпеки даного підприємства. Серед цих методів варто виділити: навчання персоналу правил безпечної поведінки; робота з керівниками, поведінка яких служить еталонною для колективу підприємства; розробка програми роботи з новими співробітниками і її впровадження; формування і корегування традицій підприємства; регулювання міжособистісних і міжгрупових відносин; моральне заохочення; соціальне планування; інші методи.

Організаційні або адміністративно-правові методи управління економічною безпекою підприємства базуються на мотивах примусового характеру і включають в себе побудову і вдосконалення структури управління, визначення повноважень працівників, розробку і застосування адміністративних розпоряджень, інструкцій та інших

документів, які полегшують взаємодію між суб'єктом і об'єктом управління.

Система управління економічною безпекою підприємства зображена на рисунку 3.2. Загальна система управління підприємством включає підсистему стратегічного, тактичного і оперативного управління. На рівні стратегічного управління метою управління економічною безпекою підприємства обов'язково має бути розширене відтворення підприємства як економічної системи.

Основою системи управління економічною безпекою є діагностика. Водночас, враховується вплив середовища функціонування підприємства. Крім цього, система управління повинна включати каталог економічних суперечностей за етапами процесу відтворення, який може оновлюватися в разі необхідності.

Отже, система управління, орієнтована на забезпечення розширеного відтворення на підприємстві, дозволяє даному підприємству підтримувати на однаковому рівні або навіть підвищити рівень економічної безпеки. Основою побудови такої системи повинен бути системний підхід. Обов'язковим елементом цієї системи має бути діагностика економічної безпеки, яка дозволяє підприємству визначити свій стан і сформулювати цілі управління, а також критерії досягнення цих цілей.

Рис. 3.2. Структура системи управління економічною безпекою машинобудівного підприємства

ВИСНОВКИ

Проведене наукове дослідження дозволило узагальнити теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємства, визначити методологічні аспекти та запропонувати практичні рекомендації щодо діагностики економічної безпеки підприємства та управління нею. Ця робота представлена у наступних висновках:

Вивчення теоретичних основ концепції економічної безпеки підприємства дозволило виявити суттєві розбіжності в поглядах науковців щодо суті економічної безпеки підприємства. На основі проведеного аналізу автори дійшли до висновку, що жоден з існуючих підходів не відображає глибинної суті досліджуваного поняття. За цим критерієм найкращим в тлумаченні економічної безпеки підприємства є відтворювальний підхід, тому що дозволяє будувати подальше дослідження на базисному, а не похідному понятті.

На основі відтворювального підходу в роботі пропонується авторське визначення поняття “економічна безпека підприємства”: економічна безпека підприємства – це стан підприємства як економічної системи, при якому забезпечується розширене відтворення на підприємстві через розв’язання економічних суперечностей з нейтралізацією загроз і формуванням та реалізацією можливостей підприємства.

Крім цього, досліджено взаємозв’язок понять “безпека”, “ризик”, “загроза” і “криза” та визначено, що об’єднуючим їх є поняття “економічна суперечність”. Вивчення економічної безпеки через поняття “економічна суперечність” дає ряд переваг, зокрема, дозволяє побачити і загрози, і можливості, що існують для підприємства.

Сформована класифікація економічних суперечностей діяльності підприємства сприятиме підвищенню ефективності управління економічною безпекою підприємства, оскільки дозволяє ідентифікувати суперечності по відношенню до певної групи і підбирати методи управління з врахуванням специфіки групи суперечностей. Однією з класифікаційних ознак запропоноване групування суперечностей за етапами процесу відтворення на підприємстві.

Визначено місце діагностики в управлінні економічною безпекою підприємства. Не дивлячись на те, що науковці не мають єдиної думки щодо розуміння суті управління економічною безпекою підприємства через розбіжності в поглядах на трактування поняття “економічна безпека”, важливість діагностики в системі управління економічною безпекою є визнаною в науковій літературі. Діагностика є одним з найперших етапів в процесі прийняття управлінського рішення стосовно економічної безпеки підприємства. Вона дозволяє одержати релевантну, актуальну інформацію про існуючу проблему, визначити причини цієї проблеми.

Проаналізовано умови функціонування машинобудівних підприємств України і Хмельницької області. З цією метою проведено аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища їх функціонування. Дослідження факторів здійснено відповідно до їх впливу на окремі етапи відтворення на підприємстві. В результаті виявлено суттєвий взаємозв'язок факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища і їх вплив на загальний стан підприємств.

Розглянуто методики оцінки економічної безпеки підприємства, які використовуються вітчизняними і зарубіжними науковцями. Результати цього аналізу показали, що жодна із існуючих методик не може бути в повній мірі використана для оцінки економічної безпеки підприємства. Крім цього, ряд методик можуть давати протилежні результати, які не відображають реального рівня економічної безпеки досліджуваних машинобудівних підприємств.

Проведено діагностику економічної безпеки підприємств машинобудування Хмельницької області за допомогою вдосконаленої формули мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, показника “запасу відтворення” і запропонованого автором коефіцієнта відтворення та розробленої шкали рівнів економічної безпеки підприємства. Результати діагностики вказують на те, що переважна частина підприємств перебувала в стані небезпеки протягом 2002–2011 років. Водночас спостерігаються позитивні зміни протягом 2009–2011 років, що свідчить про вихід окремих підприємств з кризового стану.

Побудовано систему показників, що характеризують економічні суперечності за окремими етапами процесу відтворення на машинобудівних підприємствах. Проведена діагностика їх взаємозв'язку з показником безпеки, що дозволило виявити приховані суперечності.

Рекомендовано здійснювати управління економічною безпекою підприємства з врахуванням дії економічних суперечностей

на різних етапах процесу відтворення. Це дозволяє визначити загрози, які необхідно нейтралізувати, а також окреслити можливості, які можна використати для досягнення поставлених цілей. Крім цього, розширюється інструментальна база управління, оскільки можна використовувати не тільки підходи до управління загрозами, але також методи ризик-менеджменту і антикризового управління. Аналіз суперечностей процесу відтворення на досліджуваних машинобудівних підприємствах дозволив визначити орієнтовний перелік заходів для підвищення економічної безпеки підприємства.

Показано, що система управління економічною безпекою підприємства є складовою загальної системи управління підприємством. На відміну від раніше існуючих, запропонована автором система розглядає як об'єкт безпеки – процес відтворення на підприємстві. Такий підхід дозволяє управлінцям безпосередньо зосереджувати увагу як на окремих етапах відтворення, так і на всьому процесі, виявляти суперечності, які перешкоджають проходженню процесу відтворення.

ДОДАТКИ

Додаток А Визначення понять “ризик”, “криза” і “загроза»” вітчизняними і зарубіжними науковцями

Таблиця А.1

Визначення поняття “ризик” вітчизняних і зарубіжних вчених

Автор	Визначення	Домінуюча характеристика
Вітлінський В.В. і Верченко П.І. [18]	Об’єктивно-суб’єктивна категорія, що пов’язана з подоланням непевності і конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає міру досягнення очікуваних результатів, невдач та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих факторів	Об’єктивно-суб’єктивний характер, конфліктність, міра досягнення мети
Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. [19, с. 5]	Економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб’єктами економічних відносин об’єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам ціле покладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями	Невизначеність, конфліктність, загрози і можливості
Груніна О.А. і Груніна С.О. [25, с. 16]	Поява зони ризику – ймовірність виникнення ситуації, здатної породити небезпеку	Ймовірність, небезпека
Економічна енциклопедія, [36, с. 215]	Атрибут прийняття рішення у ситуації невизначеності. Ризик господарський – можливість відхилення від мети, для досягнення якої приймалося господарське рішення	Невизначеність, Відхилення від мети

Автор	Визначення	Домінуюча характеристика
Машина Н.І. [95, с. 8]	Об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості і конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає ступінь досягнення очікуваного результату	Загроза, подія, можливість, непевність, ймовірність загрози
Олейніков Е.А. [116, с. 10]	Можливість виникнення несприятливих і небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта	Можливість
Устенко О.Л. [165, с. 31]	Всепроникаючий феномен, те, що притаманне всім ринковим суб'єктам	Всепроникаючий феномен
Хохлов Н.В. [170, с. 11]	Подія чи група споріднених випадкових подій, які завдають збитку об'єкту, який володіє цим ризиком	Негативна подія
Шапкін А.С. [174, с. 6]	Діяльність, яка пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети	Можливість відхилення від мети

Визначення поняття “криза” вітчизняних і зарубіжних вчених

Автор	Визначення	Домінуюча характеристика
Беляєв С.Г. і Кошкін В.І. [95, с. 24]	Незаплановані зміни у діяльності та обмежені можливості впливу менеджменту на діяльність підприємства з важко прогнозованими наслідками, що ставлять під загрозу весь подальший розвиток підприємства	Зміни у діяльності, обмежені можливості впливу, загроза розвитку
Бурий С.А. і Мацеха Д.С. [13, с.10]	Момент вирішення протиріч, які неминуче і раптово проявляються в процесі діяльності організацій, загрожують їх існуванню і вимагають швидкого прийняття рішення при дефіциті ресурсів	Момент вирішення протиріч
Василенко В.О. [14, с. 47]	Крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишній середовищі	Загострення протиріч
Економічна енциклопедія [35, с. 132]	Глибокий розлад економічної системи, спосіб тимчасового вирішення її суперечностей	Розлад системи, спосіб вирішення протиріч
Чернявський А.Д. [171, с. 6]	Переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, на якому вона підпадає під вплив ззовні чи зсередини, що вимагає від цієї системи якісно нового реагування. Основна особливість кризи полягає в загрозі руйнації системи	Переломний етап, загроза, руйнація системи

Визначення поняття “загроза” вітчизняних і зарубіжних вчених

Автор	Визначення	Домінуюча характеристика
Гранатуров В.М. [24, с. 95]	Складне явище, яке має безліч незбіжних, а іноді й протилежних реальних основ	Протилежні основи
Грунін О.А. і Грунін С.О. [25, с. 16]	Намір нанести шкоду	Негативний намір
Зима Л.Н. [46, с. 25]	Негативна дія на економічну безпеку підприємства	Негативна дія
Олейніков Є.А. [116, с. 29]	Найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки чи сукупності умов і факторів, які створюють небезпеку інтересам громадян, суспільству і державі, а також національним цінностям і національному способу життя	Небезпечні умови і фактори
Орлов П.І. і Духов В.Є. [115, с. 15]	Потенційна можливість нанесення шкоди суб'єкту господарювання з боку окремих факторів, обумовлених характером економічної діяльності й оточення	Можливість шкоди
Соснін А.С. і Пригунов П.Я. [147, с. 101]	Потенційно можливі чи реальні події, процеси, обставини чи дії зловмисників, які здатні нанести моральну, фізичну чи матеріальну шкоду	Можливі чи реальні негативні події, процеси тощо

Додаток Б Класифікації ризиків, криз і загроз вітчизняних і зарубіжних науковців

Таблиця Б.1

Класифікація ризиків Вігліньського В.В. і Великоіваненко Г.І. [19, с. 94]

Класифікаційна ознака	Вид ризику
Масштаб та розміри	Глобальний і локальний
Аспекти	Психологічний, соціальний, економічний, юридичний, політичний, медико-біологічний, комбінований тощо
Міра об'єктивності та суб'єктивності рішень	З об'єктивною ймовірністю, з суб'єктивною ймовірністю, з об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю
Ступінь (міра) ризиконасиченості рішень	Мінімальний, середній, оптимальний, максимальний або допустимий, критичний, катастрофічний
Міра обґрунтованості	Раціональний (обґрунтований) і нераціональний (необґрунтований), авантюристичний (азартний)
Час прийняття ризикових рішень	Випереджаючий, своєчасний, запізнений
Чисельність осіб, які приймають рішення	Індивідуальний і груповий
Ситуація	В умовах невизначеності (стохастичний), в умовах конфлікту (конкуруючий ризик), в умовах розпливчастості

Класифікація ризиків Лук'янової В.В. [90, с. 44]

Класифікаційна ознака	Види ризиків
Основні фактори виникнення	Економічні і політичні ризики
Термін дії	Ретроспективні, поточні і перспективні ризики
Характер дії	Динамічні (спекулятивні) і статичні (чисті)
Об'єкти, на які спрямовані ризики	Майнові ризики і ризики, що спричиняють збитки життю і здоров'ю громадян
Термін оцінки і врахування ризику	Випереджаючий, своєчасний і запізнілий
Рівень (ступінь)	Низькі, помірні, повні (мінімальні, оптимальні, допустимі, середні, максимальні, критичні, катастрофічні)
Масштаб впливу	Одноосібні і групові
Сукупність використання інструментів оцінки та управління	Портфельні та індивідуальні
Ступінь обґрунтованості ризику	Раціональні, нераціональні, авантюрні ризики
Джерела виникнення	Обумовлені змінами зовнішнього ринкового середовища і діяльності держави; власне господарські; зв'язані з особою людини; обумовлені природними факторами
Причини (природа) виникнення	Суб'єктивні, об'єктивні і уявні
Ступінь системності	Системні і несистемні
Характер (форма, час) прояву	Короткострокові і довгострокові ризики, дискретні і неперервні, випадкові і систематичні
Сфера походження	Мегаризики, макроризики, мезоризики і мікроризики

Класифікація ризиків Машинної Н.І. [95, с. 11]

Класифікаційна ознака	Вид ризику
Масштаб вирішуваних завдань	Глобальний і локальний
Сфера виникнення	Зовнішні і внутрішні
Рівень прийняття рішень	Макроекономічні (глобальні) і мікроекономічні (локальні)
Аспект прояву	Психологічні, соціальні, медико-біологічні, юридичні і т.д.
Тип	Раціональні (обґрунтовані) і нераціональні (необґрунтовані)
Кількість людей, що приймають рішення	Індивідуальні, групові, масові
Ситуація	Стохастичні (на умовах ймовірності виникнення), невизначені (на умовах невизначеності) і конкурентні (на умовах конфлікту)
Тривалість дії	Короткочасні і постійні
Рівень витрат	Мінімальні, середні, оптимальні, максимальні або припустимі, критичні, катастрофічні
Ступінь правомірності	Правомірні (виправдані) і неправомірні (невиправдані)
Можливість страхування	Ризики, від яких можна страхуватися і ризики, від яких не можна страхуватися
Вид	Пожежі, збої комп'ютерів, стихійні лиха, техногенні аварії, інфляції тощо
Об'єктивність	З об'єктивною ймовірністю, суб'єктивною ймовірністю та суб'єктивно-об'єктивною ймовірністю
Час прийняття рішень	Випереджувальні, своєчасні і запізнілі
Можливість фінансового результату	Чисті (можливість одержання збитку) і спекулятивні (можливість одержання прибутку або збитку)
Врахування тимчасового фактора	Статистичні і динамічні

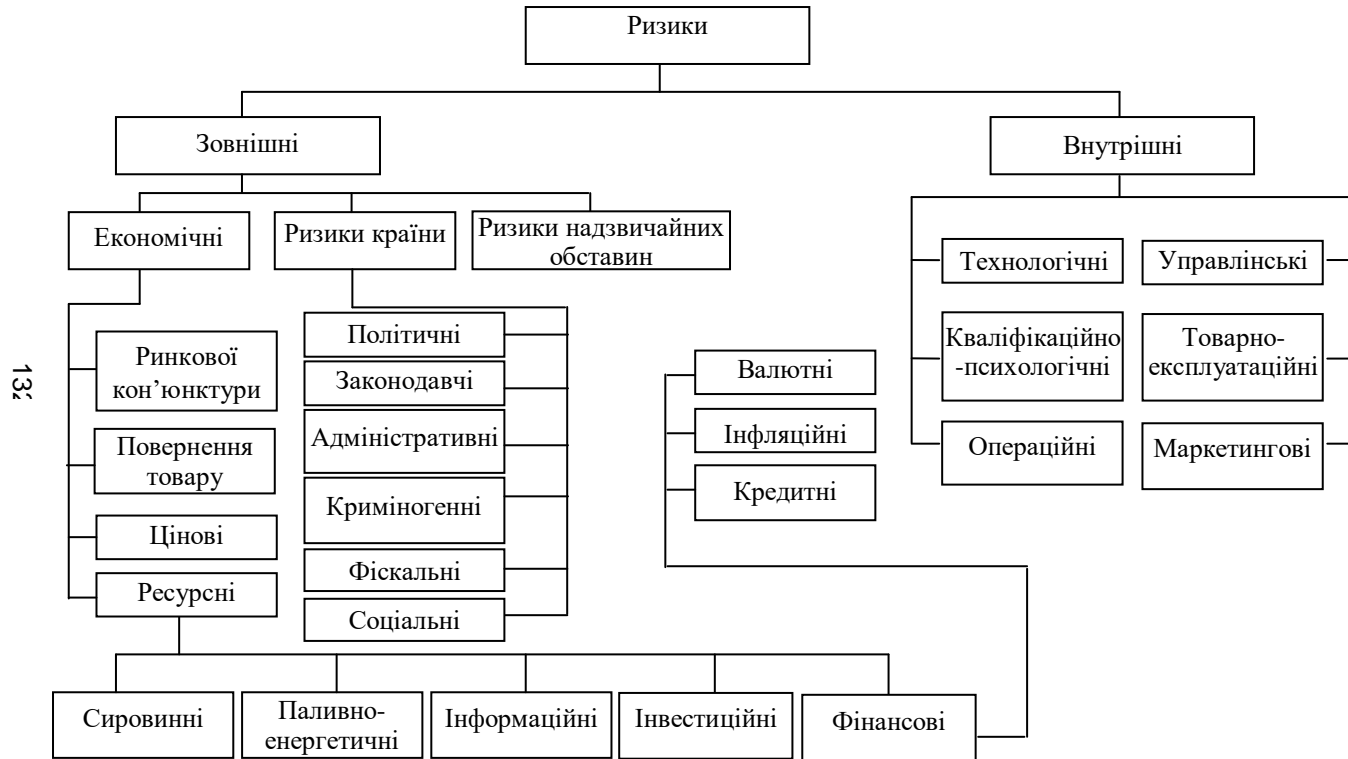

Рис. Б.1. Класифікація ризиків Лопатовського В.Г. [87]

Класифікація криз Чернявського А.Д. [171, с. 9]

Класифікаційна ознака	Види криз
Приналежність до країни функціонування суб'єкта управління	
Рівень виникнення	Суб'єкта управління, галузеві, міжгалузеві, регіональні, державні, світові
Сфера походження	Соціально-політичні, адміністративно-законодавчі, виробничі
Причини виникнення	З невизначеністю відносно майбутнього, з недостатністю інформації, особистісні
Ступінь системності	Системні, не системні
Можливість прогнозування	Ті, що прогнозуються; ті, що не прогнозуються
Ступінь реалізації	Ті, що реалізувалися; ті, що не реалізувалися
Час прийняття рішення з антикризового управління	
Вплив на діяльність суб'єкта управління	Руйнівні; ті, що руйнують частково; ті, що не впливають на суб'єкт управління

Класифікація криз підприємства Залогіної К.І. [45, с. 28]

Класифікаційна ознака	Види криз
Функції	Збуту, інвестицій, фінансів, менеджменту, кадрів, виробництва
Структура відношень	Соціальні, психологічні, економічні, технологічні, організаційні
Етапи життєвого циклу підприємства	Потенційна, прихована, реальна
Етапи прояву кризи	
Можливість регулювання	Підконтрольні, не контрольовані
Значення системних параметрів кризи	а) наслідки (руйнації – оновлення), (оздоровлення – нова криза), (загострені – ослаблені), (різке падіння – м'який вихід); б) характер (легкі –глибокі, нетривалі – затяжні, локальні – загальні, приховані – явні); в) причини (суб'єктивні – об'єктивні; зовнішні – внутрішні; випадкові – закономірні; штучні – натуральні)

Класифікація загроз Свірідової Є.В. [145, с. 214]

Ознака класифікації	Види загроз
Джерело виникнення	Об'єктивні і суб'єктивні загрози
Можливість прогнозування	Явні і латентні
Об'єкт впливу	Загрози, що впливають на функціональні області підприємства
Природа виникнення	Економічні, політико-правові, техногенні, екологічні, соціокультурні, ринкові
Розмір втрат	Такі, що можна подолати; значні, катастрофічні
Ступінь ймовірності	Неймовірні, малоймовірні, ймовірні
Віддаленість у часі	Короткострокові, середньострокові, довгострокові
Віддаленість у просторі	Локальні, регіональні, на рівні окремої держави, міжнародні
Відношення до системи, що аналізується	Внутрішні і зовнішні
Час впливу на систему	Постійні і змінні
Можливість оцінки	Кількісні і якісні
Вид втрат	Втрати власності і втрати чистого доходу

Класифікація загроз Груніна О.А. [25, с. 18]

Ознака класифікації	Види загроз
Природа виникнення	Політичні, кримінальні, конкурентні, контрагентські
Відношення до людської діяльності	Об'єктивні і суб'єктивні
Ймовірність реалізації	Реальні і потенційні
Можливість прогнозування	Передбачувані і непередбачувані
Наслідки	Всезагальні і локальні

Додаток В Схематичне представлення управління економічною безпекою підприємства в науковій літературі

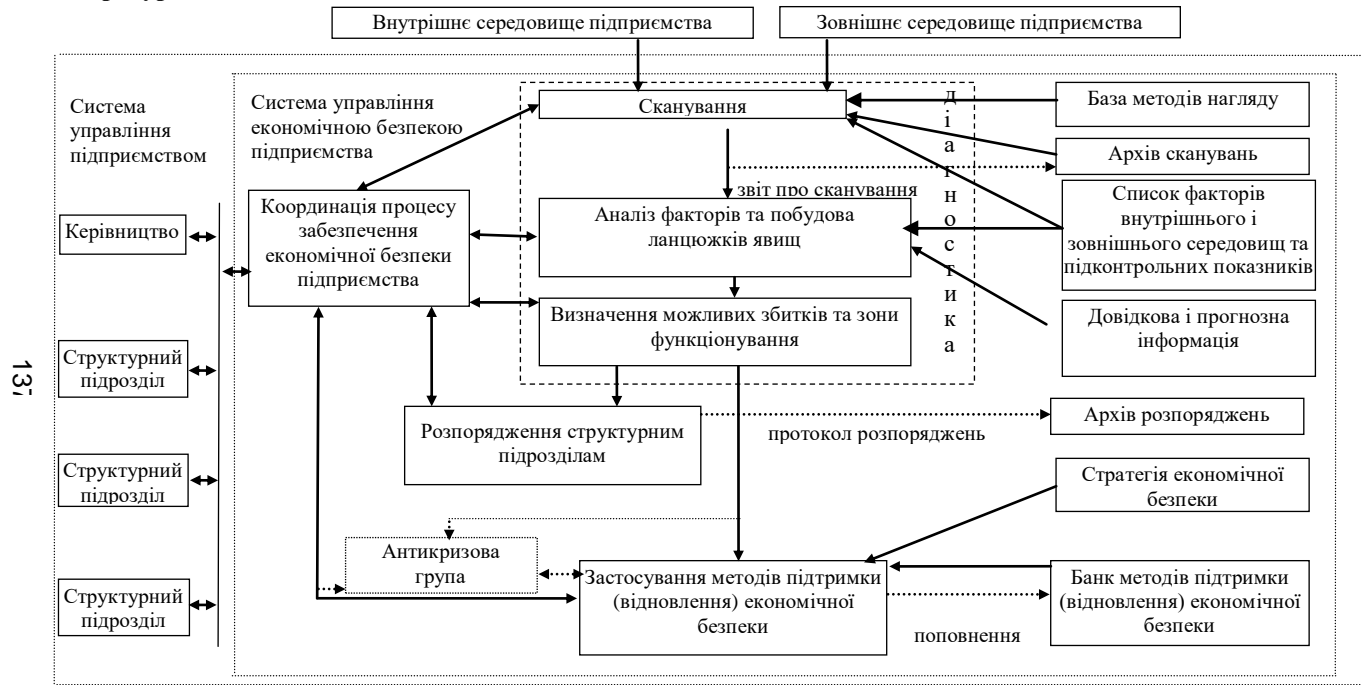

Рис. В.1. Управління економічною безпекою в системі управління підприємством [61, с. 15;81, с. 122]

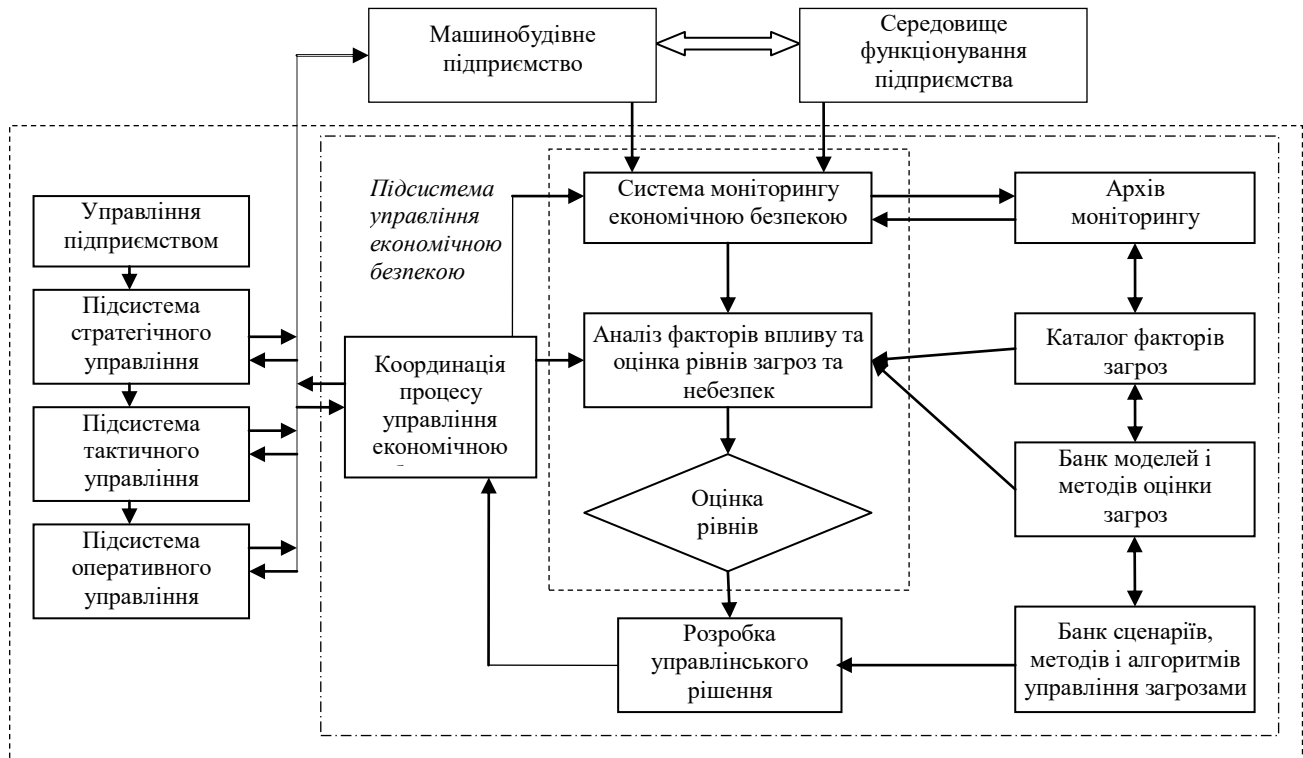

Рис. В.2. Схема зв'язку рівнів управління економічною безпекою машинобудівного підприємства [200, с. 44]

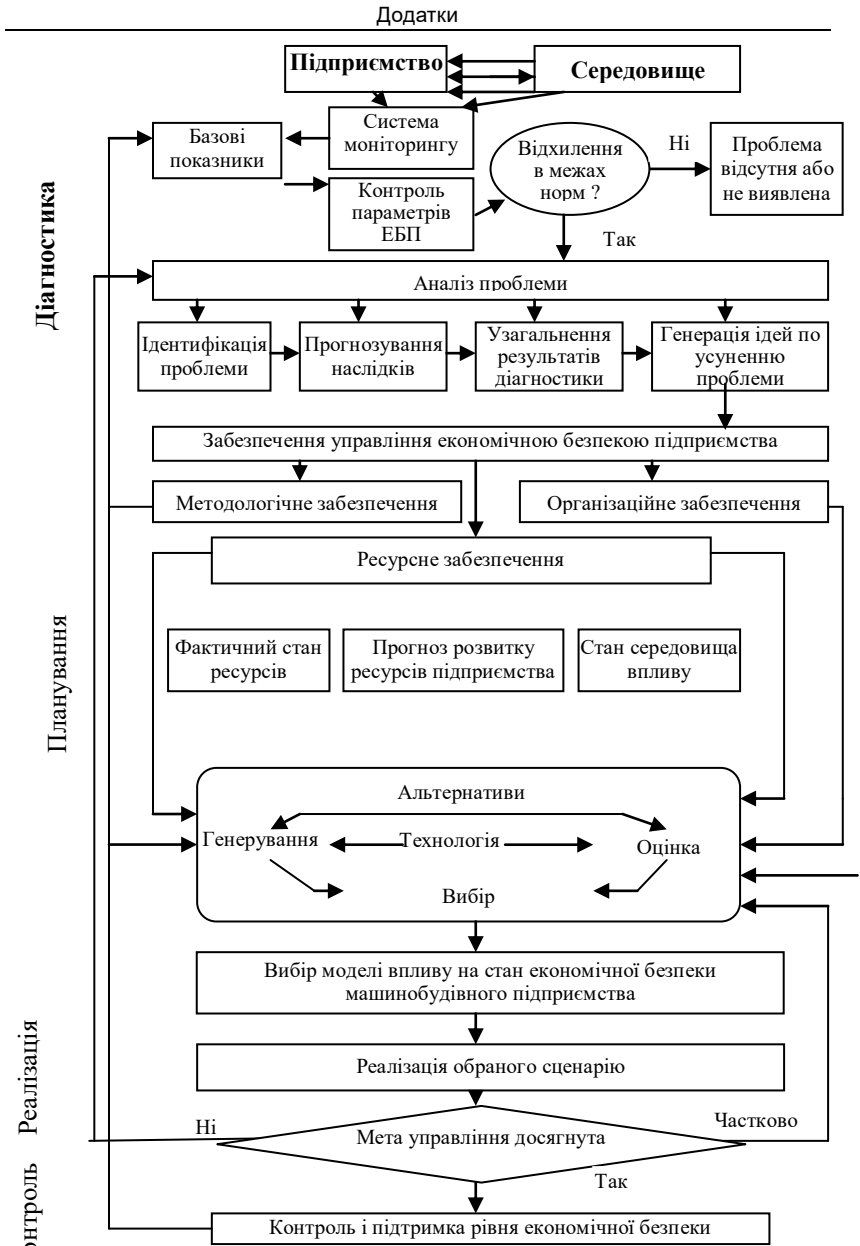

Рис. В.3. Структурно-логічна схема управління економічною безпекою машинобудівного підприємства [200, с. 163]

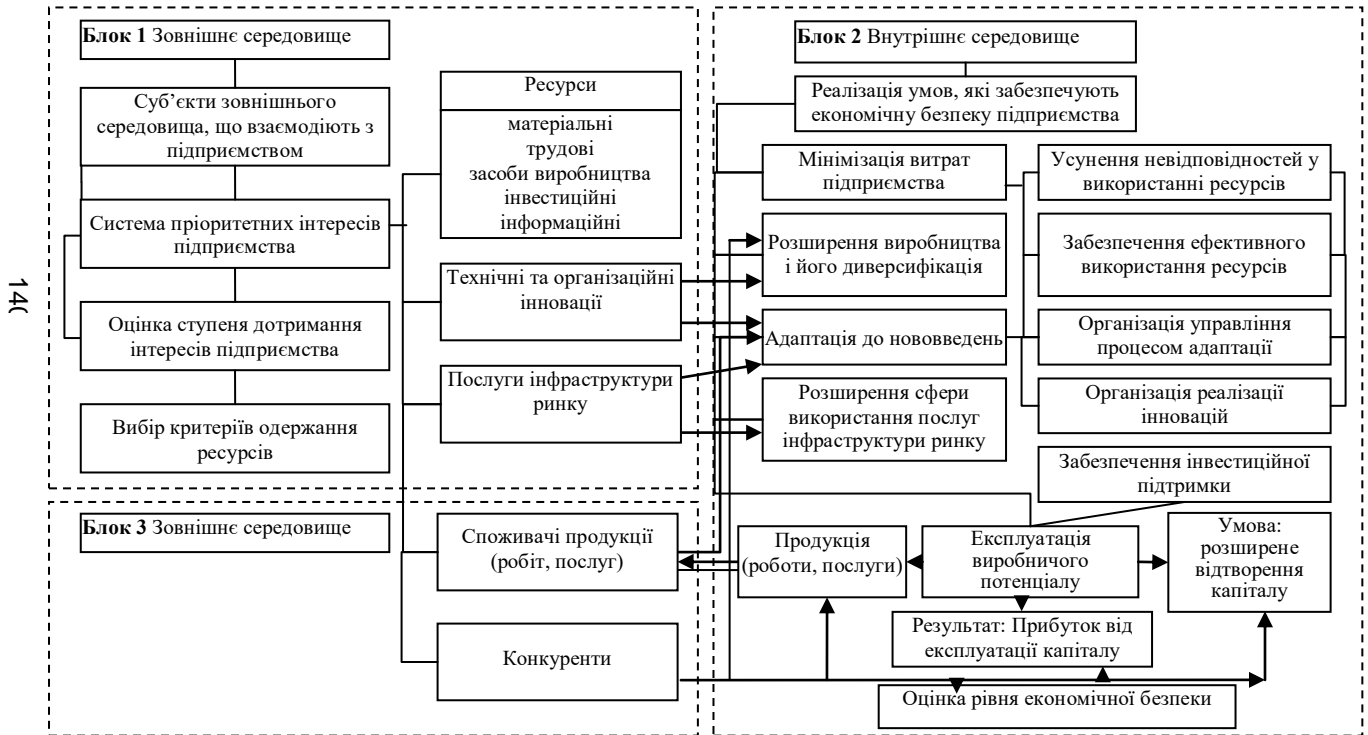

Рис. В.4. Структура механізму забезпечення економічної безпеки підприємства [67, с. 120–121]

Додаток Г Структура витрат операційної діяльності окремих підприємств машинобудування Хмельницької області

Таблиця Г.1

Структура витрат операційної діяльності окремих підприємств машинобудування Хмельницької області у 2009 році, %

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Матеріальні витрати	42,2	41,0	48,0	15,6	29,3	70,0
Витрати на оплату праці	14,8	32,9	13,2	31,1	36,6	13,7
Відрахування на соціальні Заходи	5,4	12,5	4,9	11,9	14,8	5,4
Амортизація	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інші операційні витрати	22,9	13,6	18,6	41,0	5,2	3,1
Разом	100	100	100	100	100	100

Таблиця Г.2

Структура витрат операційної діяльності окремих підприємств машинобудування Хмельницької області у 2010 році, %

Показник	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3	Підприємство 4	Підприємство 5	Підприємство 6
Матеріальні витрати	78,7	40,4	61,2	38,2	26,3	75,4
Витрати на оплату праці	5,0	33,6	10,1	29,7	36,4	12,1
Відрахування на соціальні заходи	5,2	12,4	3,9	10,7	14,9	5,2
Амортизація	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інші операційні витрати	5,4	12,5	7,6	20,6	4,8	1,7
Разом	100	100	100	100	100	100

**Характеристика рівнів економічної безпеки підприємства за методикою
Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко [67, с. 171]**

Рівень економічної безпеки підприємства	Показник рівня економічної безпеки	Характеристика стану підприємства на момент оцінки економічної безпеки
Підтримуючий	до 0,05	Нестійкість економічної безпеки. Підприємство знаходиться на межі економічної безпеки, оскільки при незначному зниженні прибутку здатне його втратити
Мінімальний	0,06 – 0,10	Підприємство знаходиться в економічній безпеці і може в найближчі роки її підтримувати
Дуже низький	0,11 – 0,19	Обсяг інвестиційної підтримки умов, які забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберігати ринкову позицію в поточному періоді, ставить під загрозу її в найближчій перспективі
Низький	0,2 – 0,29	Обсяг інвестиційної підтримки умов, які забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберегти ринкову позицію в поточному періоді і в найближчій (рік–два) перспективі
Середній	0,3 – 0,49	Обсяг інвестиційної підтримки умов, які забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберегти ринкову позицію в поточному періоді і в середній (два–чотири роки) перспективі, а також закласти фундамент формуванню конкурентних переваг
Високий	0,5 – 0,7	Інвестиційна підтримка умов, які забезпечують економічну безпеку підприємства, здійснюється з врахуванням основних вимог ринку, що дозволяє зберегти стратегічні позиції підприємства на ринку, мати суттєві конкурентні переваги
Дуже високий	понад 0,7	Інвестиційна підтримка умов, які забезпечують економічну безпеку підприємства, здійснюється з врахуванням практично усіх вимог ринку, що дозволяє підприємству мати значні конкурентні переваги стратегічного характеру і стати лідером на ринку (чи галузі)

Додаток Е Методика оцінки економічної безпеки підприємства, запропонована Б.М. Корецьким [68]

Етап I – Вибір 5–6 показників за блоками:

- індикатори якості потенціалу;
- індикатори виробництва;
- індикатори стану ринку та позиції на ньому суб'єкта господарювання;
- індикатори фінансового стану підприємства;
- соціальні індикатори;
- екологічні індикатори.

Вибір показників проводиться із залученням експертів або за допомогою кореляційного аналізу.

Етап II – розрахунок інтегрального показника методом віддалі від еталону:

$$IB_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n \left(1 - \frac{x_{ji}}{x_{ji}^e} \right)^2}, \quad (\text{Ж.1})$$

де IB_i – індикатор економічної безпеки для i -го блоку;

x_{ji} – рівень j -го показника з i -го блоку, який характеризує результат або умови діяльності суб'єкта господарювання;

x_{ji}^e – середньогалузевий рівень цього ж показника;

n – кількість показників, які найкраще оцінюють рівень економічної безпеки підприємства в цьому напрямку.

Етап III – діагностика економічної безпеки підприємства на основі результатів розрахунків індикаторів економічної безпеки за визначеною шкалою (див. табл. Ж.1).

Етап IV – оцінка ступеня ризику недосягнення встановленої мети (забезпечення необхідного рівня економічної безпеки як за окремим напрямком діяльності, так і господарською діяльністю в цілому).

Оцінка проводиться за допомогою моделі М.Н. Бермента і І.Б. Русмана Виходячи з цієї моделі, проводиться нормування вихідної інформації на основі показника розмаху його значень[68]:

$$Y_{ji} = \frac{x_{ji} - x_i^{\min}}{x_i^{\max} - x_i^{\min}}, \quad (\text{Ж.2})$$

де Y_i – нормоване значення i -го оціночного показника у j -тий момент часу, чи на j -му підприємстві, $0 < Y_i < 1$;

$x_i^{\max}$, $x_i^{\min}$ – відповідно найбільше і найменше значення i -го оціночного показника на одному підприємстві за певний період часу, чи в певній сукупності однотипних підприємств;

x_{ji} – фактичне значення i -го оціночного показника в j -тий момент часу, чи j -му підприємстві.

Розрахунок локальної оцінки труднощі досягнення оптимального значення економічної безпеки здійснюється за формулою [68]:

$$D_i = \frac{E_i * (1 - Y_i)}{Y_i * (1 - E_i)}, 0 < d_i < 1; \quad (\text{Ж.3})$$

де E_i – критичне значення i -го показника, в якому оцінюється рівень економічної безпеки;

D_i – якість вибраного показника, тобто труднощі досягнення ним оптимального значення.

Формулою для розрахунку узагальнюючої оцінки труднощі досягнення необхідного рівня економічної безпеки для кожного підприємства є така:

$$d = 1 - \prod_{i=1}^n (1 - D_{ij})^{L_i}, \quad (\text{Ж.4})$$

де n – число індикаторів, які необхідно використати для оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання;

L_i – вага i -го показника у формуванні рівня економічної безпеки, яка як правило встановлюється або експертним шляхом, або на основі спеціального економіко-математичного дослідження, $L_i > 0$, сума значень L_i дорівнює 1. Якщо такої інформації немає, то можна прийняти їх рівними $L_i = 1/n$, тобто виходячи з принципу, що всі показники мають однакову вагу при формуванні рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання.

**Шкала рівнів економічної безпеки підприємства за методикою
діагностики Б.М. Корецького [68]**

Значення шкали	Діагноз	Опис
≥ 1	нормальний стан безпеки	індикатори економічної безпеки знаходяться в межах порогових значень, а рівень використання наявного потенціалу близький до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування і виробничих потужностей
0,8 – 1,0	передкризовий стан	хоча б один із інтегральних індикаторів економічної безпеки вищий його бар'єрного значення, а всі інші наблизились до їхнього критичного значення, але при цьому не втрачені технічні та технологічні можливості розвитку виробництва при застосуванні превентивних заходів
0,6 – 0,8	кризовий стан	долаються бар'єрні значення більшості інтегральних індикаторів безпеки, в тому числі фінансових і з'являються ознаки безповоротності скорочення виробництва та часткової втрати потенціалу підприємства
$< 0,6$	критичний стан	порушуються всі бар'єрні значення індикаторів економічної безпеки, втрата потенціалу стає неминучою і невідворотною та виникає загроза банкрутства

Діагностика економічної безпеки Підприємство 1

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	1527,9	1233,4	4177,1	7889	6580,1	7916,7	8957	2093	3773	4486
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	896,3	730	1624	3829,5	3492,7	4326	4436	1002	1909	2470
Інші операційні витрати, тис. грн	155,5	143,1	164,2	240,7	320,2	398,2	403	726	741	678
Амортизація, тис. грн	314,3	285	255,6	256,3	1335,3	1242,2	1092	1133	799	693
Фінансові витрати, тис. грн	31,1	56,7	30,7	1222	2498,8	2140,1	40	3421	3421	2290
Індекс інфляції	1,008	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	-529,8	-894,8	44,7	-265,2	-1932,9	-1400,4	-695	-2838	-1377	-1185
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	-262,6	-118,8	312,0	2580,2	2109,3	2515,9	2424,6	2895,5	3225,8	2207,7
Запас відтворення, тис. грн	-267,2	-776,0	-267,3	-2845,4	-4042,2	-3916,3	-3119,6	-5733,5	-4602,8	-3392,7
Коефіцієнт відтворення	-5,165	-4,668	-0,471	-1,003	-1,173	-1,042	-0,887	-1,423	-1,144	-1,170
Рівень економічної безпеки	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КР</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КР</i>	<i>КР</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>

КТ – катастрофічний рівень безпеки, *КР* – критичний рівень безпеки, *ВС* – високий рівень безпеки, *НС* – нормальний стан безпеки

Таблиця Ж.2

Діагностика економічної безпеки Підприємство 2

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	960,8	1671,4	1702,2	2705	3135,1	3435	1013	1064	1029	465
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	1027,2	1041,4	1177,6	1132,7	1108,4	1071	1207	1180	1170	1233
Інші операційні витрати, тис. грн	363,7	932	413	220,8	15,8	11	3	0	26	26
Амортизація, тис. грн	557,6	1235,2	629,6	497	461,3	422	395	354	319	475
Фінансові витрати, тис. грн	0	1	2	3	4	5	6	7	8	0
Індекс інфляції	1,008	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	-2656,5	-2278,3	-1637,1	-1217,1	-1126,6	-1489	-648	-1529	-979	-1434
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	-538,8	-1044,7	-331,2	53,9	-69,7	161,2	171,2	9,8	-101,9	-337,1
Запас відтворення, тис. грн	-2117,7	-1233,6	-1305,9	-1271,0	-1056,9	-1650,2	-819,2	-1538,8	-877,2	-1096,9
Коефіцієнт відтворення	-112,563	-6,475	-4,377	-2,307	-2,699	-2,830	-1,447	-4,230	-4,039	-7,953
Рівень економічної безпеки	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>

КТ – катастрофічний рівень безпеки, *КР* – критичний рівень безпеки, *ВС* – високий рівень безпеки, *НС* – нормальний стан безпеки

Таблиця Ж.3

Діагностика економічної безпеки Підприємство 3

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	10237	12180	24920	40537,9	65399	29986	33853	13521	15234	23947
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	5785	6181	7852	11466	15110	11449	11241	5103	3478	4573
Інші операційні витрати, тис. грн	686	594	1400,2	5155,2	5636	5512	5695	4298	4289	2323
Амортизація, тис. грн	973	858	891,3	1611,7	1702	2417	3887	5229	1891	6024
Фінансові витрати, тис. грн	107	165	231	707	2134	2910	4065	4140	4555	4195
Індекс інфляції	1,008	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	288	145	2396,5	-377,9	2806	1246	2968	3948	4373	4603
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	-732,3	292,7	2415,2	6811,8	8271,2	6502,2	12976,8	2555,6	4826,1	638,4
Запас відтворення, тис. грн	1020,3	-147,7	-18,7	-7189,7	-5465,2	-5256,2	-10008,8	1392,4	-453,1	3964,6
Коефіцієнт відтворення	4,240	-0,128	-0,006	-0,854	-0,548	-0,589	-0,594	0,179	-0,067	0,595
Рівень економічної безпеки	<i>BC</i>	<i>KP</i>	<i>HC</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>HP</i>	<i>HC</i>	<i>HP</i>

KT – катастрофічний рівень безпеки, *KP* – критичний рівень безпеки, *BC* – високий рівень безпеки, *HC* – нормальний стан безпеки

Таблиця Ж.4

Діагностика економічної безпеки Підприємство 4

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	–	263,1	1238,7	3759,2	9604,6	3453,1	3664	295	390	345
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	–	220	419,6	1094,9	1730,4	2276,7	2650	813	412	520
Інші операційні витрати, тис. грн	–	92	126,2	211,7	487	479,5	335	8	8	10
Амортизація, тис. грн	–	353,9	326,8	303	405,5	416,9	1626	776	210	195
Фінансові витрати, тис. грн	–	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Індекс інфляції	–	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	–	–524,8	–377,9	0	0	21,8	29	1	2	–2,6
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	–	–324,0	–166,2	380,9	670,3	377,9	49,5	–598,6	–133,9	–125,0
Запас відтворення, тис. грн	–	–200,8	–211,7	–380,9	–670,3	–356,1	–20,5	599,6	135,9	122,4
Коефіцієнт відтворення	–	–6,715	–1,318	–0,557	–0,623	–0,448	–0,012	3,379	1,784	1,749
Рівень економічної безпеки	–	<i>КТ</i>	<i>КТ</i>	<i>КР</i>	<i>КР</i>	<i>КР</i>	<i>НС</i>	<i>ВС</i>	<i>ВС</i>	<i>ВС</i>

КТ – катастрофічний рівень безпеки, *КР* – критичний рівень безпеки, *ВС* – високий рівень безпеки, *НС* – нормальний стан безпеки

Таблиця Ж.5

Діагностика економічної безпеки Підприємство 5

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	1460,3	1741,4	2607	1811,4	1825,1	2647	3362	2351	1993	3282
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	2051,8	2347,7	2800,4	2493,8	3100,3	4355	4866	4124	3888	5077
Інші операційні витрати, тис. грн	672,5	432,1	945	854,4	741	741	1702	1131	1325	1019
Амортизація, тис. грн	814,8	696,4	765	416,4	428,4	427	411	413	364	383
Фінансові витрати, тис. грн	0	14,8	11,2	76,5	25,8	4	7	0	0	0
Індекс інфляції	1,008	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	200,7	-1210,4	-1513,3	-1170,2	-473,7	-1237	-814	-234	-1450	-349
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	-781,3	-446,5	-182,1	356,6	113,0	568,1	2098,4	796,4	313,4	367,2
Запас відтворення, тис. грн	982,0	-763,9	-1331,2	-1526,8	-586,7	-1805,1	-2912,4	-1030,4	-1763,4	-716,2
Коефіцієнт відтворення	29,334	-3,057	-2,284	-1,975	-1,084	-1,814	-1,161	-0,852	-2,603	-0,955
Рівень економічної безпеки	<i>BC</i>	<i>KT</i>	<i>KT</i>	<i>KT</i>	<i>KT</i>	<i>KT</i>	<i>KT</i>	<i>KP</i>	<i>KT</i>	<i>KP</i>

KT – катастрофічний рівень безпеки, *KP* – критичний рівень безпеки, *BC* – високий рівень безпеки, *HC* – нормальний стан безпеки

Таблиця Ж.6

Діагностика економічної безпеки Підприємство 6

Показник	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати, тис. грн	39311	57537	95550	130264	185700	246265	292675	132036	165575	172181
Витрати на оплату праці (з відрах. на соц. заходи), тис. грн	13226	16570	24559	28062	39563	57115	70994	35945	37819	44923
Інші операційні витрати, тис. грн	8457	5876	7718	7009	8804	15467	23272	14850	12335	10419
Амортизація, тис. грн	2010	1893	2239	2421	3383	4701	6681	5902	3729	3337
Фінансові витрати, тис. грн	550	854	1326	2278	3418	3269	8122	12377	15478	11761
Індекс інфляції	1,008	1,052	1,09	1,135	1,091	1,128	1,252	1,159	1,094	1,08
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн	1619	1925	5655	3112	6369	9050	19534	-2696	19412	20878
Мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення, тис. грн	-972,0	3120,1	10591,4	22177,2	21335,1	39380,4	98950,1	35545,1	32027,5	26625,8
Запас відтворення, тис. грн	2591,0	-1195,1	-4936,4	-19065,2	-14966,1	-30330,4	-79416,1	-38241,1	-12615,5	-5747,8
Коефіцієнт відтворення	2,496	-0,238	-0,385	-0,775	-0,605	-0,688	-0,752	-0,923	-0,353	-0,192
Рівень економічної безпеки	<i>BC</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>	<i>KP</i>

KT – катастрофічний рівень безпеки, *KP* – критичний рівень безпеки, *BC* – високий рівень безпеки, *HC* – нормальний стан безпеки

Додаток 3

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика окремих методик діагностики економічної безпеки підприємства за результатами 2010 року

Підприємство	За Козаченко Г.В., Пономарьовим В.П., Ляшенко О.М.	За Мельником Л.Г., Льяшенко С. (в частині фінансової безпеки)	Відтворювальний підхід
Підприємство 1	$Pr_m < Pr_n$ стан економічної безпеки	$E > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки
Підприємство 2	$Pr_m > Pr_n$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки
Підприємство 3	$Pr_m > Pr_n$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$-0,1 < K_g < 0,1$ нестабільний рівень небезпеки
Підприємство 4	$Pr_m < Pr_n$ стан економічної безпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g > 1$ стан економічної безпеки
Підприємство 5	$Pr_m > Pr_n$ стан економічної небезпеки	$E_c < 0, E_m < 0,$ $E_n < 0$ кризовий рівень небезпеки	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки
Підприємство 6	$Pr_m > Pr_n$ стан економічної небезпеки	$E_c > 0, E_m > 0,$ $E_n > 0$ абсолютна безпека	$K_g < -1$ катастрофічний рівень небезпеки

Додаток К

АНКЕТА

Шановні учасники! Дане опитування покликане визначити основні економічні суперечності, що впливають на процес відтворення на машинобудівних підприємствах. Ваші відповіді допоможуть розробити рекомендації для побудови системи показників, якими характеризуються такі суперечності.

Довідкова інформація для заповнення анкети.

Процес відтворення складається з п'яти етапів:

Перший етап – це етап забезпечення фінансовими ресурсами.

Другий етап процесу відтворення – етап забезпечення необхідними матеріально-технічними і трудовими ресурсами.

Третій етап процесу відтворення – виробництво.

Четвертий етап – реалізація продукції.

П'ятий етап – одержання і розподіл прибутку.

Нижче пропонується характеристика окремих економічних суперечностей і показники для їх оцінки на підприємстві. Відмітьте, будь ласка:

а) для якого з етапів процесу відтворення, на Вашу думку, характерна економічна суперечність (1 – перший етап, 2 – другий етап і т.д.)?

б) наскільки суттєвим є вплив перелічених нижче економічних суперечностей для підприємства (оцінка виставляється балами від 1 до 5, де 1 – зовсім неважливо, 5 – дуже важливо)?

---

1. Суперечність між необхідністю підприємства негайно повернути поточну заборгованість і можливістю це зробити за рахунок найбільш ліквідних активів. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт абсолютної ліквідності} = \frac{\text{Грошові кошти та їх еквіваленти}}{\text{Поточні зобов'язання}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?

Дайте оцінку важливості цієї суперечності

2.Суперечність між потребою в нових основних фондів і їх реальній введений кількості. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт оновлення основних фондів} = \frac{\text{Вартість введених основних фондів}}{\text{Вартість основних фондів на кінець періоду}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

3.Суперечність між необхідністю і можливістю підприємства погасити поточні зобов'язання за рахунок поточних активів. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт загальної ліквідності} = \frac{\text{Поточні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

4.Суперечність між потребою одержання максимального результату при залученні найменшої кількості працівників. Показник для оцінки:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середньооблікова чисельність працівників}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

5. Суперечність між необхідністю і спроможністю підприємства за рахунок власних обігових коштів забезпечити запаси і витрати на виробництво. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт покриття запасів і витрат} = \frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Виробничі запаси}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

6. Суперечність може виникати при надмірному чи недостатньому обсязі поточних активів підприємства. Показник для оцінки:

$$\text{Частка оборотних коштів в активах} = \frac{\text{Поточні активи}}{\text{Активи}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

7. Суперечність між необхідністю використання комерційного кредиту і потребою його погашення. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт обігу кредиторської заборгованості} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Кредиторська заборгованість}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

8. Суперечність між необхідністю надання комерційного кредиту і потребою швидкого одержання доходу від реалізації продукції. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт обігу дебіторської заборгованості} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Дебіторська заборгованість}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

9. Суперечність між потребою підприємства в ресурсах в цілому і їх наявній кількості. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт реальної вартості майна} = \frac{\text{Основні фонди} + \text{Виробничі запаси} + \text{Незавершене виробництво}}{\text{Баланс}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

10. Суперечність між зарплатними очікуваннями працівників і їх реальною заробітною платою. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт мотивації зарплати} = \frac{\text{Заробітна плата на підприємстві}}{\text{Заробітна плата в галузі}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

11. Суперечність між минулим і теперішнім станом основних фондів або між первинним (бажаним) і реальним станом основних фондів. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт придатності основних фондів} = \frac{\text{Залишкова вартість основних фондів}}{\text{Первісна вартість основних фондів}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

12. Суперечність між необхідністю погашення поточних зобов'язань та можливістю це зробити за рахунок наявних грошових коштів і дебіторської заборгованості. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт термінової ліквідності} = \frac{\text{Грошові кошти та їх еквіваленти} + \text{дебіторська заборгованість}}{\text{Поточні зобов'язання}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?

Дайте оцінку важливості цієї суперечності

13. Суперечність між потребою в основних фондах і можливістю їх використання відповідно до рівня фізичного і морального старіння. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт вибуття основних фондів} = \frac{\text{Вартість виведених основних фондів}}{\text{Вартість основних фондів на початок періоду}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?

Дайте оцінку важливості цієї суперечності

14. Суперечність між потребою в ресурсах і можливістю їх забезпечення укладеними договорами. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт забезпечення потреби в матеріальних ресурсах договорами} = \frac{\text{Постачання за договорами}}{\text{Потреба в ресурсах}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?

Дайте оцінку важливості цієї суперечності

15. Суперечність між потребою одержання максимального результату при залученні найменшої кількості основних фондів. Показник для оцінки:

$$\text{Фондовіддача} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Основні фонди}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

16. Суперечність між необхідністю залучення найменшої кількості основних фондів при потребі досягнення якомога кращого результату. Показник для оцінки:

$$\text{Фондомісткість} = \frac{\text{Основні фонди}}{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

17. Суперечність між потребою одержання максимального результату при залученні найменшої кількості матеріальних ресурсів. Показник для оцінки:

$$\text{Матеріаловіддача} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Матеріальні витрати}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

18. Суперечність між необхідністю залучення якомога меншої кількості матеріальних ресурсів і потребою одержати якомога більший результат. Показник для оцінки:

$$\text{Матеріаломісткість} = \frac{\text{Матеріальні витрати}}{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

19. Суперечність між необхідністю виготовлення якісної продукції і можливістю забезпечення якості. Показник для оцінки:

$$\text{Питома вага бракованої продукції} = \frac{\text{Бракована продукція}}{\text{Загальний обсяг виготовленої продукції}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

20. Суперечність між необхідністю понесення якомога меншої величини витрат і прагненням отримати максимальний результат. Показник для оцінки:

$$\text{Витрати на 1 грн реалізованої продукції} = \frac{\text{Повна собівартість реалізованої продукції}}{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

21. Суперечність, що виникає при прагненні максимізувати маржинальний прибуток і недостатній величині прибутку. Показник для оцінки:

$$\text{Запас надійності} = \frac{\text{Прибуток}}{\text{Маржинальний прибуток}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

22. Суперечність між потенціалом ринку і можливостями підприємства утримувати певну частку ринку. Показник для оцінки:

$$\text{Частка підприємства на ринку} = \frac{\text{Обсяг реалізації підприємства}}{\text{Сукупний обсяг реалізації на ринку}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

23. Суперечність між величиною усіх ресурсів підприємства і одержаним в результаті їх використання результатом. Показник для оцінки:

$$\text{Рентабельність активів} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Активи}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

24. Суперечність між величиною залученого власного капіталу і одержаним результатом. Показник для оцінки:

$$\text{Рентабельність власного капіталу} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Власний капітал}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

25. Суперечність між величиною понесених витрат і одержаним результатом від реалізації продукції. Показник для оцінки:

$$\text{Рентабельність продукції} = \frac{\text{Прибуток від реалізації}}{\text{Повна собівартість реалізованої продукції}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
 Дайте оцінку важливості цієї суперечності

26. Суперечність між необхідністю продовження виробництва продукції і вимогами кредиторів щодо виплати усіх боргів. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт автономії} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Активи}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
Дайте оцінку важливості цієї суперечності

27. Суперечність між потребою у фінансуванні підприємства і необхідністю забезпечення його фінансової стійкості. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт фінансової стійкості} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Загальна сума зобов'язань}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
Дайте оцінку важливості цієї суперечності

28. Суперечність між потребою підприємства в оборотних коштах і можливістю задоволення цієї потреби за рахунок власних коштів. Показник для оцінки:

$$\text{Коефіцієнт здатності маневрування власних засобів} = \frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Власний капітал}}$$

До якого етапу процесу відтворення відноситься ця суперечність?
Дайте оцінку важливості цієї суперечності

Якщо на Вашу думку, перелік показників не є вичерпний, зазначте, які суперечності можна додати, показники оцінки, етап процесу відтворення, до якого відносяться суперечності і ступінь важливості:

Додаток Л Аналіз економічних суперечностей підприємств машинобудування Хмельницької області

Таблиця Л.1

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 1

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Етап I	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,000	0,000	0,101	0,012	0,001	0,005	0,001	0,000	0,000	0,000
	Коефіцієнт термінової ліквідності	0,065	0,054	0,566	0,065	0,220	0,302	1,048	0,891	0,922	0,898
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	0,790	0,637	2,946	1,885	1,590	0,494	1,503	1,085	1,068	0,963
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	-0,465	-0,635	0,828	0,499	-3,913	-5,493	-1,074	-1,106	-0,804	-31,858
	Коефіцієнт обігу кредиторської	2,936	0,886	23,849	59,836	1,541	1,565	1,251	0,158	0,641	0,874
	Частка оборотних коштів в активах	0,177	0,262	0,375	0,292	0,493	0,184	0,505	0,929	0,953	0,308
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	0,378	0,355	0,457	0,497	0,482	0,364	0,479	0,439	0,411	0,389
	Коефіцієнт реальної вартості майна	0,791	0,699	0,681	0,800	0,291	0,522	0,445	0,063	0,043	0,042
	Коефіцієнт мотивації зарплати	0,405	0,317	0,600	1,026	0,736	0,713	0,830	0,202	0,500	0,648
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	21,91	17,75	70,64	117,58	77,31	87,36	110,35	18,10	80,12	91,72
	Фондовіддача, грн/грн	0,044	0,033	0,193	0,648	0,132	0,053	0,057	0,017	0,054	0,058
	Матеріаловіддача, грн/грн	1,410	1,284	1,532	1,625	1,422	1,500	1,431	1,047	1,770	1,615
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	1,233	1,535	0,945	1,002	1,223	1,133	1,056	2,093	1,188	1,157
	Запас надійності	-0,980	-19,936	0,169	-0,005	-1,390	-0,627	-0,188	16,404	-0,717	-0,577
V етап	Рентабельність активів, %	- 8,71	- 12,48	1,03	- 37,68	0,01	0,08	0,10	0,43	0,04	- 1,10
	Рентабельність продукції, %	- 18,93	- 34,86	5,84	- 0,15	- 18,23	- 11,76	- 5,29	- 52,22	- 15,83	- 13,55
	Коефіцієнт незалежності	0,740	0,578	0,872	0,845	0,249	0,421	0,330	0,047	0,035	0,023
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	-0,102	-0,264	0,284	0,162	-1,019	-0,930	-0,497	-0,520	-0,334	-29,673

Таблиця Л.2

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 2

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I етап	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,001	0,073	0,006	0,009	0,138	0,168	0,006	0,003	0,000	0,000
	Коефіцієнт термінової ліквідності	0,126	0,258	0,168	0,183	0,249	0,232	0,016	0,049	0,007	0,005
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	1,442	3,167	3,257	2,877	2,325	2,285	2,145	1,617	1,263	1,052
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	0,305	0,725	0,732	0,698	0,639	0,636	0,538	0,394	0,210	0,050
	Коефіцієнт обігу кредиторської	0,445	6,233	4,504	4,749	6,011	6,360	20,123	3,734	7,057	4,174
	Частка оборотних коштів в активах	0,253	0,241	0,232	0,284	0,301	0,304	0,254	0,252	0,230	0,243
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	0,341	0,342	0,341	0,333	0,329	0,326	0,354	0,359	0,384	0,393
	Коефіцієнт реальної вартості майна	0,765	0,872	0,882	0,874	0,867	0,871	0,892	0,902	0,924	0,910
	Коефіцієнт мотивації зарплати	0,198	0,184	0,219	0,198	0,197	0,197	0,199	0,209	0,202	0,188
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	8,23	11,10	14,59	19,83	26,66	31,70	11,30	7,49	6,94	5,53
	Фондовіддача, грн/грн	0,006	0,010	0,009	0,011	0,013	0,015	0,006	0,004	0,004	0,004
	Матеріаловіддача, грн/грн	1,947	1,752	1,457	1,108	1,104	1,103	1,450	0,923	0,837	1,499
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	2,158	1,642	1,575	1,362	1,297	1,292	1,671	1,908	2,188	2,907
	Запас надійності	-51,070	-8,033	-10,115	-2,348	-1,709	-1,570	-2,649	-3,213	-4,570	-14,343
V етап	Рентабельність активів, %	-5,51	-6,24	-4,64	-3,47	-3,30	-1,96	-4,09	-5,70	-3,67	-6,09
	Рентабельність продукції, %	-53,67	-39,11	-36,49	-26,57	-22,92	-22,61	-40,14	-47,60	-54,30	-65,60
	Коефіцієнт незалежності	0,817	0,918	0,929	0,901	0,871	0,867	0,882	0,844	0,818	0,769
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	0,086	0,173	0,173	0,205	0,197	0,198	0,154	0,114	0,059	0,016

Таблиця Л.3

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 3

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I етап	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,037	0,031	0,005	0,000	0,015	0,018	0,005	0,008	0,020	0,008
	Коефіцієнт термінової ліквідності	0,512	0,466	0,536	0,394	0,628	0,806	0,353	0,356	0,317	0,239
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	4,159	2,409	1,704	1,266	1,476	1,642	1,365	1,200	0,817	1,004
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	0,842	0,742	0,634	0,321	0,060	-0,295	-0,637	-0,286	-1,268	-0,677
	Коефіцієнт обігу кредиторської	86,636	20,062	6,456	7,987	6,493	6,116	3,813	1,498	1,535	2,836
	Частка оборотних коштів в активах	0,261	0,323	0,494	0,561	0,618	0,509	0,294	0,324	0,274	0,340
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	0,427	0,422	0,399	4,101	0,412	0,543	0,452	0,434	0,430	0,409
	Коефіцієнт реальної вартості майна	0,818	0,784	0,609	4,359	0,514	0,610	0,780	0,768	0,795	0,839
	Коефіцієнт мотивації зарплати	0,639	0,567	0,616	0,748	0,685	0,053	0,527	0,437	0,577	0,592
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	44,28	64,70	91,76	127,33	158,55	107,62	145,77	122,26	585,27	259,25
	Фондовіддача, грн/грн	0,083	0,124	0,183	0,285	0,415	0,240	0,102	0,033	0,030	0,046
	Матеріаловіддача, грн/грн	1,769	2,212	1,516	1,425	1,336	2,024	1,714	2,059	1,672	1,624
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	0,948	1,000	0,946	1,009	0,503	0,963	0,941	0,840	0,903	0,939
	Запас надійності	0,160	-0,002	0,189	-0,036	0,774	0,126	0,192	0,367	0,315	0,236
V етап	Рентабельність активів, %	0,75	-0,79	-1,90	0,33	0,57	0,58	0,41	-0,27	0,12	0,18
	Рентабельність продукції, %	5,43	-0,04	5,71	-0,86	98,70	3,81	6,31	19,05	10,72	6,50
	Коефіцієнт незалежності	0,919	0,858	0,707	0,557	0,403	0,421	0,629	0,583	0,517	0,489
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	0,196	0,210	0,284	0,211	0,052	-0,168	-0,122	-0,109	-0,397	-0,349

Таблиця Л.4

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 4

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I етап	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	–	0,000	0,004	0,003	0,021	0,329	0,000	0,001	0,002	0,009
	Коефіцієнт термінової ліквідності	–	0,264	0,080	0,252	0,281	0,675	0,189	0,171	0,044	0,016
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	–	2,454	2,137	1,686	0,891	7,617	0,734	0,631	0,556	0,462
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	–	0,664	0,553	0,478	0,777	0,801	3,201	2,208	1,763	1,384
	Коефіцієнт обігу кредиторської	–	3,57	4,39	3,69	1,90	96,69	1,08	0,21	0,12	115,88
	Частка оборотних коштів в активах	–	0,164	0,175	0,276	0,337	0,286	0,187	0,155	0,154	0,137
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	–	0,482	0,463	0,448	0,420	0,386	0,340	0,315	0,311	0,307
	Коефіцієнт реальної вартості майна	–	0,872	0,880	0,886	0,639	0,638	0,634	0,586	0,593	0,623
	Коефіцієнт мотивації зарплати	–	0,200	0,221	0,567	0,748	0,712	0,659	0,458	0,449	0,581
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	–	17,65	34,37	69,29	142,72	65,89	62,08	24,25	32,11	42,14
	Фондовіддача, грн/грн	–	0,019	0,021	0,071	0,159	0,085	0,059	0,007	0,005	0,007
	Матеріаловіддача, грн/грн	–	2,005	0,927	1,005	0,884	1,324	1,472	3,061	1,677	2,687
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	–	1,786	1,219	0,944	1,060	0,890	1,079	0,990	1,240	0,985
	Запас надійності	–	4,017	–0,820	0,149	–0,305	0,241	–0,264	0,027	–1,489	0,029
V етап	Рентабельність активів, %	–	–6,681	–4,991	0,000	0,030	0,137	0,107	0,005	0,010	–0,009
	Рентабельність продукції, %	–	–44,03	–17,98	5,94	–5,66	12,31	–7,29	1,01	–19,36	1,53
	Коефіцієнт незалежності	–	0,933	0,918	0,836	0,622	0,666	0,742	0,755	0,724	0,705
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	–	0,104	0,101	0,134	0,288	0,314	0,279	0,330	0,345	0,358

Таблиця Л.5

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 5

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I етап	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,039	0,494	0,193	0,016	0,039	0,027	0,225	0,014	0,053	0,166
	Коефіцієнт термінової ліквідності	0,936	3,300	1,674	0,016	0,039	0,417	0,408	0,252	0,174	0,473
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	7,269	10,476	10,560	8,378	4,335	3,278	4,242	5,153	4,937	4,534
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	1,006	1,264	1,079	0,943	0,839	0,826	1,084	0,859	0,829	0,859
	Коефіцієнт обігу кредиторської	8,465	102,010	95,998	51,860	79,140	68,760	124,905	406,368	45,629	615,188
	Частка оборотних коштів в активах	0,567	0,597	0,557	0,529	0,574	0,601	0,601	0,722	0,663	0,632
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	0,408	0,395	0,376	0,377	0,356	0,325	0,302	0,196	0,222	0,237
	Коефіцієнт реальної вартості майна	0,671	0,627	0,689	0,720	0,700	0,667	0,705	0,712	0,719	0,735
	Коефіцієнт мотивації зарплати	0,686	0,694	0,793	0,618	0,727	0,816	0,780	0,791	0,598	0,688
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	25,25	38,59	45,81	32,60	37,33	71,32	72,33	60,82	43,96	72,38
	Фондовіддача, грн/грн	0,043	0,066	0,069	0,049	0,052	0,114	0,134	0,127	0,105	0,175
	Матеріаловіддача, грн/грн	2,298	2,835	2,025	2,064	2,168	3,143	2,749	3,284	2,839	2,999
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	1,250	1,122	1,214	1,281	1,103	1,130	1,042	0,945	1,270	1,028
	Запас надійності	-0,849	-0,377	-0,595	-0,719	-0,205	-0,323	-0,087	0,106	-0,828	-0,067
V етап	Рентабельність активів, %	2,92	3,27	-6,86	-5,29	-0,91	-5,55	0,07	0,05	-12,11	0,01
	Рентабельність продукції, %	-19,97	-10,83	-17,61	-21,93	-9,38	-11,52	-3,99	5,77	-21,25	-2,69
	Коефіцієнт незалежності	0,922	0,918	0,947	0,937	0,868	0,817	0,858	0,860	0,841	0,853
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	0,530	0,562	0,532	0,497	0,508	0,513	0,536	0,677	0,629	0,570

Таблиця Л.6

Розрахунок показників економічних суперечностей процесу відтворення Підприємство 6

Етап процесу відтворення	Назва показника	Рік									
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I етап	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,072	0,007	0,001	0,088	0,062	0,009	0,204	0,185	0,142	0,111
	Коефіцієнт термінової ліквідності	0,687	0,737	0,957	1,017	0,724	0,651	0,664	0,633	0,630	0,637
	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	2,861	1,884	1,563	1,505	1,461	1,275	1,258	0,965	0,941	1,002
	Коефіцієнт покриття запасів і затрат	1,120	0,870	1,021	0,615	0,253	0,169	-2,400	-2,464	-2,127	-1,504
	Коефіцієнт обігу кредиторської	60,358	43,947	41,323	21,723	16,153	27,472	129,642	46,987	27,314	20,268
	Частка оборотних коштів в активах	0,497	0,542	0,639	0,711	0,696	0,692	0,625	0,511	0,541	0,557
II етап	Коефіцієнт придатності ОФ	0,383	0,384	0,389	0,385	0,430	0,434	0,540	0,493	0,471	0,455
	Коефіцієнт реальної вартості майна	0,687	0,657	0,566	0,461	0,517	0,524	0,541	0,561	0,569	0,565
	Коефіцієнт мотивації зарплати	0,971	1,057	1,187	1,052	1,268	1,296	1,170	0,627	0,743	0,782
III етап	Продуктивність праці, тис.грн / особу	106,54	134,55	193,04	215,79	297,16	335,55	302,53	134,44	212,56	228,01
	Фондовіддача, грн/грн	0,334	0,488	0,761	0,914	1,193	1,463	1,378	0,418	0,469	0,483
	Матеріаловіддача, грн/грн	1,641	1,435	1,388	1,256	1,269	1,330	1,344	1,349	1,447	1,421
IV етап	Витрати на 1 грн реал. продукції, грн/грн	0,922	0,930	0,929	0,951	0,956	0,948	0,942	1,006	0,901	0,904
	Запас надійності	0,233	0,223	0,237	0,177	0,164	0,190	0,204	-0,023	0,315	0,311
V етап	Рентабельність активів, %	3,69	2,38	1,85	-0,27	1,92	2,88	-7,52	-13,67	3,31	6,72
	Рентабельність продукції, %	8,50	7,57	7,69	5,17	4,59	5,49	6,19	-0,59	10,95	10,64
	Коефіцієнт незалежності	0,826	0,710	0,591	0,427	0,385	0,363	0,166	0,092	0,118	0,185
	Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	0,392	0,360	0,390	0,330	0,211	0,153	-1,257	-4,289	-2,883	-1,400

**Напрямки діяльності із забезпечення економічної безпеки підприємства
за окремими етапами відтворення**

Етап відтво-рення	Показник	Група суперечностей	Заходи
1	2	3	4
II етап	Коефіцієнт придатності основних фондів	I група	Підтримувати на одному рівні коефіцієнт придатності основних фондів
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в політику управління основними фондами
		III група	Моніторинг
	Коефіцієнт реальної вартості майна	I група	Підтримувати на одному рівні коефіцієнт реальної вартості майна
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, проведення відповідних змін в структурі активів
		III група	Моніторинг
	Коефіцієнт мотивації зарплати	I група	Підвищувати або підтримувати рівень коефіцієнту мотивації зарплати
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в політику оплати праці
		III група	Моніторинг

1	2	3	4
III етап	Продуктивність праці	I група	Підтримувати або підвищувати продуктивність праці
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в політику управління персоналом і систему мотивації
		III група	Моніторинг
	Фондовіддача	I група	Підтримувати або підвищувати фондовіддачу
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в політику забезпечення підприємства основними фондами
		III група	Моніторинг
	Матеріаловіддача	I група	Підтримувати або підвищувати матеріаловіддачу
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення відповідних змін в політику управління матеріальними ресурсами
		III група	Моніторинг
IV етап	Витрати на 1 грн реалізованої продукції	I група	Зниження витрат на 1 грн реалізованої продукції
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в структуру витрат
		III група	Моніторинг
	Запас надійності	I група	Підтримка рівня показника наблизеним до одиниці, не перевищуючи це значення
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей; проведення комплексу заходів, направлених на покращення структури витрат і підвищення обсягу реалізації продукції
		III група	Моніторинг

1	2	3	4
V етап	Рентабельність активів	I група	Підвищення або підтримка на незмінному рівні рентабельності активів
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей; реалізація активів, які не використовуються; проведення заходів з підвищення прибутку підприємства
		III група	Моніторинг
	Рентабельність продукції	I група	Підвищення або підтримка на незмінному рівні рентабельності продукції
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в асортиментну політику підприємства
		III група	Моніторинг
	Коефіцієнт незалежності	I група	Підтримка
		II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в структуру пасиву балансу і політику розподілу прибутку
		III група	Моніторинг
Коефіцієнт здатності до маневрування власних засобів	I група	Підвищення або підтримка	
	II група	Аналіз і виявлення причин суперечностей, внесення змін в політику управління оборотними коштами в частині забезпечення джерелами їх формування	
	III група	Моніторинг	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 398 с.
2. Антикризисный менеджмент: [учебник / под ред. А. Г. Грязновой]. – М. : ТАНДЕМ, 1999. – 368 с.
3. Антоненко В. М. Методичні підходи до аналізу фінансової безпеки підприємств паливно–енергетичного комплексу України / В. М. Антоненко, Г.О. Портнова // Научные труды ДонНТУ. – 2009. – Вып. 36–1. – С. 297–293. – (Серия “Экономика”).
4. Ареф’єва О. В. Суперечності розвитку як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем / О. В. Ареф’єва, О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 3(57). – С. 57–63.
5. Бабанова Ю. В. Теоретико–методологические основы экономической безопасности хозяйствующих субъектов : дис.... канд. экон. наук : 08.00.01 / Бабанова Юлия Владимировна. – Челябинск, 2004. – 210 с.
6. Бандурка А. М. Финансово–экономический анализ: [учебник для вузов МВД Украины] / А. М. Бандурка, И. П. Червяков, О. В. Посылкина / Университет внутренних дел. – Х. : Изд–во Ун–та внутренних дел, 1999. – 394 с.
7. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. І. Барановський / Київський нац. торговельно–екон. ун–т. – К. : КНТЕУ, 2004. – 760 с.
8. Барташевська Ю. М. Розвиток машинобудування України / Ю. М. Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19–25.
9. Бендигов М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендигов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–30.
10. Богомолов В. А. Антикризисное регулирование экономики. Теория и практика : [учеб. пособ.] / В. А. Богомолов, А. В. Богомолова. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2003. – 271 с.

11. Большой экономический словарь : 22000 терминов / А. Н. Азрилиян, О. М. Азрилиян, Е. В. Калашникова, О. В. Мещерякова, Е. В. Шашкина ; под ред. А. Н. Азрилияна – [4-е изд., перераб. и доп.] – М. : Институт новой экономики, 1999. – 1245 с.
12. Бондаренко О. М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії: дис.... канд. екон. наук : 08.07.04 /Національний авіаційний ун-т / Бондаренко Ольга Михайлівна – К., 2004. – 177 с.
13. Бурый С. А. Антикризисне управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу : [монографія] / С. А. Бурый, Д. С. Мацеха. – Хмельницький : ТОВ “Тріада – М”, 2006. – 93 с.
14. Василенко В. О. Антикризисне управління підприємством: [навч. посіб.] / Василенко В. О. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с.
15. Великий Ю. В. Сучасне машинобудування: криза та її причини / Ю. В. Великий // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського. – 2010. – №4. – С. 6–11.
16. Виробництво і споживання електроенергії та окремі техніко-економічні показники роботи електростанцій в Україні за 2011 рік : статистичний бюлетень / [відповідальний за випуск Л. Овденко]. – К. : Державний комітет статистики України, 2012. – 23 с.
17. Вишняков Я. Д. Управление обеспечением безопасности предприятий: экономические подходы / Я. Д. Вишняков, С. А. Харченко // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 5. – С. 72–80.
18. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : [навч.-метод. посіб.] / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
19. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
20. Войнаренко М. П. Управління економічною безпекою підприємства на основі оцінки відхилень порогових показників / М. П. Войнаренко, О. Ф. Яременко // Економіст. – 2008. – № 12. – С. 60–63.
21. Гаврилюк А. М. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / А. М. Гаврилюк // Економіка і держава. – 2005. – № 10. – С. 43–45.
22. Глуценко С. В. Управление финансовым риском и экономическая безопасность предприятия / С. В. Глуценко // Наукові

праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – № 47. – С. 16–22.

23. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами”/ Київський нац. ун-т технологій та дизайну / К. С. Горячева. – К., 2006. – 16 с.

24. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : [учеб. пособие] / Гранатуров В. М. – М. : Изд-во “Дело и Сервис”, 1999. – 112 с.

25. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации : [учеб. пособ.] / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.; М.; Х.; Минск : Питер, 2002. – 160 с.

26. Давыдов И. Ю. Тайна фирмы / Давыдов И. Ю. – К. : “ФИРМА КОЛИР–2”, 1993. – 176 с.

27. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі / Р. М. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 143–153.

28. Дем’яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.05 “Економіка торгівлі та послуг” / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган–Барановського / Г. С. Дем’яненко. – Донецьк, 2003. – 18 с.

29. Діяльність суб’єктів господарювання у 2011 році: [стат. зб. / за ред. І. М. Жук]. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2012. – 467 с.

30. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: [навч. посіб.] / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 240с.

31. Духов В. Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса / Духов В.Е. – К. : ИМСО МО Украины, НВФ “Студцентр”, 1997. – 175 с.

32. Евдокимов Ф. И. Интерактивное планирование как инструмент экономической безопасности предприятия / Ф. И. Евдокимов, Н. В. Разумная // Наукові праці Донец. держ. техн. ун-ту.–Донецьк, 2002.– Вип.46. – С. 26–31. – (Серія : економічна).

33. Економічна безпека: [навч. посіб./за ред. З. С. Варналія]. – К.: Знання, 2009. – 647с.

34. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

35. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 848 с.

36. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3. / [редкол. : С. В. Мочерний(відп. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 952 с.
37. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство:[монографія / авт.–укладачі: Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, П. Д. Дудкін та ін.]. –Тернопіль:Тернограф,2008. –424 с.
38. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1 : А–Г / [укл.: Р. В. Болдирев та ін. ;редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.] ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1982. – 631 с.
39. Євдокімов Ф. І. Узагальнююча оцінка фінансової складової рівня економічної безпеки підприємства /І. Ф. Євдокімов, О. В. Мізіна, О. О. Бородіна // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – №46. – С. 6–12.
40. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових компаній: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01»Економіка, організація і управління підприємствами» / Київський нац. торговельно–екон. ун–т / А. М. Єрмошенко. – К., 2006. – 21с.
41. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації[Електронний ресурс] / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К., 2001. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/book/strateg/023.htm.
42. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97–104.
43. Жуков В. А. Философия и миссия организации в системе обеспечения экономической безопасности / В. А. Жуков // Економіка. Менеджмент. Підприємництво :зб. наук. праць / Східноукраїнський національний університет ім. Даля. – Луганськ : СНУ, 2000. – С. 48–51.
44. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес–інформ. – 1999. – № 15–16. – С. 35–37.
45. Залогіна К. І. Антикризове управління промисловим підприємством в умовах перехідної економіки України: дис.... канд. екон. наук: 08.06.01 /Хмельницький держ. ун–т / Залогіна Катерина Ігорівна. – Хмельницький, 2004. – 224 с.
46. Зима Л. М. Організаційно–економічні механізми управління економічною безпекою підприємств стратегічного значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук:

- спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Донецький національний ун-т / Л. М. Зима. – Донецьк, 2004. – 16 с.
47. Зубок М. І. Безпека підприємницької діяльності: нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку / М. І. Зубок, Р. М. Зубок. – К. : Істина, 2004. – 144 с.
48. Иванов А. В. Экономическая безопасность предприятий: [метод. пособие для руков. предприятий] / А. В. Иванов, В. В. Шлыков. – М. : Выраж-Центр, 1995. – 40 с.
49. Иващенко Г. В. О понятии “безопасность” [Электронный ресурс] / Г. В. Иващенко // Credo. – 2000. – № 6. – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/207/52/>
50. Игнатъева А. В. Исследование систем управления: [учеб. пособ.] / А. В. Игнатъева, М. М. Максимцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 157 с.
51. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. –2003. – №3(21). – С. 12–19.
52. Иванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : [навч. посіб.] / Т. М. Иванюта, А. О. Заїчковський. – К. : ЦУЛ, 2009. – 256 с.
53. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : [навч. посіб.] / Камлик М. І. – К. : Атака, 2005. – 432 с.
54. Камышникова Э. В. Качественная оценка экономической безопасности предприятия на основе использования функции желательности / Э. В. Камышникова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 251, Т. III. – С. 571–577.
55. Капітула С. В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами”/ Криворіз. техн. ун-т / С. В. Капітула. – Кривий Ріг, 2009. – 20 с.
56. Качалов Р. М. Функции государства в системе экономической безопасности хозяйствующих субъектов / Р. М. Качалов // Вестник УГТУ–УПИ. – 2006. –№ 1 (72). – С. 5–14.– (Серия “Экономика и управление”).
57. Квасницька Р. С. Деякі методичні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / Р. С. Квасницька, І. О. Доценко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – №2, Т. 1. – С. 34–38.
58. Квасницька Р. С. Концептуальні підходи до визначення сутності поняття економічна безпека підприємства / Р. С. Квасницька,

І. О. Тернавська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – №5, Т. 1. – С. 244–247.

59. Кемеров В. Е. Введение в социальную философию : [учебник для вузов] / Кемеров В. Е. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Академический Проект, 2000. – 314 с.

60. Кендюхов А. В. Экономическая безопасность как экономическая категория / А. В. Кендюхов // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – №47. – С. 123–128.

61. Кірієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва” / Київський нац. екон. ун-т / А. В. Кірієнко. – К., 2000. – 19 с.

62. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р. М. / РАН. – М. : Экономика, 1997. – 288 с.

63. Ковалев Д. Экономическая безопасность / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – №10. – С. 48–51.

64. Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетнікова // Економіка України. – 2000. – №4. – С. 35–40.

65. Коженювські Л. Безпека менеджерів. Суб’єктивні та об’єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №6(48). – С. 86–94.

66. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1 (31). – С. 147–154.

67. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

68. Корецький Б. М. Діагностика економічної безпеки суб’єктів господарювання в транзитивній економіці [Електронний ресурс] / Б. М. Корецький // Наукові записки Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – Вип. 15.– Режим доступу : http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/X6sSza.pdf

69. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О. Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 41–45.

70. Коротков Э. М. Антикризисное управление: [учебник / под ред. Э. М. Короткова]. – М. : ИНФРА, 2000. – 432 с.

71. Коротков Э. М. Исследование систем управления / Коротков Э. М. – [2-е изд.]. – М. : Дека, 2003. – 336 с.
72. Корчевська Л. О. Система напрямків забезпечення економічної безпеки підприємства / Л. О. Корчевська, Г. В. Жосан // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2010. – Вип. 2, Т. 1. – С. 184–191.
73. Косевцов В. О. Методичний підхід до аналізу й оцінки рівня національної безпеки та її складових / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько, О. М. Матвієвський // Наука і оборона. – 1995. – №1. – С. 74–77.
74. Косянчук Т. Ф. Економічна діагностика: навч. посіб. / [Т. Ф. Косянчук, В. В. Лук'янова, Н. І. Майорова, В. В. Швид] ; за заг. ред. Т. Ф. Косянчук. – Львів : Новий Світ, 2007. – 452 с.
75. Косянчук Т. Ф. Економічна діагностика як управлінська процедура / Т. Ф. Косянчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – №4. Т.1. – С. 33–35.
76. Кочетков В. Н. Экономический риск и методы его измерения / В. Н. Кочетков, Н. А. Шипова. – М: ИНФРА-М, 2000. – 68 с.
77. Кошкина И. А. Совершенствование системы диагностики экономической безопасности машиностроительного предприятия: Системно-синергетический подход : дис... канд. эконом. наук : 08.00.05 / Кошкина Ирина Александровна. – Набережные Челны, 2005 – 168 с.
78. Кравчук П. Я. Методологічні засади оцінки рівня безпеки функціонування підприємства / П. Я. Кравчук // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – №4. Ч.1. Т.1. – С. 106–111.
79. Крутько В. Н. Введение в менеджмент кризисных ситуаций: практические рекомендации / Крутько В. Н. – К. : МЗУУП, 1994. – 52 с.
80. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу / Т. Б. Кузенко. – К., 2004. – 18 с.
81. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу / Кузенко Тетяна Борисівна. – К., 2003. – 194 с.

82. Кузнецов О. О. Захист інформації та економічна безпека підприємства : [монографія] / О. О. Кузнецов, С. П. Євсєєв, С. В. Кавун. – Харків : ХНЕУ. – 2008. – 360 с.
83. Кулаженко В. В. Економічна безпека підприємства: аналіз поглядів / В. В. Кулаженко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2010. – № 5 (55). – С. 164–168.
84. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия : [монография] / Куркин Н. В. – Д. : АРТ-ПРЕСС, 2001. – 452 с.
85. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Лігоненко Л. О. – К., 2000. – 340 с.
86. Ліпкан В. А. Безпекознавство : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. зі спец. у галузі безпеки] / Європейський ун-т / Ліпкан В. А. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – 208 с.
87. Лопатовський В. Г. Поняття, класифікація ризиків та методи боротьби з ними / В. Г. Лопатовський // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – № 4. Ч. 1. Т. 1. – С. 177–180.
88. Лоханова Н. О. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Н. О. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52–56.
89. Лук'янова В. В. Комп'ютерний аналіз даних : [посібник] / Лук'янова В. В. – К. : Видавничий центр "Академія", 2003. – 344 с.
90. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства / Лук'янова В. В. – Хмельницький : Ковальський В. В., 2007. – 312 с.
91. Лук'янова В. В. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства / В. В. Лук'янова, Ю. В. Шутяк // Науковий вісник ОДЕУ. – Одеса, 2010. – Вип. 38. – С. 302–307. – (Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія).
92. Любченко Н. Л. Механізм забезпечення економічної стабільності промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Любченко Наталія Леонідівна. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 237 с.
93. Мак-Мак В. П. Служба безпеки підприємства. Организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности / Мак-Мак В. П. – М. : Мир безопасности, 1999. – 160 с.
94. Мамькина А. П. Теоретико-методологические аспекты экономической безопасности : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / Мамькина Антонина Павловна. – М., 2003 – 133 с.

95. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання: [навч. посіб.] / Машина Н. І. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.

96. Мельник Л. Г. Економіка підприємства: [навч. посіб.] / Л. Г. Мельник, О.І. Карінцева. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2003. – 412 с.

97. Мишенин Е. В. Антикризисное управление как механизм обеспечения экономической безопасности предприятия / Е. В. Мишенин // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – №46. – С. 6–10.

98. Мишин В. М. Исследование систем управления: [учеб. пособ.] / Мишин В. М. – М. : ЗАО “Финстатинформ”, 1998. – 72 с.

99. Мізюк Б.М. Економічна безпека підприємств ритейлу: оцінювання та механізм забезпечення: монографія / Б.М. Мізюк, В.І. Ящук, Л.В. Ноздріна. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2012. – 256 с.

100. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія / за ред. В. М. Гейця] ; Наук.–досл. центр індустр. проблем розв. НАН України. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 240 с.

101. Мойсеєнко І. П. Моделі аналізу економічної безпеки суб'єктів господарювання / І. П. Мойсеєнко, М. Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10. – С. 64–72.

102. Моніторинг та прогнозування у системі національної безпеки України [Електронний ресурс] : круглий стіл, 24 червня 2009 / Нац. інститут проблем міжнародної безпеки. – Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/articles/167/>

103. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / Мунтіян В. І. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.

104. Мур А. Руководство по безопасности бизнеса: [практическое пособие по управлению рисками] / А. Мур, К. Хиарнден. – М. : Филинь, 1998. – 328 с.

105. Мухин В. И. Исследование систем управления: анализ и синтез систем управления / Мухин В. И. – М. : Экзамен, 2003. – 384 с.

106. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку : нормативна база. – Х. : Курсор, 2010. – 282 с.

107. Нетяжук М. В. Економічний механізм регулювання розвитку хлібопекарної промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.01 “Економіка промисловості” / Н.–д. екон. ін–т Мін–ва економіки України / М. В. Нетяжук. – К., 2005. – 18 с.

108. Никаноров С. П. Место і роль метода концептуального аналізу і проектування [Електронний ресурс]/ С. П. Никаноров // Системне управління. Проблеми і рішення : науко-інформаційний журнал. – 2004. – Вип. 1. – Режим доступу : http://www.situation.ru/app/j_art_960.htm

109. Никаноров С. П. Метод концептуального проектування систем організаційного управління / С. П. Никаноров // Соціологія: 4М. – 1996. – №7. – С. 29–52.

110. Олейник А. Н. Інституціональна економіка : [учебне посіб.] / Олейник А.Н. – М. : ИНФРА–М, 2000. – 416 с.

111. Олександров І. А. Оцінка фінансової безпеки промислового підприємства / І. А. Олександров, О. А. Орлова, А. В. Половян // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – №46. – С. 12–19.

112. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган–Барановського. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 196 с.

113. Омелянович М. Ю. Економічні умови відтворювального розвитку підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Донецький національний ун-т / М. Ю. Омелянович. – Донецьк, 2006. – 19 с.

114. Огранизації системи формування механізму інноваційного забезпечення економічної безпеки конкурентоздатного підприємства: Монографія / В.М. Гончаров, Д.В. Солоха, В.Ю. Припотень, Я.В. Васьковська. Донецьк.: СПД Купріянов В.С. – 2012. 416 с.

115. Орлов П. І. Основи економічної безпеки фірми: [навч. посіб.] / П. І. Орлов, В. Є. Духов. – Х. : ТОВ “Прометей–Пресс”, 2004. – 284 с.

116. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / [под. ред. Е. А. Олейникова]. – М. : ЗАО “Бизнес–школа “Интел–Синтез”, 1997. – 288 с.

117. Отенко І. П. Аналітичний інструментарій управління економічною безпекою підприємства / І. П. Отенко, О. Ф. Ярошенко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4, Т. 2. – С. 38–41.

118. Отенко І.П. Механізм оцінки економічного ризику розвитку підприємства / І.П. Отенко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Вип. 245, т. І. – С. 154–158.

119. Палига Є. М. Корпоративне управління як засіб забезпечення економічної безпеки підприємства / Є. М. Палига // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С. 106–110.
120. Пастернак–Таранущенко Г. Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України // Економіка України. — 1999. — № 2. — С. 21—28.
121. Півень А. І. Фактори кризового стану підприємств машинобудівної галузі / А. І. Півень // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2009. – № 4 (8). – С. 85–96.
122. Плетнікова І. Л. Визначення рівня і забезпечення економічної безпеки залізниці : автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. екон. наук : спец. 08.07.04 “Економіка транспорту і зв’язку” / Харківська держ. академія залізничного транспорту / І. Л. Плетнікова. – Х., 2001. – 15 с.
123. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : [прийнято ВР 02 грудня 2010 р. № 2755–VI]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755%E0-17&p=1291797975273679>
124. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємства : [підручник] / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін.; [кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін]. – [5-е вид., перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 546 с.
125. Подлужна Н. О. Вибір критерія економічної безпеки підприємства / Н. О. Подлужна // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – № 46. – С. 10–16.
126. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Інститут економіки промисловості НАН України / Н. О. Подлужна. – Донецьк, 2003. – 20 с.
127. Покотиленко Р. В. Механізм формування та забезпечення економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 “Організація управління, планування та регулювання економіки” / Інститут економіки промисловості НАН України / Р. В. Покотиленко. – Донецьк, 2003. – 20 с.
128. Половян О. В. Механізм забезпечення економіко–екологічної безпеки господарських систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. екон. наук : спец. 08.02.03»Організація управління, планування та регулювання економікою» / Донецький нац. ун-т / О. В. Половян. – Донецьк, 2005. – 20 с.

129. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : [монографія] / Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2003. – 323 с.

130. Пономарьов В. П. Формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва” / Східноукраїнський держ. ун-т / В. П. Пономарьов. – Луганськ, 2000. – 27 с.

131. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Е. Портер ; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К. : Основи, 1998. – 390 с.

132. Про затвердження державної програми розвитку машинобудування на 2006–2011 роки [Електронний ресурс] : постанова : [прийнято Кабінетом Міністрів України 18 квітня 2006 р. № 516]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=516-2006-%EF>

133. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : постанова : [прийнято Кабінетом Міністрів України 21 липня 2006 року № 1001]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>

134. Про податок на додану вартість : закон України : [прийнято ВР 03.04.1997 №168/97-ВР]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=168%2F97-%E2%F0&p=1270779325298418>

135. Прокопшина О. В. Управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами” / Харківський національний економічний ун-т / О. В. Прокопшина. – Х., 2009. – 20 с.

136. Прохожев А. О проблеме критериев и оценок экономической безопасности / А. Прохожев, М. Корнилов // Общество и экономика. – 2003. – № 4–5. – С. 225–239.

137. Регіональна програма підтримки малого підприємництва Хмельницької області на 2009–2010 роки [Електронний ресурс] : [затв. рішенням 19-ї сесії Хмельницької обласної ради 28 січня 2009 року № 9-19/2009]. – Хмельницький, 2008. – Режим доступу : dps.km.ua/download/programa.doc

138. Регіональна програма підтримки малого підприємництва Хмельницької області на 20011–2012 роки [Електронний ресурс] : [затв. рішенням 19-ї сесії Хмельницької обласної ради 02 березня 2011

року № 41–3/2011]. – Хмельницький, 2010. – Режим доступу : <http://adm.km.ua/doc/pidpr.pdf>

139. Ромашко М. В. Проблема фінансової безпеки промислового підприємства / М. В. Ромашко, Т. Б. Сайгіна // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – №46. – С. 31–36.

140. Руденський Р. А. Моделювання процесів антисипативного управління економічною безпекою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02«Економіко–математичне моделювання» / Донецький національний ун–т / Р. А. Руденський. – Донецьк, 2002. – 16 с.

141. Рух кадрів та використання робочого часу найманих працівників у 2012 році : [експрес–випуск Державного комітету статистики України 18.02.2013 р. № 09.04–32/62]. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 10 с.

142. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту : [навч. посіб.] / Рясних Є. Г. – К. : Скарби, 2003. – 238 с.

143. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Савицька Г. В. ; 2–ге вид., випр. і доповн. – К. : Знання. – 2005. – 662с.

144. Савіна Г. Г. Гармонізація інтересів підприємства в кризових умовах як основа забезпечення його соціально–економічної безпеки / Г. Г. Савіна, О. І. Зайцева // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4. Т.1. – С. 229–231.

145. Свиридова Е. В. Классификация угроз экономической безопасности экспортной деятельности предприятия / Е. В. Свиридова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2006.– №4. Т. 1. – С. 213–217.

146. Сорокіна І. В. Теоретико–методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І. В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. –2009. –№ 12. –С. 114–122.

147. Соснин А. С. Менеджмент безпеки підприємництва : [учеб. пособ.] / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К. : Изд–во Европейского ун–та, 2002. – 357 с.

148. Спиркин А. Г. Основы философии : [учеб. пособ. для вузов] / Спиркин А. Г. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.

149. Статистичний щорічник України за 2007 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид–во “Консультант”, 2008. – 571 с.

150. Статистичний щорічник України за 2008 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во “Консультант”, 2009. – 566 с.
151. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во “Консультант”, 2010. – 566 с.
152. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во “Консультант”, 2011. – 559 с.
153. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во “Консультант”, 2012. – 559 с.
154. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2007 рік / [за ред. В. В. Сокальського]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2008. – 430 с.
155. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік / [за ред. В. В. Сокальського]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2009. – 444 с.
156. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік / [за ред. В. В. Сокальського]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2010. – с. 448 с.
157. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 рік / [за ред. В. В. Сокальського]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2011. – 443 с.
158. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 рік / [за ред. В. В. Сокальського]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2012. – 424 с.
159. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – К., 2004. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/signal/strateg.pdf>
160. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ / Сурмин Ю. П. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
161. Тарануха Ю. В. Предприятие и предпринимательство в трансформируемой экономике / Тарануха Ю. В. – М. : Изд-во “Дело и Сервис”, 2003. – 368 с.
162. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз : [навч. посіб.] / Тарасенко Н. В. – [3-є вид., перероб.]. – Львів : “Новий світ – 2000”, 2004. – С. 43–46.
163. Теория и практика антикризисного управления: [учебник / под ред. С. Г. Беляева, В. И. Кошкина]. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
164. Управління ризиками в логістиці / за заг. ред. В.М. Гончарова. – Львів: "Магнолія2006", Львів. Луганськ. – 2012ю – 253 с.

165. Устенко О. Л. Теория экономического риска : [монография] / Устенко О. Л. – К. : МАУП, 1997. – 164 с.
166. Уткин Э. А. Антикризисное управление: [учебник] / Уткин Э. А. – М. : Ассоциация авторов и издателей “ТАНДЕМ”; Эксимос, 1997. – 400 с.
167. Уткин Э. А. Риск–менеджмент / Уткин Э. А. – М. : Ассоциация авторов и издателей “ТАНДЕМ”. Изд–во ЭКМОС, 1998. – 288 с.
168. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук] ; Ін–т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
169. Фокіна Н. П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості / Н. П. Фокіна, В. І. Бокій // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №8. – С. 111–114.
170. Хохлов Н. В. Управление риском: [учеб. пособ. для вузов] / Хохлов Н. В. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 1999.–239 с.
171. Чернявський А. Д. Антикризисное управление : [учеб. пособ.] / Чернявський А. Д. – К. : МАУП, 2000. – 208 с.
172. Чорнодід І. С. Економічна безпека як категорія економічної теорії / І. С. Чорнодід // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №11(29). – С. 13–20.
173. Шаваев А. Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики / Шаваев А. Г. – М. : ИНФРА–М, 1995. – 128 с.
174. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / Шапкин А. С. – [2–е изд.]. – М. : Издательско–торговая корпорация “Дашков и Ко”, 2003. – 544 с.
175. Шаповал В. М. Економіка підприємства: введення в спеціальність: [навч. посіб.]/ Шаповал В. М., Абрамчук Р. Н., Ткаченко О. В.; за наук. і заг. ред. В. А. Ткаченко.–К. : Центр навч. літератури, 2003. – 288 с.
176. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М.: ИНФРА–М, 1995. – 176 с.
177. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько / Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін–т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 1997. – 143 с.
178. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / Шлыков В. В. / Санкт–Петербургский ун–

т; Рязанский ин-т права и экономики МВД России. – СПб. : Алетейя, 1999. – 138 с.

179. Шлыков В. В. Экономическая преступность: историко-правовые аспекты: [учеб. пособ.] / Шлыков В. В.– Рязань : Рязанский ин-т права и экономики, 2000. – 67 с.

180. Шнипко О. С. Види і чинники безпеки ієрархічних економічних систем: теоретико-методологічний аспект / О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №5 (59). – С.78–85.

181. Шнипко О. С. Ризик, надійність, загрози та захист як стимулятори формування концепції національної економічної безпеки / О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №7 (61). – С.93–99.

182. Шутяк Ю. В. Аналіз стану галузі як необхідний етап діагностики економічної безпеки підприємства (на прикладі хлібобулочної галузі) [Електронний ресурс] / Ю. В. Шутяк // Проблеми системного підходу в економіці : електронне фахове видання. – 2007. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2007-4/Shutyak_407.htm.

183. Шутяк Ю. В. Використання функції бажаності для оцінки економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // Наукові студії. – 2010. – Вип. 7. – С. 147–154.

184. Шутяк Ю. В. Вимірювання ризику діяльності підприємства: огляд окремих програмних продуктів / Ю. В. Шутяк // Зб. наук. пр. наук.-техн. конф. [“Актуальні проблеми комп’ютерних технологій”]. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – С. 114–116.

185. Шутяк Ю. В. Генезис поняття “економічна безпека” / Ю. В. Шутяк // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2007. – № 7. – С. 33–39. – (Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія).

186. Шутяк Ю. В. Деякі аспекти діагностики економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – № 3, Т. 2. – С. 214–216.

187. Шутяк Ю. В. Дослідження природи економічної безпеки підприємства через категорію “економічна суперечність” / Ю. В. Шутяк // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – вип. 232 : в 5 т. Т. 2. –Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 519–524.

188. Шутяк Ю. В. Економічна безпека держави і підприємства: узгодження інтересів сторін / Ю. В. Шутяк // Збірник наукових праць

Черкаського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2007. – Вип. 19, Ч. 1. – С. 248–250. –

189. Шутяк Ю. В. Методи багатовимірної статистики в оцінці економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // Актуальні проблеми соціально–економічних трансформацій у міжнародному середовищі : матеріали II Міжнар. наук.–практ. конф., 23 квіт. 2010 р., Тернопіль / Терноп. комерц. ін.–т ; ред. Мартинюк В. Ф. та ін. – Тернопіль : ТКІ, 2010. – С. 391–393.

190. Шутяк Ю. В. Необхідність оцінки інституціонального середовища для забезпечення економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки – 2008. – № 4, Т. 1. – С. 193–195. – (Серія “Економічні науки”).

191. Шутяк Ю. В. Обґрунтування критерію економічної безпеки підприємства з позиції відтворювального підходу / Ю. В. Шутяк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 4, Т. 2. – С. 229–234.

192. Шутяк Ю. В. Природа економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // 36. тез доп. міжнар. наук.–практ. конф. молодих учених, аспірантів та студ. старших курсів ВНЗ [“Регіональні аспекти економіки та освіта”], 12–13 травня 2006 р., Кременчук. – Кременчук, 2006. – С. 166–168.

193. Шутяк Ю. В. Проблеми розробки концепції економічної безпеки підприємства / Ю. В. Шутяк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2005. – № 5, Т. 2. Ч. 2. – С. 182–185.

194. Шутяк Ю. В. Стратегічне управління як необхідна умова підвищення ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання / Ю. В. Шутяк, В. В. Лук’янова // Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки.– 2004. – № 4, Ч. 1. Т. 1. – С. 119–121.

195. Шутяк Ю. В. Управління економічною безпекою підприємства: досягнення, проблеми, перспективи / Ю. В. Шутяк // Матеріали VI Регіональної наук.–практ. конф. [“Теорія та практика сучасного підприємства в контексті парадигми економічної безпеки”]. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – С. 262–268.

196. Шутяк Ю. В. Формування єдиної ідеології підприємства як необхідного елементу системи безпеки / Ю. В. Шутяк // Социально–экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие : сб. науч. тр. : в 3 т. Т. 3. – Донецк, 2006. – С. 387–392.

197. Щербина В. М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємства та установ / В. М. Щербина // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10 (64). – С. 220–225.

198. Экономическая безопасность предприятий интегрированной промышленной структуры: монография / под общ. ред. А.В. Козаченко. – Луганск: Изд-во "Ноулидж", 2011. – 226 с.

199. Якубович З. Формування системи економічної безпеки машинобудівного підприємства / З. Якубович // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 1. – С. 81–86.

200. Яременко О. Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства : дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / Хмельн. нац. ун-т / Яременко Оксана Федорівна. – Хмельницький, 2009. – 224 с.

201. Ярочкин В. И. Секьюритология. Наука о безопасности жизнедеятельности / Ярочкин В. И. – М. : Ось-89, 2000. – 400 с.

202. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / Ярочкин В. И. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Ось-89, 2003. – 362 с.

203. Ячменьова В. М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств : [монографія] / В. М. Ячменьова. – Сімферополь: ДОЛЯ. – 2007. – 384 с.

204. Romm Joseph J. Defining National Security / Romm J.J. – New York : Council on Foreign Relations, 1993. – 122 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 1.1. Сутність сучасного трактування поняття “економічна безпека підприємства”.....
- 1.2. “Економічна суперечність” як базове поняття взаємозв’язку “безпеки”, “загрози”, “ризик” і “кризи”.....
- 1.3. Місце діагностики в управлінні економічною безпекою підприємства.....

Розділ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

- 2.1. Аналіз зовнішнього середовища функціонування підприємств машинобудування.....
- 2.2. Оцінка впливу факторів внутрішнього середовища на процес відтворення машинобудівних підприємств Хмельницької області.....
- 2.3. Методологічні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства.....

Розділ 3. ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

- 3.1. Обґрунтування критерію економічної безпеки підприємства з позиції відтворювального підходу.....
- 3.2. Діагностика економічних суперечностей процесу відтворення на машинобудівних підприємствах.....
- 3.3. Розробка системи управління економічною безпекою підприємства.....

Висновки.....

Додатки.....

Список використаних джерел.....

Наукове видання

Лук'янова Валентина Вячеславівна
Шутяк Юлія Василівна

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Відповідальний за випуск: *В.С. Яремчук*
Художнє оформлення обкладинки: *О.С. Венчурова*
Комп'ютерна верстка: *О.В. Чопенко*

Підписано до друку 10.01.2014
Формат 30x42/2. Папір офс. Гарн. TimesNewRoman
Друк ізографією. Ум. друк. акр. 9,80– Обл.–вид. арк. – 8,70
Тираж 300. Зам. № 214

Віддруковано в редакційно–видавничому центрі ХНУ
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1
Свідоцтво про внесення в Державний реєстр, серія ДК № 4489 від
18.02.2013